

**НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ГЕЛЕМЕЙ СЕРГІЙ ОЛЕГОВИЧ

УДК 343.85:343.8(477)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ
В ОРГАНАХ І УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ ТА СЛІДЧИХ
ІЗОЛЯТОРАХ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ
СЛУЖБИ УКРАЇНИ**

08 – Право

081 – Право

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____ **С. О. Гелемей**

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор **Боровик Андрій Володимирович**,

Київ–2026

АНОТАЦІЯ

Гелемей С. О. Запобігання кримінальним правопорушенням в органах і установах виконання покарань та слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право». – Науково-дослідний інститут публічного права, Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2026.

Дисертація є комплексним кримінально-правовим і криминологічним дослідженням, у якому сформульовано теоретичні та прикладні засади запобігання кримінальним правопорушенням в органах й установах виконання покарань і слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України.

Встановлено, що сучасний стан наукової розробленості проблеми вирізняється наявністю значного масиву криминологічних, кримінально-виконавчих, адміністративно-правових й організаційно-управлінських досліджень, у яких висвітлено аспекти запобігання кримінальним правопорушенням у місцях несвободи. Водночас результати аналізу засвідчують брак комплексної інтегрованої доктринальної моделі превентивної діяльності, що поєднувала б криминологічні, правові, віктимологічні, оперативно-розшукові й управлінські елементи, що зумовлює необхідність подальшого системного осмислення окресленої проблематики.

Обґрунтовано, що еволюція наукових підходів до дослідження запобігання кримінальним правопорушенням у місцях несвободи відображає поступову трансформацію від домінування репресивно-контрольної парадигми до комплексної превентивно-ресоціалізаційної моделі, у межах якої ключового значення набувають забезпечення прав людини, індивідуалізація виконання покарань, освітньо-виховні та соціально-

психологічні інтервенції, а також розвиток міжвідомчої взаємодії та інституційної спроможності пенітенціарної системи.

З'ясовано, що система суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням у Державній кримінально-виконавчій службі України має багаторівневу, функціонально диференційовану та відкриту до взаємодії структуру, яка охоплює як внутрішньоінституційні елементи (адміністрацію установ, оперативні, режимні, психологічні та соціальні підрозділи), так і зовнішні суб'єкти (судові органи, прокуратуру, правоохоронні органи, органи державної влади, омбудсмана, громадські інститути й медіа). Така багатосуб'єктність зумовлює необхідність належної координації, нормативної визначеності компетенції та формування стійких механізмів взаємодії.

Визначено, що важливим напрямом удосконалення діяльності суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням є оптимізування процесу виконання покарань, яке мають здійснювати як безперервну, науково обґрунтовану діяльність, спрямовану на підвищення ефективності функціонування системи шляхом визначення завдань, формування критеріїв оцінювання, підбору адекватних засобів впливу, реалізації заходів і подальшого коригування управлінських рішень.

Аргументовано, що створення сучасної системи оцінювання ефективності превентивної діяльності в Державній кримінально-виконавчій службі України потребує поєднання кількісних показників (динаміка злочинності, дисциплінарних порушень, рецидиву, випадків застосування примусових заходів) з якісними характеристиками (стан забезпечення прав людини, рівень довіри до адміністрації, доброчесність персоналу, ефективність взаємодії із зовнішніми суб'єктами), що забезпечує об'єктивність і повноту оцінювання результатів діяльності.

Встановлено, що сучасний стан кримінальних правопорушень у пенітенціарній системі України вирізняється багатофакторністю, латентністю та структурною неоднорідністю, що зумовлено специфікою ізоляційного середовища, впливом кримінальної субкультури, обмеженістю зовнішнього

соціального контролю та залежністю криміногенної ситуації від якості управління безпекою установ. Водночас функціонування пенітенціарної системи в умовах воєнного стану посилює наявні організаційні, кадрові та ресурсні виклики, що позначається на характері й динаміці кримінальних правопорушень.

Обґрунтовано, що кримінальні правопорушення в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах вчиняють у межах взаємодії внутрішніх і зовнішніх криміногенних детермінант, серед яких ключове значення мають контрабанда заборонених предметів, неформальні ієрархії та субкультурні практики, корупціогенність середовища, кадровий дефіцит, переповненість установ, а також цифровізація кримінальної діяльності, що трансформує способи організації та координації правопорушень.

Доведено, що найбільш криміногенно активною категорією засуджених є особи чоловічої статі віком 30–45 років із середнім або професійно-технічним рівнем освіти, яким притаманні деформовані ціннісні орієнтири, наявність кримінального досвіду та соціальна дезадаптація. Водночас для персоналу установ криміногенний ризик пов'язаний переважно зі службовими девіаціями, корупційними практиками, професійним вигоранням і впливом кримінального середовища.

Встановлено, що рецидивна злочинність у досліджуваній сфері є одним із ключових індикаторів ефективності кримінально-виконавчої діяльності. Зафіксований рівень повторної злочинності засвідчує збереження системних проблем ресоціалізації, передусім серед осіб, звільнених після повного відбуття покарання, а також про недостатню ефективність постпенітенціарного супроводу й індивідуально-профілактичної роботи.

Аргументовано, що воєнний стан спричинив структурні зміни криміногенних процесів, які виявляються в скороченні контингенту установ, трансформації структури злочинності, зміні практик обліку кримінальних правопорушень і перерозподілі кримінально-правових ризиків. Це зумовлює

необхідність обережної інтерпретації статистичних показників і застосування комплексних підходів до оцінювання криміногенної ситуації.

З'ясовано, що система запобігання кримінальним правопорушенням у кримінально-виконавчій сфері має багаторівневу структуру й охоплює загальносоціальні та спеціально-кримінологічні заходи, які взаємодіють і доповнюють один одного. Така структурна побудова відповідає сучасним кримінологічним підходам до превенції злочинності та відображає складну детермінованість криміногенних процесів у пенітенціарному середовищі.

Визначено, що загальносоціальні заходи запобігання кримінальним правопорушенням є стратегічним рівнем превентивного впливу, спрямованим на формування сприятливого соціально-економічного, правового та морально-психологічного середовища функціонування органів й установ Державної кримінально-виконавчої служби України. Їх зміст полягає у створенні умов, які знижують мотивацію до протиправної поведінки як засуджених, так і персоналу, забезпечують соціальну стабільність служби та сприяють гуманізації процесу виконання покарань.

Обґрунтовано, що ключовими загальносоціальними детермінантами ефективної профілактики є належне фінансування пенітенціарної системи, соціально-правовий захист персоналу, адекватне матеріальне забезпечення, модернізація законодавства, підвищення престижу служби, а також забезпечення належних умов тримання засуджених. Саме ці фактори формують базовий антикорупційний потенціал й обмежують можливості для функціонування тіньових практик у місцях несвободи.

Доведено, що загальносоціальні заходи у сфері діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України є системними, їх реалізують не лише власне пенітенціарні інституції, а й широке коло суб'єктів державної влади та громадянського суспільства. Це зумовлює залежність криміногенної ситуації в місцях несвободи від загального рівня соціально-економічного розвитку держави, стану правової культури й ефективності публічного управління.

Встановлено, що система спеціально-кримінологічного запобігання має комплексний характер і ґрунтується на взаємодії всіх структурних підрозділів установ виконання покарань та слідчих ізоляторів, що охоплює адміністрацію, оперативні підрозділи, службу режиму й безпеки, соціально-виховні та психологічні служби. Така організаційна модель забезпечує багаторівневність, адресність і безперервність профілактичного впливу.

Аргументовано, що ефективність спеціально-кримінологічних заходів безпосередньо залежить від професійної компетентності персоналу, рівня його антикорупційної стійкості, якості міжвідомчої взаємодії, технічного оснащення установ і науково обґрунтованого кримінологічного аналізу пенітенціарних процесів. Система запобігання кримінальним правопорушенням у діяльності органів й установ виконання покарань і слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України є комплексною, багаторівневою та динамічною. Її ефективність зумовлена узгодженим функціонуванням загальносоціальних і спеціально-кримінологічних заходів, належним правовим забезпеченням, професійною спроможністю персоналу та здатністю оперативно реагувати на трансформацію криміногенних загроз у пенітенціарному середовищі.

Ключові слова: запобігання, установа виконання покарань, слідчий ізолятор, суб'єкти, зарубіжний досвід, особа злочинця, детермінанти, заходи запобігання.

SUMMARY

Helemei S. Prevention of Criminal Offenses in the Bodies and Institutions for the Execution of Sentences and Pre-Trial Detention Centers of the State Criminal-Executive Service of Ukraine. – Qualification scientific work in the form of a manuscript.

Dissertation for obtaining the scientific degree of Candidate of Legal Sciences in specialty 12.00.08 «Criminal law and criminology; criminal executive law» – Scientific Institute of Public Law, National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2026.

The dissertation is a comprehensive criminal law and criminological study that formulates theoretical and applied foundations for the prevention of criminal offenses in the bodies and institutions for the execution of sentences and pre-trial detention centers of the State Criminal-Executive Service of Ukraine.

It has been established that the current state of scientific development of the problem is characterized by the existence of a significant body of criminological, penal, administrative-legal, and organizational-managerial studies that reveal certain aspects of the prevention of criminal offenses in places of detention. At the same time, the results of the analysis indicate the absence of a comprehensive integrated doctrinal model of preventive activity that would combine criminological, legal, victimological, operational-search, and managerial elements, which necessitates further systematic understanding of this issue.

It is substantiated that the evolution of scientific approaches to the study of the prevention of criminal offenses in places of detention reflects a gradual transformation from the dominance of a repressive-control paradigm to a comprehensive preventive and resocialization model. Within this model, particular importance is attached to ensuring human rights, individualization of sentence execution, educational and socio-psychological interventions, as well as the development of interagency cooperation and the institutional capacity of the penitentiary system.

It has been established that the system of subjects involved in the prevention of criminal offenses in the State Criminal-Executive Service of Ukraine has a multi-level, functionally differentiated, and interaction-oriented structure. It includes both internal institutional elements (institutional administrations, operational units, regime, psychological and social services) and external actors (courts, prosecution authorities, law enforcement agencies, public authorities, the Ombudsman, civil society institutions, and the mass media). Such a multi-subject structure necessitates proper coordination, clear regulatory determination of competences, and the formation of sustainable mechanisms of interaction.

It is determined that an important direction for improving the activities of subjects responsible for preventing criminal offenses is the optimization of the process of sentence execution. This process should be carried out as a continuous, scientifically grounded activity aimed at increasing the effectiveness of the system through defining objectives, forming evaluation criteria, selecting appropriate instruments of influence, implementing measures, and further adjusting managerial decisions.

It is argued that the creation of a modern system for assessing the effectiveness of preventive activities within the State Criminal-Executive Service of Ukraine requires combining quantitative indicators (crime dynamics, disciplinary violations, recidivism rates, and cases of coercive measures) with qualitative characteristics (the state of human rights protection, the level of trust in the administration, staff integrity, and the effectiveness of interaction with external actors), which ensures objectivity and comprehensiveness in evaluating performance outcomes.

It has been established that the current state of criminal offenses in the penitentiary system of Ukraine is characterized by multifactoriality, latency, and structural heterogeneity. This is determined by the specific nature of the isolation environment, the influence of criminal subculture, the limited scope of external social control, and the dependence of the criminogenic situation on the quality of institutional security management. At the same time, the functioning of the

penitentiary system under martial law intensifies existing organizational, personnel, and resource challenges, which affects the nature and dynamics of criminal offenses.

It is substantiated that criminal offenses in penitentiary institutions and pre-trial detention centers are formed within the interaction of internal and external criminogenic determinants. Among them, key factors include the smuggling of prohibited items, informal hierarchies and subcultural practices, corruption risks within the institutional environment, staff shortages, institutional overcrowding, and the digitalization of criminal activity, which transforms the ways offenses are organized and coordinated.

It is proven that the most criminogenically active category of convicted persons consists of males aged 30–45 with secondary or vocational education, characterized by distorted value orientations, prior criminal experience, and social maladjustment. At the same time, criminogenic risks for institutional staff are primarily associated with service-related deviations, corrupt practices, professional burnout, and the influence of the criminal environment.

It has been established that recidivism in the studied sphere is one of the key indicators of the effectiveness of penal enforcement activity. The recorded level of repeat criminality indicates the persistence of systemic problems in resocialization, particularly among persons released after fully serving their sentences, as well as the insufficient effectiveness of post-penitentiary supervision and individualized preventive work. It is argued that martial law has caused structural changes in criminogenic processes manifested in the reduction of the institutional population, transformation of the crime structure, changes in the practices of recording criminal offenses, and redistribution of criminal law risks. This necessitates a cautious interpretation of statistical indicators and the application of comprehensive approaches to assessing the criminogenic situation.

It has been established that the system for preventing criminal offenses in the penal sphere has a multi-level structure and includes both general social and special criminological measures that interact and complement each other. Such a structural design corresponds to modern criminological approaches to crime prevention and

reflects the complex determinism of criminogenic processes in the penitentiary environment.

It is proven that general social measures for preventing criminal offenses constitute the strategic level of preventive influence aimed at forming a favorable socio-economic, legal, and moral-psychological environment for the functioning of the bodies and institutions of the State Criminal-Executive Service of Ukraine. Their essence lies in creating conditions that reduce the motivation for unlawful behavior among both convicted persons and staff, ensure the social stability of the service, and promote the humanization of the process of sentence execution.

It is substantiated that the key general social determinants of effective prevention include proper financing of the penitentiary system, social and legal protection of staff, adequate material support, modernization of legislation, increasing the prestige of service, and ensuring proper conditions for the detention of convicted persons. These factors form the basic anti-corruption potential and limit opportunities for the functioning of shadow practices in places of detention.

It has been proven that general social measures in the field of activity of the State Criminal-Executive Service of Ukraine have a systemic nature and are implemented not only by penitentiary institutions themselves but also by a wide range of public authorities and civil society actors. This determines the dependence of the criminogenic situation in places of detention on the general level of socio-economic development of the state, the condition of legal culture, and the effectiveness of public administration.

It is substantiated that the system of special criminological prevention is comprehensive and based on the interaction of all structural units of penitentiary institutions and pre-trial detention centers, including administrations, operational units, regime and security services, social-educational and psychological services. Such an organizational model ensures the multi-level, targeted, and continuous nature of preventive influence.

It is argued that the effectiveness of special criminological measures directly depends on the professional competence of personnel, their anti-corruption

resilience, the quality of interagency cooperation, the technical equipment of institutions, and scientifically grounded criminological analysis of penitentiary processes. The system of prevention of criminal offenses in the bodies and institutions for the execution of sentences and pre-trial detention centers of the State Criminal-Executive Service of Ukraine has a comprehensive, multi-level, and dynamic nature. Its effectiveness is determined by the coordinated functioning of general social and special criminological measures, proper legal support, the professional capacity of personnel, and the ability to promptly respond to the transformation of criminogenic threats in the penitentiary environment.

Keywords: prevention of criminal offenses, crime, crime determination, penitentiary system, places of detention, pre-trial detention centers, penitentiary prevention, subjects, prevention measures.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

у яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Гелемей С. О. Суб'єкти запобігання кримінальним правопорушенням в органах і установах виконання покарань та слідчих ізоляторах ДКВС України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2025. № 5. С. 121–125.

2. Гелемей С. О. Стан наукового розроблення проблем запобігання кримінальним правопорушенням в органах і установах виконання покарань та слідчих ізоляторах ДКВС України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2025. № 6. С. 121–125.

3. Гелемей С. О. Зарубіжна практика запобігання кримінальним правопорушенням у системі установ виконання покарань і слідчих ізоляторів. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2025. № 6 (74). С. 120–125.

4. Гелемей С. О. Удосконалення правових механізмів запобігання кримінальним правопорушенням у пенітенціарних установах та слідчих ізоляторах України. *Право і суспільство*. 2025. № 6. С. 782–788.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Гелемей С. О. Психологічна характеристика осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення в органах і установах виконання покарань та слідчих ізоляторах ДКВС України. *Актуальні питання та перспективи використання оперативно-розшукових засобів у розкритті злочинів в умовах воєнного стану* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 30 берез. 2023 р.). Київ, 2023. С. 306-308.

6. Гелемей С. О. Суб'єкти запобігання кримінальним правопорушенням в органах і установах виконання покарань ДКВС України. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення* : матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (Київ, 2 листоп. 2023 р.). Київ, 2023. С.207-209.

7. Гелемей С. О. Правові основи інституту помилування в Україні. *Актуальні питання вдосконалення процедури помилування* : зб. матеріалів круглого столу (Київ, 23 берез. 2016 р.). Київ, 2016. С.73-76.

8. Гелемей С. О. Особливості відбування покарань в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах ДКВС України в умовах воєнного стану. *Правові механізми змагального та відкритого доступу до правосуддя: виклики євроінтеграційного процесу* : матеріали наук.-практ. круглого столу (Київ, 30 квіт. 2025 р.). Київ, 2025. С. 107-109.

9. Гелемей С.О. Чинники, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень в органах і установах виконання покарань та слідчих ізоляторах ДКВС України. *Правотворчість у сфері кримінальної юстиції: на шляху від війни до миру* : матеріали круглого столу (Київ, 10 жовтня 2025 р.). Київ, 2025. С.30-32.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	16
ВСТУП	17
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАПОБІГАННЯ	
КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В ОРГАНАХ ТА УСТАНОВАХ	
ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ І СЛІДЧИХ ІЗОЛЯТОРАХ ДКВС УКРАЇНИ... 27	
1.1. Стан наукового дослідження запобігання кримінальним	
правопорушенням в органах та установах виконання покарань і слідчих	
ізоляторах ДКВС України	27
1.2. Суб'єкти запобігання кримінальним правопорушенням в органах та	
установах виконання покарань і слідчих ізоляторах ДКВС України.....	42
1.3. Зарубіжний досвід запобігання кримінальним правопорушенням в	
органах та установах виконання покарань і слідчих ізоляторах ДКВС України	
.....	62
Висновки до розділу 1	83
РОЗДІЛ 2 КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАПОБІГАННЯ	
КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В ОРГАНАХ ТА УСТАНОВАХ	
ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ І СЛІДЧИХ ІЗОЛЯТОРАХ ДКВС УКРАЇНИ... 86	
2.1. Сучасний стан й основні тенденції вчинення кримінальних	
правопорушень в органах та установах виконання покарань і слідчих	
ізоляторах.....	86
2.2. Кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють кримінальні	
правопорушення в органах та установах виконання покарань і слідчих	
ізоляторах ДКВС України	105
2.3. Детермінанти вчинення кримінальних правопорушень в органах та	
установах виконання покарань і слідчих ізоляторах ДКВС України.....	118
Висновки до розділу 2	136

РОЗДІЛ 3 ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В ОРГАНАХ ТА УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ І СЛІДЧИХ ІЗОЛЯТОРАХ ДКВС УКРАЇНИ	138
3.1. Загальносоціальні заходи запобігання кримінальним правопорушенням в органах та установах виконання покарань і слідчих ізоляторах ДКВС України	138
3.2. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання кримінальним правопорушенням в органах та установах виконання покарань і слідчих ізоляторах ДКВС України	155
3.3. Організаційно-правові засади вдосконалення запобігання кримінальним правопорушенням в органах та установах виконання покарань і слідчих ізоляторах ДКВС України	178
Висновки до розділу 3	197
ВИСНОВКИ.....	200
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	208
ДОДАТКИ	229
Додаток А	229
Додаток Б	233
Додаток В	237
Додаток Г	243
Додаток Г	248
Додаток Д	255

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ДКВС	– Державна кримінально-виконавча служба
ЄС	– Європейський Союз
КВК	– Кримінально-виконавчий кодекс
КК	– Кримінальний кодекс
КМУ	– Кабінет Міністрів України
МВС	– Міністерство внутрішніх справ
Мін'юст	– Міністерство юстиції
ООН	– Організація Об'єднаних Націй
ОРД	– оперативно-розшукова діяльність
ОУВП	– органи й установи виконання покарань
СІЗО	– слідчий ізолятор
КВУЗТ	– кримінально-виконавча установа закритого типу
ВК	– виправна колонія

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Актуальність обраної для вивчення проблематики зумовлена сукупністю правових, кримінологічних, соціальних і безпекових чинників, що визначають функціонування пенітенціарної системи в сучасних умовах. Установи виконання покарань і слідчі ізолятори є специфічним соціальним середовищем з підвищеною концентрацією осіб, схильних до протиправної поведінки, що об'єктивно зумовлює ризик вчинення нових кримінальних правопорушень як серед засуджених, так і з боку персоналу. Кримінальні правопорушення, що вчиняють усередині установ виконання покарань і слідчих ізоляторів (зокрема персонал ДКВС), залишаються одним із найлатентніших суспільно небезпечних виявів злочинності. Вони підривають довіру до держави, знижують ефективність виконання покарань, ресоціалізацію засуджених, створюють загрозу безпеці персоналу й осіб, які перебувають під вартою, а також провокують додаткові ризики для національної безпеки в умовах воєнного стану.

Згідно з офіційними даними Офісу Генерального прокурора за 2015–2025 роки щодо кількості кримінальних правопорушень, учинених особами, які раніше вчиняли кримінальні правопорушення, з'ясовано, що протягом 2015–2016 років спостерігалось зниження як абсолютних показників, так і питомої ваги повторності вчинюваних злочинів: 2015 року – 58 242 (10,30 %), 2016 року – 50 510 (8,52 %). Натомість упродовж 2017–2019 років відбулося зростання показників (з коливаннями): 2017 року – 66 501 (12,69 %), 2018 року – 66 484 (13,65 %), 2019 року – 57 423 (12,93 %). Протягом 2020–2021 років повторність знову демонструє спад і стабілізацію на нижчому рівні: 2020 року – 30 339 (8,41 %), 2021 року – 27 064 (8,42 %). Отже, після лютого 2022 року простежується стрімка зміна співвідношень: 2022 року кількість кримінальних правопорушень, учинених особами, які раніше вчиняли кримінальні

правопорушення, становила 15 607 (4,31 %), 2023 року – 20 120 (4,23 %), 2024 року – 17 973 (3,65 %). Тобто, порівняно з довоєнними роками, відбулося суттєве зниження питомої ваги цього показника (майже вдвічі й більше, порівняно з рівнем 2019–2021 років)¹.

Наукове забезпечення досліджуваної тематики ґрунтувалося на наукових працях українських й іноземних авторів, серед яких: К. А. Автухов, О. Ф. Андрійко, В. А. Бадира, О. І. Баїк, О. В. Баклан, О. М. Бандурка, Є. Ю. Бараш, І. Г. Богатирьов, А. В. Боровик, В. В. Василевич, Т. І. Возна, А. А. Вознюк, Б. М. Головкін, О. М. Гумін, В. О. Глушков, Т. А. Денисова, О. В. Джафарова, О. М. Джу́жа, О. О. Дудоров, І. М. Жаровська, Ю. В. Кернякевич-Танасійчук, О. Г. Колб, І. М. Копотун, М. Й. Коржанський, В. В. Лопоха, В. А. Львовчкін, О. А. Мартиненко, С. І. Мінченко, А. П. Мозоль, С. А. Мозоль, М. А. Погорецький, О. Б. Пташинський, М. С. Пузирьов, О. В. Романенко, В. І. Рудник, А. Х. Степанюк, Р. А. Сербин, В. П. Тарануха, О. С. Тарасенко, А. В. Титко, В. М. Федитник, С. С. Чернявський, В. В. Шаблистий, В. І. Шакун, О. О. Шкута, І. С. Яковець, О. Н. Ярмиш та ін. Однак, попри вагомий внесок українських учених у дослідження пенітенціарної злочинності, деякі аспекти цієї проблематики залишаються недостатньо розробленими, що зумовлює потребу подальшого наукового осмислення теоретичних і прикладних засад запобігання кримінальним правопорушенням у зазначеній сфері.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до вимог Національної стратегії у сфері прав людини (Указ Президента України від 25 серпня 2015 року № 501/2015); Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 року (Указ Президента України від 20 травня 2015 року № 266/2015); Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної

¹ Статистика про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*: [сайт]. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporusnennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>

системи (розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 року № 654-р), Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року (Указ Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019); Стратегії національної безпеки України (Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020); Національної стратегії у сфері прав людини на 2021–2023 роки (Указ Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021); Стратегії воєнної безпеки України (Указ Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021); Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки (Указ Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023); Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року (розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2017 року № 1023р); Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2022 року № 1153-р, а також відповідних планів дій Кабінету Міністрів України щодо їх реалізації.

Тема дисертації затверджена Вченою радою Науково-дослідного інституту публічного права від 22 грудня 2015 року (протокол № 6).

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є розроблення науково обґрунтованих заходів, спрямованих на вдосконалення доктринальних, нормативно-правових і прикладних засад запобігання кримінальним правопорушенням в органах та установах виконання покарань і слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України.

Для досягнення цієї мети поставлено такі *завдання*:

- визначити стан дослідження проблем запобігання кримінальним правопорушенням в ОУВП та СІЗО ДКВС України;
- розглянути зміст поняття суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням в ОУВП та СІЗО ДКВС України;
- з'ясувати роль позитивної іноземної практики в правовому механізмі запобігання кримінальним правопорушенням в ОУВП та СІЗО ДКВС України;

- проаналізувати кількісно-якісні показники кримінальних правопорушень, які вчиняють в ОУВП та СІЗО ДКВС України;
- окреслити сучасні детермінанти вчинення кримінальних правопорушень в ОУВП та СІЗО ДКВС України;
- виокремити визначальні риси осіб, що вчиняють кримінальні правопорушення в ОУВП та СІЗО ДКВС України;
- дослідити зміст сучасної пенітенціарної політики України та рівень відображення в ній загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням в ОУВП та СІЗО ДКВС України;
- встановити особливості реалізації на практиці спеціально-кримінологічних заходів запобігання кримінальним правопорушенням в ОУВП та СІЗО ДКВС України;
- розробити науково обґрунтовані заходи вдосконалення організаційно-правового механізму запобігання кримінальним правопорушенням в ОУВП та СІЗО ДКВС України.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають у зв'язку із запобіганням кримінальним правопорушенням в органах та установах виконання покарань і слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України.

Предмет дослідження – запобігання кримінальним правопорушенням в органах і установах виконання покарань та слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертації становить система загальнонаукових і спеціально-наукових методів, обраних відповідно до мети, завдань і логіки побудови роботи. Основним у дослідженні є *діалектичний* метод, який дав змогу розглянути проблематику запобігання кримінальним правопорушенням у пенітенціарній сфері (усі розділи дисертації); *історико-правовий* – використано для аналізу генези наукових підходів до запобігання кримінальним правопорушенням у місцях несвободи (підрозділ 1.1); *формально-логічний* і *догматичний* – застосовано для

з'ясування змісту понятійно-категоріального апарату (підрозділи 1.2, 3.3); *порівняльно-правовий* – використано під час вивчення іноземного досвіду в досліджуваному напрямі (підрозділ 1.3); метод *системного аналізу* застосовано для висвітлення змісту кримінологічної характеристики кримінальних правопорушень (підрозділи 2.1, 2.2); *системно-структурний* метод дав змогу визначити елементи механізму запобігання, встановити взаємозв'язки між суб'єктами превенції (розділ 3); *статистичні* методи використано для аналізу кількісно-якісних показників кримінальних правопорушень, їх динаміки, структури (підрозділ 2.1); *соціологічні* методи застосовано для з'ясування позицій працівників установ виконання покарань, науковців і практиків щодо ефективності наявних заходів запобігання, виявлення проблем нормативного регулювання та формування пропозицій щодо його вдосконалення (розділи 2, 3); методи *індукції* та *дедукції* використано для встановлення причин й умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень у місцях несвободи, формування висновків щодо детермінант цього явища й обґрунтування пропозицій з удосконалення правового механізму запобігання (підрозділ 2.3, розділ 3); *перехід від абстрактного до конкретного* застосовано під час формулювання концептуальних засад удосконалення організаційно-правового механізму запобігання кримінальним правопорушенням у діяльності органів та установ виконання покарань і слідчих ізоляторів ДКВС України, розроблення науково обґрунтованих практичних рекомендацій (підрозділ 3.3).

Емпіричну базу дослідження становлять дані державної статистики: відомості Офісу Генерального прокурора, архівні матеріали ДКВС України за 2015–2025 роки про кількісно-якісні показники кримінальних правопорушень, вчинених персоналом колоній; результати анонімного опитування 213 засуджених до позбавлення волі та 189 осіб з числа персоналу колоній, а також результати вивчення 156 кримінальних проваджень, відкритих за період 2015–2025 років у сфері виконання покарань України.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є одним із перших комплексних досліджень, у якому з позицій сучасної кримінології та кримінально-виконавчого права, з огляду на реформування ДКВС України, умови воєнного стану та євроінтеграційні процеси, розроблено науково обґрунтовані заходи запобігання кримінальним правопорушенням в органах та установах виконання покарань і слідчих ізоляторах, зокрема:

вперше:

– обґрунтовано авторську концепцію багаторівневої системи суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням в органах та установах виконання покарань і слідчих ізоляторах ДКВС України, яка поєднує внутрішніх (адміністрація, оперативні підрозділи, психологічна служба, служба пробації) та зовнішніх (прокуратура, суд, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, громадські спостерігальні комісії, міжнародні інституції) суб'єктів у єдину функціонально взаємопов'язану модель превентивного впливу;

– визначено та схарактеризовано кримінологічно значущі тенденції пенітенціарної злочинності в умовах воєнного стану за 2020–2025 роки: трансформацію структурних домінант від злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, до кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України (ст. 111 та 111¹ КК України), а також стійкий характер корупційної злочинності персоналу та підвищення частки тяжких і особливо тяжких злочинів у структурі загальної пенітенціарної злочинності;

– обґрунтовано концепцію «технологізації» пенітенціарної злочинності як нової форми кримінальної активності, за якої мобільні засоби зв'язку та цифрові платіжні інструменти перетворюються на інфраструктуру злочинної діяльності, що змінює природу правопорушень у місцях несвободи та потребує відповідної трансформації системи спеціально-кримінологічного запобігання;

– розроблено та запропоновано інтегровану модель організаційно-правового механізму запобігання кримінальним правопорушенням у ДКВС України, що ґрунтується на поєднанні: цифровізації управлінських процесів і систем відеоспостереження; механізмів внутрішньої доброчесності персоналу та захисту викривачів; подвійній системі пенітенціарних інспекцій (внутрішніх і зовнішніх); імплементації міжнародних стандартів (СРТ, Правил Нельсона Мандели, Бангкокських правил, Європейських пенітенціарних правил) як інструменту зниження рівня криміногенності пенітенціарного середовища;

удосконалено:

– понятійно-категоріальний апарат у сфері запобігання кримінальним правопорушенням у пенітенціарній системі, зокрема уточнено зміст поняття «суб’єкти запобігання кримінальним правопорушенням в органах та установах виконання покарань і слідчих ізоляторах ДКВС України» шляхом виокремлення їх функціональних рівнів (стратегічного, оперативного, виконавського) та нормативного статусу; розмежовано поняття «пенітенціарна злочинність» і «кримінальні правопорушення в органах та установах виконання покарань», що усуває термінологічну невизначеність, яка ускладнює побудову превентивного інструментарію;

– кримінологічну характеристику осіб, що вчиняють кримінальні правопорушення в органах та установах виконання покарань і слідчих ізоляторах, шляхом виокремлення двох самостійних груп: засуджені й особи, узяті під варту; персонал ДКВС – з окремим описом соціально-демографічних, психологічних і кримінологічних ознак, мотиваційних механізмів злочинної поведінки та ролі в неформальних структурах пенітенціарного середовища;

– систему спеціально-кримінологічних заходів запобігання кримінальним правопорушенням у ДКВС України, зокрема уточнено зміст, підстави та межі оперативно-розшукової діяльності оперативних підрозділів установ виконання покарань (ст. 104 КВК України), запропоновано усунути законодавчу прогалину щодо звуження кола об’єктів оперативного

обслуговування до «колоній», оскільки поза нормою залишаються слідчі ізолятори, виправні центри, арештні доми, органи пробації та центральний орган виконавчої влади у сфері виконання покарань;

– наукові підходи до оцінювання ефективності діяльності органів та установ виконання покарань і слідчих ізоляторів ДКВС України у сфері запобігання злочинності, запропоновано систему кількісних та якісних критеріїв, показників превентивної ефективності, що охоплюють як режимні індикатори, так і показники ресоціалізації, стану прав засуджених, рівня довіри до адміністрації;

– наукове обґрунтування ролі іноземного досвіду (Ради Європи, держав – членів Європейського Союзу) як позитивної практики вдосконалення правового механізму запобігання кримінальним правопорушенням, зокрема в частині запровадження динамічної безпеки, незалежного медичного контролю, пробаційного супроводу та ризик-орієнтованого управління в пенітенціарних установах;

дістало подальшого розвитку:

– доктринальна позиція щодо загальносоціальних заходів запобігання кримінальним правопорушенням у системі ДКВС України як стратегічного рівня превентивного впливу: обґрунтовано, що адекватне матеріальне забезпечення персоналу, соціальні гарантії, справедлива система кар'єрного зростання та престиж служби виконують функцію загальносоціального антикорупційного бар'єра, що безпосередньо впливає на рівень службових злочинів і корупційних правопорушень;

– обґрунтування значення пенітенціарної реформи як чинника запобігання злочинності: аргументовано, що Стратегія реформування пенітенціарної системи України на період до 2026 року та операційні плани її реалізації містять елементи загальносоціальних і спеціально-кримінологічних заходів, утім їх кримінологічний потенціал залишається недостатньо усвідомленим і потребує концептуального осмислення;

– розуміння детермінант пенітенціарної злочинності в умовах воєнного стану: виявлено, що бойовий досвід і посттравматичні розлади осіб, узятих під варту, дефіцит кадрів, хронічне перевантаження слідчих ізоляторів, обмеженість ресурсів та руйнування інфраструктури формують специфічну криміногенну ситуацію, що потребує диференційованих превентивних заходів;

– положення про роль кримінальної субкультури та неформальних ієрархій як системних детермінант злочинності в місцях несвободи, зокрема акцентовано, що тюремна субкультура функціонує як паралельна система влади, що визначає статуси, санкції та «дозволи», підживлює контрабанду, вимагання, насильство й унеможливорює ефективний неформальний контроль без цілеспрямованої роботи з її нейтралізації;

– пропозиції з удосконалення кримінально-виконавчого законодавства, зокрема щодо необхідності прийняття спеціалізованого відомчого Положення про профілактику правопорушень серед персоналу та засуджених, внесення змін до ст. 104 КВК України в частині розширення кола суб'єктів й об'єктів оперативно-розшукової діяльності, а також доцільності розроблення комплексної програми профілактики кримінальних правопорушень у ДКВС України.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що положення дисертації використовують у:

– *науково-дослідній діяльності* – з метою вдосконалення змісту запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняють у пенітенціарній системі (акт Національної академії внутрішніх справ № 53-нд від 25 лютого 2026 р.);

– *практичній діяльності* – для підвищення ефективності діяльності, що стосується запобігання кримінальним правопорушенням, які вчиняють в органах та установах виконання покарань і слідчих ізоляторах ДКВС України (акт Державного бюро розслідувань від 18 лютого 2026 року);

– *освітньому процесі* – під час викладання навчальних дисциплін з кримінального права та кримінології (акт Національної академії внутрішніх справ № 54-оп від 25 лютого 2026 р.).

Апробація результатів дисертації. Підсумки розроблення проблеми загалом, окремих її аспектів, одержані узагальнення та висновки оприлюднено на міжвідомчих науково-практичних конференціях, засіданнях круглого столу: «Актуальні питання та перспективи використання оперативно-розшукових засобів у розкритті злочинів в умовах воєнного стану» (м. Київ, 30 березня 2023 року); «Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення» (м. Київ, 2 листопада 2023 року); «Актуальні питання вдосконалення процедури помилування» (м. Київ, 23 березня 2016 року); «Правові механізми змагального та відкритого доступу до правосуддя: виклики євроінтеграційного процесу (м. Київ, 30 квітня 2025 року).

Публікації. Основні положення та висновки, що сформульовані в дисертації, відображено в дев'яти наукових працях, серед яких три статті у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, одна – в іноземному виданні, а також чотири тези доповідей у збірниках, оприлюднених на науково-практичних конференціях і засіданнях круглих столів.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотацій, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (182 найменування на 21 сторінці) і 6 додатків на 28 сторінках). Повний обсяг дисертації становить 256 сторінок, з них основний текст – 191 сторінка.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В ОРГАНАХ ТА УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ І СЛІДЧИХ ІЗОЛЯТОРАХ ДКВС УКРАЇНИ

1.1. Стан наукового дослідження запобігання кримінальним правопорушенням в органах та установах виконання покарань і слідчих ізоляторах ДКВС України

Оновлення державної політики у сфері виконання покарань і пробації, що реалізує Міністерство юстиції України, стимулювало появу низки фундаментальних монографій і дисертацій, які суттєво посилюють сучасну пенітенціарну реформу.

Такий підхід узгоджується з Концепцією реформування (розвитку) пенітенціарної системи України, схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 року. № 654-р. Закріплений у ній курс на посилення захисту прав і свобод людини відповідно до міжнародних стандартів та зобов'язань України перед європейською і світовою спільнотою зумовлює потребу в глибокому науковому аналізі запобігання кримінальним правопорушенням у закритих кримінально-виконавчих установах.

З огляду на те, що ізоляція від суспільства часто спричиняє деградацію особистості та розрив соціально корисних зв'язків, у межах дослідження встановлено, що правопорушення, вчинені засудженими під час відбування покарання, зумовлені не лише їхньою особистою виною, а й прорахунками персоналу кримінально-виконавчих установ і слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України. Кожне правопорушення, що вчиняють в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах ДКВС, має специфічні ознаки, тож об'єктивною є потреба класифікації явища пенітенціарної злочинності.

Останнє десятиліття означене активізацією наукового інтересу до пенітенціарних засад запобігання кримінальним правопорушенням в ОУВП і СІЗО ДКВС. З огляду на сучасний етап реінтеграції (реформування) кримінально-виконавчої системи, аспекти цієї проблематики висвітлено в працях А.О. Антощука, С. Беклеміщева, І. Богатирьова, А. І. Богатирьова, О. І. Богатирьової, В.В. Василевича, В. В. Голіни, І. М. Даньшина, Т. А. Денисової, О. М. Джужі, А. Ф. Зелінського, І. О. Колба, О. Г. Колба, І. М. Копотуна, В. А. Львовичкіна, О. А. Мартиненка, О. Г. Михайлика, Л. О. Мостепанюк, А. А. Музики, Л. І. Олефір, Н. А. Орловської, Ю. В. Орла, В. П. Петкова, М. С. Пузирьова, А. Х. Степанюка, В. М. Трубникова, Н. В. Устюжанінової, С. Я. Фаренюка, С. А. Царюка, В. В. Шаблистою, С. Л. Шаренко, О. О. Шкути, І. С. Яковець та ін. Попри вагомий внесок зазначених науковців, досі не сформовано вичерпної моделі попередження та запобігання злочинності в місцях позбавлення волі. Тож необхідність вивчення структури детермінант, інструментарію раннього виявлення ризиків, оптимізації міжвідомчої взаємодії та впровадження ефективних превентивних практик в УВП і СІЗО ДКВС засвідчує актуальність цілісного дослідження.

Здійснений огляд наукових джерел із проблематики запобігання кримінальним правопорушенням в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах засвідчує, що, вона не є новою, однак досі залишається в недостатньо вивченою та опрацьованою, зокрема в контексті проведеної інституційної реформи 2016 року, коли Державну пенітенціарну службу було інтегровано до сфери управління Міністерства юстиції України (постанова КМУ від 18 травня 2016 року № 343) [49]. У межах цієї реформи було задекларовано оптимізацію діяльності установ виконання покарань і пробації відповідно до міжнародних стандартів та покладено на Мін'юст реалізацію державної політики у цій сфері.

За логікою реформи саме Міністерство юстиції мало б сформувати оновлену кримінологічну парадигму запобігання правопорушенням в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах, зорієнтовану як на

поведінку засуджених, так і на мінімізацію службових девіацій персоналу. Проте наявні емпіричні свідчення та експертні оцінки засвідчують: системних передумов для істотного покращення превентивної діяльності поки не створено, а отже, питання запобігання кримінальним правопорушенням в органах та установах виконання покарань і слідчих ізоляторах зберігає високий пріоритет для науки і практики.

У цьому контексті показовими є висновки І. М. Копотуна: криміногенні процеси в установах виконання покарань знаходяться в затяжній фазі становлення, ускладнюють поступальний розвиток пенітенціарного відомства [82, с. 81]. В. С. Батиргареева своєю чергою зауважує, що злочинність у місцях позбавлення волі становить найнебезпечніший різновид рецидивної злочинності [3, с. 355]. Таку позицію обстоює А. І. Богатирьов: рівень злочинності в місцях несвободи є (1) індикатором функціонування установ, (2) інтегральним відображенням криміногенної обстановки та (3) критерієм ефективності державної політики у сфері виконання покарань і пробації [4, с. 8]. Учений також акцентує на специфіці складу кримінально караних діянь в органах та установах виконання покарань і слідчих ізоляторах, що зумовлена правовим статусом засуджених, режимними умовами й соціально-психологічними чинниками «тіньового» життя спільноти засуджених, зокрема в нічний час [4, с. 9].

Увагу привертає понятійний апарат, адже проблемою, виявленою під час аналізу джерел, є термінологічна невизначеність: в українській кримінології наявний плюралізм підходів до поняття «кримінальне правопорушення», попри усталеність категорії «злочинність». Це ускладнює розроблення єдиного превентивного інструментарію для органів й установ виконання покарань і слідчих ізоляторів, а також засвідчує актуальність обраного напряму дослідження. Науково-теоретичний перегляд дефініцій та їх операціоналізація для пенітенціарної сфери видаються необхідними передумовами для подальших емпіричних розвідок.

Огляд доцільно розпочати з праці В. Б. Васильця «Правові та кримінологічні проблеми попередження втеч засуджених з виправно-трудових установ» (1996), у якій досліджено правові й кримінологічні аспекти запобігання втечам і пов'язаному з ними насильству щодо персоналу, а також проаналізовано риси кримінального професіоналізму, групової злочинності, портрет правопорушника-рецидивіста в місцях несвободи [15, с. 2].

Слід зазначити, що на розв'язання проблем запобігання злочинам, учиненим персоналом установ виконання покарань, спрямовані кандидатські дослідження за спеціальністю 12.00.08 (кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право). Зокрема, О. М. Гумін у роботі «Проблеми боротьби з наркотизмом серед засуджених у виправно-трудовах колоніях» (1997) серед чинників поширення таких злочинів виокремив і протиправні дії окремих працівників установ. Дослідник також акцентував на обмеженій достовірності результатів обстежень засуджених: науковець переважно не має повного доступу до медичної документації, сформованої задовго до вироку, а значна частина медико-правових даних надходить лише зі слів респондентів і може бути свідомо чи несвідомо викривлена, що позначається на якості дослідження [46].

Фундаментальні підходи до управління установами виконання покарань у виді позбавлення волі з метою досягнення виправлення засуджених розроблено в докторській дисертації В. П. Петкова «Управління виховно-виправним процесом» (1998). Ключова теза цього дослідження для нашого історико-правового аналізу полягає в тому, що формування сучасної нормативної бази діяльності установ, правових механізмів захисту особи під час виконання покарання, а також удосконалення змісту й методів впливу на засуджених, забезпечення їх соціальної реабілітації неможливі без глибокого, усебічного аналізу теорії та практики виконання кримінальних покарань на різних етапах державного розвитку України [38; 129].

В українському науковому полі близькою за тематикою є дисертація С. А. Шалгунової «Кримінально-правові та кримінологічні заходи

попередження хабарництва серед співробітників органів внутрішніх справ» (1999). Попри те, що в першому розділі частково розглянуто елементи складу злочину одержання хабаря службовими особами підрозділів МВС України, загалом робота, на нашу думку, має переважно кримінологічний характер і значення [171].

Суміжні питання на перетині кримінально-виконавчого права та кримінології висвітлено в дисертації С. Ю. Лукашевича «Кримінологічна характеристика та попередження злочинності засуджених у місцях позбавлення волі» (2001). На підставі комплексного аналізу автор окреслив напрями протидії кримінальній субкультурі та надав практичні рекомендації органам й установам виконання покарань з удосконалення системи запобігання злочинності серед засуджених [113].

У цій роботі автор детально окреслив кримінологічний портрет злочинності засуджених і вплив пенітенціарної субкультури, зосередивши увагу на взаємодії «злочинець – потерпілий» у закритому середовищі [112, с. 5].

У праці «Правові проблеми реформування пенітенціарної системи в Україні» (2002) О. Б. Пташинський визначив пенітенціарну систему як сукупність взаємопов'язаних державних органів й установ виконання покарань, що мають забезпечувати виправлення і перевиховання засуджених, реалізовувати єдину державну політику у сфері виконання кримінальних покарань згідно з чинним законодавством [146, с. 45].

Працю А. Х. Степанюка «Актуальні проблеми виконання покарань (сутність та принципи кримінально-виконавчої діяльності: теоретико-правове дослідження)» (2002) присвячено з'ясуванню змісту і принципів кримінально-виконавчої діяльності в Україні; визначено сучасні виклики її реалізації, проаналізовано ключові поняття, засадничі принципи та проблемні вузли практики виконання покарань [159].

Наступною розглянемо дисертацію Є. М. Бодюла «Правові та організаційні засади виконання покарання в кримінально-виконавчих

установах відкритого типу» (2005), у якій автор розглядає пенітенціарну систему як сукупність суб'єктів виконання кримінальних покарань і пов'язаних із ними організаційно-правових, соціальних та громадських інститутів, що забезпечують виправлення й ресоціалізацію засуджених. До таких інституцій, зокрема, віднесено кримінально-виконавчі інспекції, які виконують покарання у виді громадських та виправних робіт, а також працюють з особами, звільненими від відбування покарання з випробуванням [12, с. 34].

Узагальнення наукових і практичних підходів засвідчують різнотлумачення сутності виконання покарання у виді громадських робіт. У дослідженні І. Г. Богатирьова (2006) зосереджено увагу на нормах кримінального та кримінально-виконавчого права, що регулюють порядок й умови відбування покарань, не пов'язаних із позбавленням волі; досліджено етапи їх становлення, понятійний апарат, теоретико-правові й кримінологічні засади, а також судову практику призначення. Робота має виразний прикладний характер, а сформульовані автором пропозиції дають підстави для висновку про необхідність удосконалення законодавчого регулювання діяльності кримінально-виконавчої інспекції як суб'єкта виконання громадських робіт і посилення профілактично-виховного впливу щодо засуджених, які перебувають на обліку [7, с. 32; 31, с. 178].

У докторській дисертації О. Г. Колба «Установа виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам» (2007) обґрунтовано теоретичні, нормативні й організаційно-тактичні засади участі установ у превенції, запропоновано напрями їх удосконалення [73, с. 12].

М. М. Ключев у роботі «Кримінологічні засади програмування запобігання злочинності» (2008) обґрунтував, що аналіз державних і регіональних програм у сфері протидії злочинності виявляє невідповідність кваліфікації розробників комплексному характеру таких документів. Домінування працівників правоохоронних органів і фахівців із кримінального права/процесу зумовило переорієнтацію програм на репресивні заходи та

недооцінювання інших превентивних інструментів. За спостереженням автора, майже жодну з розглянутих програм не створювали із залученням фахівців із цивільного, адміністративного, фінансового, банківського, підприємницького права, адвокатури чи судової системи [68].

Окреслений віктимологічний вимір висвітлено в праці З. В. Журавської (2010): авторка уточнює дефініції «потерпілий/жертва», виокремлює їх ознаки та співвідношення, а також аналізує сучасні тенденції злочинності й віктимності в середовищі місць позбавлення волі. У фокусі дослідження – не лише статус потерпілого, а й механізми його «народження» в закритому просторі, що зумовлює потребу в спеціальних заходах віктимологічної профілактики [57, с. 6].

У дотичному напрямі Е. Г. Стоматов (2010) аналізує, як згуртовані групи з негативною спрямованістю підривають порядок виконання та відбування покарання, формуючи альтернативні неформальні норми поведінки. Запропонований ним прогностично-запобіжний інструментарій для адміністрації установ орієнтований на раннє виявлення ризиків, нейтралізацію групового тиску й мінімізацію конфліктогенних ситуацій [160, с. 5].

Монографічне дослідження О. О. Стулової (2011) «Реалізація принципу законності при виконанні покарання у виді позбавлення волі на певний строк» висвітлює практичне втілення вимог законності на всіх етапах: призначення, виконання і припинення покарання. Авторка окреслює гарантії прав засуджених, механізми запобігання зловживанням, а також інструменти відновлення порушених прав у межах національної системи правового захисту [161].

С. К. Гречанюк (2011), досліджуючи взаємодію органів й установ Державної пенітенціарної служби з державними й неурядовими інституціями, визначає її правове регулювання як цілеспрямований державно-владний вплив на відносини співпраці. Цей вплив реалізується через комплекс юридичних засобів, що впорядковують і закріплюють спільну діяльність суб'єктів, створюючи нормативну основу для реалізації поставлених завдань у сфері

виконання покарань. Зрештою взаємодія набуває інституційної стійкості, а її результати – вимірюваності та підзвітності [43, с. 116].

Фундаментальна докторська дисертація Т. А. Денисової «Покарання та реалізація його функцій» (2011) пропонує цілісну концепцію покарання як форми державного примусу, що поєднує каральний і виховний вплив. Авторка чітко розмежовує покарання та інші кримінально-правові заходи (звільнення від покарання, примусові заходи тощо), критично оцінює дієвість його функцій у національній практиці: зокрема, акцентує на перевантаженості установ, корупційних ризиках, дефіциті індивідуалізації та їхньому впливі на рецидив. Окремо аналізує специфіку й проблеми застосування різних видів покарань (позбавлення волі, штраф, громадські роботи тощо), що надає можливість окреслити напрями оптимізації пенітенціарної політики [47].

І. В. Боднар (2012) систематизує кримінологічні засади запобігання злочинам у кримінально-виконавчих установах закритого типу (КВУЗТ), інтегруючи три рівні превенції – загальносоціальний, спеціально-кримінологічний та індивідуальний. На основі емпіричних даних він формує профіль засудженого, схильного до повторного правопорушення в умовах установи, пропонує адресні превентивні інтервенції для груп ризику [10, с. 6].

Дослідження С. В. Хуторної «Загальноосвітнє і професійно-технічне навчання засуджених до позбавлення волі» (2012) репрезентує пенітенціарно-педагогічний вимір виконання покарань. Обґрунтовано, що реалізація конституційного права на освіту (повну загальну середню та професійно-технічну) є ключовим інструментом виправлення, ресоціалізації та зниження рецидиву, а також потребує належного ресурсного й нормативного забезпечення [170].

У дисертації А. І. Грушицького «Реалізація права на правову допомогу засудженим до позбавлення волі» (2012) конкретизовано зміст й ознаки права на правову (юридичну) допомогу, окреслено його суб'єктний склад (зокрема, систему БВПД й адвокатуру). Автор аналізує міжнародні стандарти, національну практику доступу до допомоги в місцях несвободи та пропонує

організаційні й нормативні кроки для підвищення реальних гарантій правового захисту засуджених [45].

Є. Ю. Бараш у праці «Адміністративно-правові засади управління державною кримінально-виконавчою службою України» (2012) обґрунтовує інституційно-правову модель інтеграції Державної пенітенціарної служби до системи Міністерства юстиції. Дослідник доводить, що саме така конфігурація забезпечує оптимізацію управління, узгодження політик і підвищення ефективності виконання покарань, дотримання прав людини в пенітенціарній сфері [2].

Водночас слід зауважити, що для посилення аналітичної цілісності цього блоку необхідно виокремити кілька спільних векторів наукових досліджень учених цього періоду: (1) пріоритет законності й гарантій прав людини у виконанні покарань; (2) потреба в міжвідомчій і міжсекторній взаємодії з вимірюваними результатами; (3) переорієнтація з переважно репресивних підходів на комплексні превентивні та реабілітаційні практики, що охоплюють віктимологію, освітню й правову підтримку; (4) інституційна модернізація управління як умова стійких змін у пенітенціарній системі.

І. С. Яковець у праці «Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань» (2013) вибудував концептуальну модель оптимізації пенітенціарної діяльності, поєднавши аналіз стану теорії та практики з висвітленням структурно-функціональних і змістових компонентів роботи органів й установ виконання покарань. У дослідженні виокремлено ключові елементи процесу оптимізації, запропоновано підхід до оцінювання результативності підрозділів ДКВС, зокрема систему критеріїв і процедур моніторингу ефективності [174].

У дослідженні О. П. Рябчинської (2013) «Теоретико-правові засади функціонування системи покарань в Україні» систематизовано правові основи, принципи, види та засади застосування кримінально-правових санкцій; акцентовано на узгодженості між метою покарання, його видами та практикою правозастосування [155].

В. Я. Конопельський у роботі «Реалізація принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарань в кримінально-виконавчій діяльності України» (2014) стверджує, що ефективність виправного процесу безпосередньо залежить від урахування типу злочину, особистісних характеристик засудженого, наявності рецидиву й інших ризик-факторів. Недостатній рівень диференціації та індивідуалізації, на думку автора, перетворюється на самостійну детермінанту злочинності й може породжувати повторні правопорушення [39; 78].

Вагомий внесок у формування наукових засад запобігання кримінальним правопорушенням в органах й установах виконання покарань і слідчих ізоляторах ДКВС України зробив І. М. Копотун (2013) у праці «Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях», де послідовно окреслив теоретико-прикладні передумови виокремлення групи складів злочинів, здатних спричинити надзвичайну ситуацію в колоніях, запропонував методологічні підходи до їх дослідження [80, с. 10].

Комплексний ризик-орієнтований вектор І. М. Копотун посилює в праці «Теоретико-прикладні та правові засади запобігання злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях України» (2014). Дослідження не лише окреслює проблеми правового регулювання та практики, а й пропонує механізми їх розв'язання через оновлення нормативної бази, упровадження превентивних процедур, алгоритмів реагування та міжвідомчої координації [83].

Широку узагальнювальну рамку формує колективна монографія за редакцією О. М. Джужі (2013) «Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія)». У ній реконструйовано причиново-наслідкові комплекси злочинної поведінки засуджених, механізми формування криміногенних установок і запропоновано інструменти, придатні для практико орієнтованого проєктування програм превенції у виправних колоніях [94, с. 123]. Попри

формат посібника, ця робота виконує функцію теоретичного каркаса для побудови практико орієнтованих моделей превенції у виправних колоніях.

Внесок у сферу протидії корупційним загрозам демонструє В. О. Лисенко в дослідженні «Запобігання злочинам корупційної спрямованості у ДКВС України» (2014). Автор доводить системний характер правопорушень, які вчиняє персонал у зв'язку з виконанням службових обов'язків, окреслює їх підвищену суспільну небезпечність: підрив інституційної спроможності правоохоронних органів, дискредитацію державної влади, порушення прав і законних інтересів громадян [106, с. 8].

Окрему тематичну лінію становлять дослідження, присвячені деліктам персоналу та пов'язаним із цим ризикам пенітенціарного середовища. У дисертації В. В. Лопохи «Запобігання злочинам, що вчиняються персоналом виправних колоній України» (2015) здійснено розгорнутий аналіз ключових елементів кримінологічної характеристики стану й динаміки правопорушень, детермінант службової злочинної поведінки, а також особистісних рис правопорушника у службовій сфері. На цій основі обґрунтовано напрями цілеспрямованої профілактики і внутрішньоорганізаційного контролю [111, с. 4].

Кримінальна субкультура, слушно зауважує О. Г. Крикушенко (2015), має маргінальний характер: її елементи частково «вростають» у сучасну цивілізаційну норму, однак таке проникнення водночас є полем її конфлікту з офіційною правовою культурою [86, с. 71]. Ідеться про умовний симбіоз громадянської та маргінально-злочинної (зокрема тюремної) нормативності: якщо для субкультури загальна культура – простір адаптації, то для загальної культури субкультура – чинник деструкції неформальних інститутів соціального контролю.

О. В. Охман (2015) аналізує правове регулювання застосування до засуджених фізичної сили, спеціальних засобів і зброї, обґрунтовуючи необхідність таких заходів у визначених законом межах та паралельно

акцентуючи на гарантіях захисту прав людини й механізмах недопущення зловживань [125].

У кандидатській дисертації О. М. Крука «Правове регулювання короткострокових виїздів за межі колоній в Україні» (2015) запропоновано дефініцію та ознаки короткострокових виїздів, визначено підстави, приводи й правові умови надання дозволів. Розроблено організаційно-правові заходи для підвищення ефективності контролю за поведінкою засуджених під час таких виїздів і мінімізації ризиків порушень [102].

Дослідження Ю. П. Степанової «Кримінально-виконавчі засади виконання та відбування покарань у виді позбавлення волі на певний строк щодо раніше судимих осіб» (2015) фокусує увагу на особливостях режиму для рецидивістів: специфіці виконання покарання, ролі установ, гарантіях прав, індивідуалізації заходів ресоціалізації та оцінюванні їх ефективності [158].

У дисертації В. Г. Павлова «Кримінально-виконавчі засади забезпечення персоналом Державної пенітенціарної служби України виконання покарань у вигляді позбавлення волі» (2015) досліджено правові й організаційні аспекти діяльності персоналу: нормативні принципи, функції, методи, а також інструменти забезпечення правопорядку, прав і законних інтересів засуджених, їх підготовки до звільнення. Акцентовано на потребі стандартизації процедур і підвищення професійної підготовки персоналу [126].

Окремі сегменти девіантної (зокрема злочинної) поведінки працівників установ стали предметом дисертації Л. Г. Якименко «Запобігання проникненню заборонених предметів до установ виконання покарань» (2016). Авторка аналізує стан, структуру й динаміку цього різновиду злочинності, окреслює кримінологічний профіль причетних осіб і комплекс причин та умов, що детермінують протиправну діяльність, пропонуючи адресні превентивні заходи й режимні рішення [172].

І. І. Іванков (2016) у праці «Міжнародно-правові стандарти у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі» систематизує

ключові міжнародні акти (зокрема Європейську конвенцію з прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права тощо), окреслює стандарти поведіння із засудженими та вимоги до умов тримання, доступу до правової допомоги й ефективних засобів правового захисту. Робота є методологічною основою для гармонізації національної практики з міжнародними зобов'язаннями [64].

Окремий блок досліджень присвячено попередженню кримінально караної поведінки серед персоналу ДКВС України. У дисертації Ю. В. Орла «Кримінально-правова охорона нормальної діяльності органів і установ кримінально-виконавчої служби України» (2017) проаналізовано кримінологічний профіль злочинності працівників установ: виявлено основні тенденції, окреслено ключові соціально-демографічні та психологічні риси осіб, що вчиняють правопорушення, а також специфічні особливості, зумовлені службовим статусом і режимними умовами діяльності. На цій основі автор доходить висновку щодо необхідності посилення внутрішнього контролю, доброчеснісного добору та підвищення стандартів професійної етики [124].

Важливою в контексті безпеки засуджених є праця В. А. Носенка «Запобігання злочинам проти життя та здоров'я особи у кримінально-виконавчій установі закритого типу» (2017). Дослідник доводить безпосередню залежність результативності протидії таким посяганням від трьох компонентів: (а) належної теоретичної опрацьованості проблеми; (б) якості кримінально-правових норм і стабільності правозастосування; (в) коректно спроектованого комплексу кримінологічних й організаційних заходів у виправник колоніях (ВК) і СІЗО. Запропонована модель акцентує на превентивній архітектурі безпеки: від скринінгу ризиків – до алгоритмів реагування й міжвідомчої координації [121, с. 6].

Одним із перших в Україні монографічних досліджень мотивів злочинної поведінки персоналу стала дисертація В. І. Руденка «Мотиви вчинення злочинів персоналом установ виконання покарань України: поняття

та запобігання їх реалізації на практиці» (2018). Автор конкретизує зміст поняття «мотиви вчинення злочинів» і пропонує їх класифікацію на: 1) службові; 2) загальнокримінальні; 3) змішані. З огляду на цю типологію, В. І. Руденко вибудовує двовимірну матрицю злочинної поведінки персоналу – за суб'єктивною типовістю підстав її формування та інтенсивністю вияву, що дає змогу проєктувати адресні превентивні інтервенції (від етичного комплаєнсу до антикорупційних аудитів) [154].

Комплементарно до цього Я. О. Ліховіцький у дослідженні «Кримінологічні засади запобігання злочинам, що вчиняються персоналом ДКВС України» (2018) формулює науково обґрунтовані шляхи нейтралізації детермінант й удосконалення правових механізмів загальносоціальної, спеціально-кримінологічної та індивідуальної профілактики. Ідеться, зокрема, про системи добору й ротації кадрів, ризик-орієнтований нагляд, прозорі дисциплінарні процедури та впровадження внутрішніх каналів повідомлення про порушення з гарантіями захисту викривачів [110, с. 38–40].

Важливою для збереження балансу «безпека – права людини» є праця І. О. Колба «Застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї до засуджених в Україні: теоретичні, правові та практичні засади» (2019). Автор не лише систематизував правові підстави, межі й умови застосування примусу в місцях несвободи, а й підготував: (1) проєкт Концепції щодо правових підстав, порядку та умов застосування фізичної сили, спецзасобів, гамівної сорочки та зброї (для схвалення КМУ); (2) проєкт Інструкції для центрального органу виконавчої влади у сфері виконання покарань. Ці напрацювання формують нормативний каркас, що поєднує вимоги безпеки з гарантіями недопущення жорстокого поводження та зловживань [70, с. 32].

У дослідженні Ю. В. Кернякевич-Танасійчук «Кримінально-виконавча політика України» (2019) створює методологічну базу для розмежування ключових понять (політика, принципи, завдання, інструменти), що визначають зміст державної політики у сфері виконання покарань. Це

забезпечує узгодженість між доктриною, законодавством і правозастосуванням [8].

Комплексне бачення злочинності засуджених і шляхів її зниження пропонує А. І. Богатирьов (2020) у праці «Злочинність серед засуджених у місцях несвободи: кримінологічна характеристика та запобігання», де превенцію вибудовано в координатах виправно-ресоціалізаційної концепції: від оцінювання ризиків й індивідуалізації впливу – до освітньо-професійних і психологічних програм, орієнтованих на зменшення рецидиву [5, с. 29].

У роботі А. Л. Колодчина (2020) «Реалізація Україною міжнародних стандартів у сфері захисту прав засуджених у місцях несвободи» досліджено правову основу імплементації міжнародних зобов'язань крізь призму історичних, національних і міжнародно-правових засад. Автор зауважує, що практична імплементація співзвучна результатам моніторингових візитів НПМ; водночас дискусійними видаються авторські дефініції «кримінально-виконавчих засад реалізації міжнародних стандартів...» і «міжнародного пенітенціарного співробітництва», запропонованих як різновиди спеціальних міжнародних пенітенціарних відносин [75].

Проблематиці насильства в установах виконання покарань присвячено дисертацію О. Г. Михайлика «Насильство в установах виконання покарань: кримінально-правова та кримінологічна характеристики» (2020). Запропоновано поділ на три категорії насильства: (1) щодо засуджених з боку засуджених; (2) щодо персоналу з боку засуджених; (3) щодо засуджених з боку персоналу. Саме третій вектор, релевантний темі цієї роботи, проаналізовано крізь показники стану й тенденцій, детермінанти, кримінологічний портрет правопорушника та віктимологічний портрет потерпілого; обґрунтовано комплекс загальносоціальних і спеціально-кримінологічних заходів протидії, включно з підвищенням прозорості, наглядом і професійною підготовкою персоналу [116].

Своєю чергою специфічна діяльність стосується мети покарання за ч. 2 ст. 50 КК України, зокрема вчений І. В. Козич у науковій праці «Функції

кримінально-правової політики» (2021) розглядає функції кримінально-правової політики й зауважує, що покарання за вчинене кримінальне правопорушення в місцях несвободи передбачає не тільки кару, а й запобігання; також мети і завдань кримінально-виконавчого законодавства України за ст. 1 КВК України [69].

Отже, науковий дискурс окреслює важливі орієнтири, однак виявляє й істотні прогалини: (1) потребу в постреформному переосмисленні превентивної політики в органах й установах виконання покарань і слідчих ізоляторах ДКВС України, з огляду на міжнародні стандарти; (2) стандартизацію термінології та показників оцінювання превентивної ефективності; (3) інтеграцію віктимологічних, організаційно-управлінських й оперативних підходів у єдину систему ризик-менеджменту безпеки установ. Подальше дослідження має бути спрямоване на розроблення доказово-ефективних (evidence-based) механізмів раннього виявлення ризиків, удосконалення міжвідомчої координації та створення індикаторів, що дають змогу вимірювати реальний превентивний ефект у пенітенціарному середовищі.

Здійснений аналіз напрацювань демонструє істотний внесок кожного з авторів у формування теоретичного підґрунтя та практичних орієнтирів запобігання кримінальним правопорушенням у КВУЗТ. Водночас наявний масив знань потребує подальшої систематизації та імплементації в стандартизовані політики управління ризиками безпеки в установах виконання покарань.

1.2. Суб'єкти запобігання кримінальним правопорушенням в органах та установах виконання покарань і слідчих ізоляторах ДКВС України

Запобігання кримінальним правопорушенням в органах й установах виконання покарань і слідчих ізоляторах ДКВС є ключовим елементом пенітенціарної системи. Ця діяльність спрямована на виявлення та усунення причин й умов, що сприяють вчиненню як кримінальних правопорушень, так і злочинів серед засуджених та осіб, узятих під варту. Водночас суб'єкти запобігання відіграють важливу роль у забезпеченні безпеки, ресоціалізації та дотримання прав людини в місцях несвободи.

Система виконання покарань у будь-якій державі є складовою забезпечення правопорядку та безпеки суспільства. Однак через специфіку свого функціонування – ізоляцію осіб, обмеження їхніх прав і свобод, високий рівень напруженості – вона може стати джерелом вчинення кримінальних правопорушень. Слід зауважити, що запобігання злочинності в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах є однією з ключових умов як забезпечення прав засуджених й ув'язнених, так і підвищення ефективності виконання кримінальних покарань загалом. Державна кримінально-виконавча служба України як центральний орган, що здійснює управління в цій сфері, сформувала багатосуб'єктну систему заходів запобігання правопорушенням. Ми спробуємо здійснити аналіз кола суб'єктів, які здійснюють запобігання кримінальним правопорушенням в органах й установах ДКВС України, визначення їх функцій і взаємодії, а також виокремити проблемні питання в цій діяльності [40, с. 22].

Ефективність протидії злочинності у виправних колоніях і слідчих ізоляторах безпосередньо залежить від належного нормативно-правового забезпечення діяльності суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням, зокрема персоналу установ, оперативних підрозділів, прокуратури, органів Національної поліції, Державного бюро розслідувань та ін.

Нормативно-правове забезпечення суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням у ДКВС України є багаторівневою системою, що поєднує положення кримінального, кримінально-виконавчого, адміністративного,

антикорупційного та міжнародного права. Проте ефективність її реалізації потребує подальшої гармонізації норм, підвищення якості внутрішньої регламентації діяльності персоналу, створення інтегрованої превентивної інфраструктури та впровадження ризик-орієнтованих механізмів управління безпекою.

Система запобігання кримінальним правопорушенням в органах й установах ДКВС України є багатосуб'єктною та багаторівневою. Вона охоплює як внутрішні органи (адміністрація, оперативні та режимні служби, психологи), так і зовнішні інститути (омбудсман, прокуратура, суд, громадськість). Ефективність цієї системи залежить від злагодженої взаємодії всіх її учасників, їх професіоналізму й незалежності. Подолання таких системних проблем, як корупція та недофінансування, а також активізація громадського контролю є ключовими умовами для створення сучасної, гуманної та безпечної системи виконання покарань, що відповідає європейським стандартам.

Діяльність суб'єктів регулює Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» [135], Кримінально-виконавчий кодекс України [94], Закон України «Про пробацію» [144] й інші акти. Основними принципами визначено законність, гуманізм, повагу до прав людини, рівність перед законом. У період воєнного стану ДКВС, крім безпосередніх завдань, також охороняє військовополонених.

Нормативну основу запобігання кримінальним правопорушенням у ДКВС становлять: Конституція України – визначає пріоритет прав людини та верховенство права (ст. 3, 8, 29, 55) [79]; Кримінальний кодекс України – окреслює кримінально-правові засади відповідальності за злочини, вчинені як засудженими, так і персоналом установ виконання покарань [87]; Кримінально-виконавчий кодекс України – встановлює порядок й умови виконання покарань, регламентує діяльність установ та органів, а також права, обов'язки й відповідальність їх персоналу (розділи I–V) [93]; Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» – визначає

організаційні засади, структуру, функції та правовий статус ДКВС як спеціального органу у сфері виконання покарань [135]; Закон України «Про запобігання корупції» – встановлює вимоги до етичної поведінки, конфлікту інтересів і дисциплінарної відповідальності персоналу установ виконання покарань [137]; наказ Міністерства юстиції України від 26 грудня 2019 року № 2823/5 «Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань» – регламентує режим, застосування заохочень і стягнень, заходів безпеки [141].

Цікавий підхід у контексті окреслення кола суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням в органах й установах виконання покарань і слідчих ізоляторах науково обґрунтував Г. О. Радов [7]. У розробленій ним доктринальній моделі закону «Про пенітенціарну систему України» запропоновано цілісне бачення пенітенціарної системи як багаторівневої системи суб'єктів, що мають виконувати не лише вузькоінституційні функції, а й завдання загальносоціального запобігання кримінальним та іншим правопорушенням у сфері виконання покарань [151]. У зазначеній моделі до суб'єктів пенітенціарної системи, які мають бути залучені до запобігання кримінальним правопорушенням, віднесено, зокрема:

Державний пенітенціарний комітет – концептуально визначений як вищий орган управління пенітенціарною системою, на який покладено такі ключові завдання (ст. 6 Моделі):

а) керівництво діяльністю пенітенціарних установ й інших суб'єктів системи, консолідація та інтеграція їхніх зусиль в інтересах забезпечення ресоціалізації засуджених, надання їм допомоги та підтримки, а також стимулювання їхньої активності;

б) представництво та захист інтересів пенітенціарної функції держави в органах законодавчої, судової та виконавчої влади;

в) здійснення контролю за виконанням чинного законодавства, парламентських та урядових рішень з пенітенціарних питань усіма суб'єктами пенітенціарної системи України;

г) формування та реалізація кадрової політики у сфері укомплектування пенітенціарного персоналу, його підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації, атестації та сертифікації фахівців;

д) підготовка проєктів парламентських й урядових рішень з проблем пенітенціарної політики і практики [150].

1. У площині нашої тематики це означає: Комітет задумано як стратегічний суб'єкт превенції, що формує правила гри, стандарти діяльності, кадрову й нормативну основу для запобігання правопорушенням у всій системі виконання покарань.

2. Регіональний пенітенціарний комітет (ст. 7 Моделі) – колегіальний орган, до складу якого мали б входити представники місцевих рад усіх рівнів, правоохоронних органів, громадських об'єднань, установ культури, науки й освіти, а також керівники пенітенціарних установ, розташованих на території відповідного регіону. Такий суб'єкт у концепції Г. О. Радова має забезпечити регіональний рівень превенції, узгоджуючи пенітенціарні, правоохоронні й соціальні заходи, зокрема в частині профілактики злочинів серед засуджених і персоналу.

3. Органи місцевого самоврядування (ст. 8 Моделі) розглянуто як суб'єкти, що:

– фінансують і матеріально-технічно забезпечують заходи регіональних пенітенціарних програм за рахунок місцевих ресурсів;

– здійснюють соціальний захист персоналу пенітенціарної системи в межах своєї компетенції. У цьому ракурсі вони стають суб'єктами загальносоціального запобігання, створюючи умови, що знижують ризики девіантної та кримінальної поведінки як серед засуджених, так і серед персоналу.

4. Суд (ст. 9 Моделі) – має виконувати в пенітенціарній системі не лише карально-правову, а й аналітико-контрольну функцію: здійснювати щорічний комплексний аналіз пенітенціарного процесу в конкретній установі з формулюванням рекомендацій щодо його вдосконалення, а також запровадити

посаду пенітенціарного судді. У такій моделі суд є суб'єктом превенції через контроль і зворотний зв'язок, впливаючи на зміст і якість виконання покарань.

5. Прокуратура (ст. 10 Моделі) – має основним завданням у межах пенітенціарної системи перевіряти діяльність усіх її суб'єктів на предмет відповідності закону, парламентським й урядовим рішенням, а також обов'язкам, покладеним державою та регіональними програмами. Тож прокуратура є класичним суб'єктом наглядово-превентивної діяльності, що має блокувати умови, сприятливі для правопорушень, зокрема службових.

6. Органи внутрішніх справ/поліція (ст. 11 Моделі) – головний обов'язок у пенітенціарній системі визначено як інформаційне забезпечення установ щодо минулого засуджених, їхніх кримінальних зв'язків, можливих намірів. Така роль означає включення поліції до ланцюга суб'єктів раннього виявлення ризиків, що впливають на безпеку в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах.

7. Органи охорони здоров'я (медичні установи) (ст. 12 Моделі) – мають забезпечувати медичне обслуговування засуджених (діагностика, консультації, профілактика, лікування, гігієна, харчування тощо). З погляду запобігання правопорушенням вони виконують віктимологічну й соціально-профілактичну функцію, знижуючи ризики насильства, самопошкоджень, суїцидальної поведінки, поширення залежностей.

8. Підприємства, організації, установи (ст. 13 Моделі) – мають забезпечувати реалізацію державних і регіональних пенітенціарних програм. Залучення таких суб'єктів до навчання, працевлаштування, соціальних проєктів утворює інфраструктуру превенції рецидиву та криміналізації середовища.

9. Об'єднання громадян (ст. 14 Моделі) – запропоновано включати до механізму реалізації державних і регіональних пенітенціарних програм на підставі їхніх заяв і програм дій. У цьому вимірі громадські організації стають важливими суб'єктами громадського контролю та соціального партнерства,

здатними впливати на прозорість системи й обмеження криміногенних факторів.

10. Засоби масової інформації/медіа (ст. 15 Моделі) – на них покладено реалізацію принципів гласності й відкритості пенітенціарної системи. Їх можна розглядати як суб'єктів інформаційно-комунікативної превенції, що формують суспільну думку, висвітлюють проблеми зловживань і сприяють зниженню толерантності до протиправної поведінки персоналу.

11. Пенітенціарні установи (ст. 16 Моделі) – на них покладено відповідальність за результати виконання вироку суду та здійснення процесу ресоціалізації засуджених відповідно до закону. Фактично вони становлять ядро системи суб'єктів запобігання, оскільки саме в них концентруються режимні, виховні, оперативні, психологічні та соціальні заходи, що безпосередньо позначаються на рівні кримінальних правопорушень [36].

Водночас Г. О. Радов цілком слушно зауважує, що проблеми пенітенціарної політики України починаються з елементарного – браку в сучасній українській науці й соціальній практиці адекватного уявлення про поняття та сутність пенітенціарної політики як соціально-правового явища [150]. На його думку, це призводить до термінологічної плутанини, концептуальної розмитості, як наслідок – помилкових управлінських рішень.

Показовим прикладом «невігластва» він вважає Концепцію реформування (розвитку) пенітенціарної системи 2017 року, у якій як у назві, так і в змісті відбулася фактична підміна понять: замість кримінально-виконавчої системи за формою пропонують «пенітенціарну систему», яка за своєю ідеологією, правовою природою та змістом діяльності насправді залишається кримінально-виконавчою. У межах досліджень встановлено, що така декларативність і внутрішня непослідовність не лише деморалізують суб'єктів й учасників процесу виконання-відбування покарань, а й є одним із чинників, що детермінують учинення кримінальних та інших правопорушень з боку персоналу колоній у сфері виконання покарань в Україні.

Слушно зауважує Г. О. Радов, що в побутовій площині термін «пенітенціарна політика» часто використовують як синонім «кримінально-виконавчої політики», без усвідомлення специфіки пенітенціарного підходу, його акценту на ресоціалізації, правах людини та комплексній запобіжній функції. Водночас створена ним на теоретичному рівні доктринальна модель пенітенціарної системи, передусім у частині виокремлення та функціонального наповнення суб'єктів пенітенціарної діяльності, може слугувати продуктивною основою для формування системи загальносоціального запобігання кримінальним й іншим правопорушенням, що вчиняють у процесі виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі всіма суб'єктами й учасниками кримінально-виконавчих правовідносин.

Водночас модель Г. О. Радова не є бездоганною. У ній не окреслено ролі таких ключових учасників кримінально-виконавчої (пенітенціарної) діяльності, як Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів і центральні органи виконавчої влади, рішення яких є обов'язковими для всіх громадян, юридичних осіб й інших об'єднань, включно з Пенітенціарним комітетом. Тож стверджувати, що Пенітенціарний комітет, за задумом Г. О. Радова, має стати єдиною ключовою ланкою реалізації пенітенціарної політики, буде перебільшенням, такий підхід не виправданий [150]. З позицій сучасного розуміння системи суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням у сфері виконання покарань до такої системи обов'язково мають бути включені й вищі органи державної влади, що формують законодавчу, інституційну та ресурсну рамку діяльності всієї пенітенціарної (кримінально-виконавчої) системи.

2007 року О. Г. Колб захистив докторську дисертацію «Установа виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам» [73]. У цьому дослідженні автор уперше на концептуальному рівні розглянув установу виконання покарань не лише як місце ізоляції правопорушників, а як активного суб'єкта запобігання злочинам, що наділений відповідною компетенцією, правовими повноваженнями й обов'язком здійснювати

превентивну діяльність. Автор сформував цілісну концепцію запобігання злочинам в УВП, розробив оптимізовану модель системи норм КВК України й інших нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини у сфері боротьби з рецидивною злочинністю, а також підготував пропозиції з удосконалення чинного кримінально-виконавчого законодавства і практики його застосування [73]. Ці напрацювання мають безпосереднє значення для розуміння нормативного статусу установи та її персоналу як одного з ключових суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням в органах й установах виконання покарань і слідчих ізоляторах.

У цьому контексті показовою є позиція І. С. Яковця щодо оптимізації процесу виконання кримінальних покарань [174]. Науковець зауважує, що оптимізація:

- 1) є процесом, тобто динамічною, а не разовою дією;
- 2) є діяльністю конкретних суб'єктів, спроможних цілеспрямовано впливати на об'єкт оптимізації (у нашому випадку – на практику виконання покарань і запобігання правопорушенням у ДКВС);
- 3) має основною метою забезпечення ефективного функціонування об'єкта, тобто реальне досягнення завдань виконання покарань і запобігання злочинам;
- 4) передбачає застосування спеціальних засобів, форм і методів, які узгоджуються з правовим статусом відповідних суб'єктів.

Отже, оптимізацію розглянуто не як будь-яку зміну, а як цілеспрямовану, науково обґрунтовану діяльність суб'єктів системи виконання покарань, що діють у межах і на підставі закону.

Учений виокремлює низку етапів оптимізації процесу виконання кримінальних покарань, які безпосередньо стосуються суб'єктів запобігання правопорушенням [174]: а) визначення реальної мети й завдань процесу виконання покарань (зокрема завдань превенції злочинів з боку як засуджених, так і персоналу); б) формування підходів до оцінювання ефективності виконання покарань і діяльності суб'єктів запобігання, що є основою для

окреслення напрямів оптимізації; в) добір адекватних засобів, форм і методів оптимізації (управлінських, правових, організаційних, виховних, оперативно-розшукових тощо); г) практична реалізація заходів оптимізації з огляду на визначені мету й завдання; д) аналіз отриманих результатів і коригування діяльності суб'єктів на цій підставі.

Кінцевою метою такої оптимізації є забезпечення ефективного виконання кримінальних покарань і зниження рівня кримінальних правопорушень у системі ДКВС України. Ефективність, на думку дослідника, слід тлумачити як здатність ДКВС реально та з найкращим використанням наявних ресурсів, у визначені законом або вироком суду строки реалізовувати завдання процесу виконання покарань, зокрема щодо запобігання злочинам [174].

І. С. Яковець акцентує на необхідності створення спеціальної системи оцінювання ефективності, яка поєднує кількісні показники (статистику злочинів, дисциплінарних порушень, рецидиву, випадків застосування примусу тощо) і якісні критерії (стан прав і свобод засуджених, рівень довіри до адміністрації, дисципліну й добросовісність персоналу, рівень взаємодії із зовнішніми суб'єктами – прокуратурою, НПМ, громадськими організаціями). Здійснений аналіз засвідчує, що наявні критерії оцінювання діяльності ДКВС часто не відповідають обов'язковим вимогам до повноти й об'єктивності, оскільки переважно фіксують формальні показники та недостатньо враховують превентивний компонент [174].

У контексті суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням це означає необхідність:

- чіткого нормативного закріплення їхніх повноважень, обов'язків і відповідальності у сфері превенції;
- уведення показників, що оцінюють не тільки «факт відсутності злочину», а й якість профілактичної роботи (попереджувальна діяльність, виявлення ризиків, робота з групами підвищеної віктимності та небезпеки, внутрішній контроль за персоналом тощо);

– узгодження системи оцінювання з концепцією, запропонованою О. Г. Колбом, у якій установа виконання покарань є самостійним, юридично визначеним суб'єктом запобігання злочинам, а не лише об'єктом зовнішнього нагляду та контролю [73].

Отже, наукові підходи О. Г. Колба та І. С. Яковця дають змогу розглядати нормативно-правове забезпечення суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням у ДКВС України не лише як «сукупність норм», а як концептуально вивірену систему, що визначає: хто саме (суб'єкти), на що впливає (об'єкт), з якою метою (зміст і завдання превенції) та за допомогою яких правових й організаційних засобів (механізм оптимізації) реалізує функцію запобігання кримінальним правопорушенням в органах та установах виконання покарань і слідчих ізоляторах.

Сучасний стан національної системи виконання покарань засвідчує знаходження її у фазі інтенсивного нормативно-правового оновлення. Попри активну імплементацію найкращих світових і європейських стандартів, результативність цих перетворень, зокрема в площині реального зниження кримінальних правопорушень у місцях несвободи та підвищення рівня безпеки, поки що не видається достатньою. Це зумовлює потребу подальшого комплексного наукового аналізу як змісту, так і механізмів реалізації чинного законодавства. Тож цілком логічним видається порушення питання про доцільність існування окремого підрозділу цивільних слідчих для розслідування порівняно незначної кількості злочинів у масштабах усієї держави, що позначається на ефективності взаємодії суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням у сфері виконання покарань [37; 134; 16].

Кримінально-виконавчий кодекс України як базовий національний нормативно-правовий акт, що регламентує порядок й умови виконання та відбування покарань, одночасно формує правове поле превентивної діяльності установ виконання покарань щодо запобігання кримінальним правопорушенням в органах й установах виконання покарань і слідчих ізоляторах. Відповідно до ст. 11 КВК України, до установ виконання покарань

належать: арештні дома, кримінально-виконавчі установи, спеціальні виховні установи (виховні колонії), а також слідчі ізолятори – у випадках, передбачених цим Кодексом. Кримінально-виконавчі установи поділяють на установи відкритого типу (виправні центри) й установи закритого типу (виправні колонії). Останні своєю чергою класифікують на колонії мінімального, середнього та максимального рівнів безпеки. Колонії мінімального рівня безпеки поділяють на дві категорії: із полегшеними умовами тримання та із загальними умовами тримання.

Значущим для розуміння статусу суб'єктів запобігання є положення ч. 3 ст. 18 КВК України, згідно з яким слідчі ізолятори виконують функції виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання та виправних колоній середнього рівня безпеки щодо засуджених, які залишені для роботи з господарського обслуговування. Це означає, що слідчі ізолятори, поряд із виконанням функції попереднього ув'язнення, реально інтегровані в систему виконання покарань, а їхні адміністрація та персонал виконують не лише режимну, а й превентивну функцію щодо кримінальних правопорушень.

На підставі викладеного можна узагальнити, що внутрішніми інституційними суб'єктами запобігання кримінальним правопорушенням у системі ДКВС України є: арештні дома, виправні центри, виправні колонії (усіх рівнів безпеки), виховні колонії та слідчі ізолятори. Водночас слід зауважити, що суб'єктами превентивної діяльності є не стільки «будівлі» чи «типи установ», скільки їх адміністрації, персонал, оперативні підрозділи, психологічні та соціально-виховні служби, які діють у межах визначених законом повноважень. Саме через систему прав й обов'язків відповідних посадових осіб реалізується нормативно закріплена превентивна функція установ.

Суб'єктами запобігання кримінальним правопорушенням в ОУВП ДКВС є установи та організації, які здійснюють превентивні функції. Основним суб'єктом є Державна кримінально-виконавча служба України, яка

організовує та реалізує заходи щодо запобігання злочинам і дисциплінарним порушенням. До суб'єктів також належать територіальні органи з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції України, органи й установи виконання покарань (зокрема слідчі ізолятори), органи пробації, Центр пробації, адміністрації виправних і виховних колоній, а також навчальні заклади у сфері управління ДКВС (наприклад, Академія Державної пенітенціарної служби). Пенітенціарна академія України (ПАУ)/Penitentiary Academy of Ukraine – єдиний в Україні заклад вищої освіти зі специфічними умовами навчання, який віднесено до сфери управління центрального органу виконавчої влади – Міністерства юстиції України. Академія є унікальним освітнім осередком, який здійснює підготовку фахівців для Державної кримінально-виконавчої служби України та інших державних і приватних установ на основі сучасних європейських стандартів [128].

Здійснена класифікація суб'єктів за функціональним призначенням, рівнем впливу та категоріями надала можливість виокремити такі категорії:

- внутрішні суб'єкти – адміністрація установ, психологи, соціальні працівники, пробаційні офіцери – безпосередньо здійснюють превентивну діяльність у місцях несвободи, зокрема психокорекцію та соціально-виховну роботу;

- зовнішні суб'єкти – Верховна Рада України, Президент, Уряд, МВС, Служба безпеки України, Офіс Генерального прокурора, Національне антикорупційне бюро України, Національна поліція – координують законодавчу базу, нагляд і протидію корупції, забезпечуючи загальний контроль;

- громадські суб'єкти – громадські організації, сім'ї, громадяни – здійснюють непрямий вплив через соціальну підтримку та реінтеграцію.

За рівнем: безпосередні (установи ДКВС) й опосередковані (органи влади). Слід зауважити, що система суб'єктів в Україні наявна переважно в теоретичній площині через брак чіткого законодавчого закріплення, що призводить до низької її ефективності.

Отже, суб'єкти запобігання можна поділити на дві основні групи: внутрішні (що безпосередньо входять до структури ДКВС або функціонують в установах) і зовнішні (незалежні органи контролю та громадські інститути). Внутрішні суб'єкти запобігання кримінальним правопорушенням в ОУВП і СІЗО ДКВС України представлені адміністрацією установ виконання покарань і слідчих ізоляторів, до яких входять: начальник установи та його заступники (несуть персональну відповідальність за стан безпеки та дотримання законності. Їхні функції охоплюють організацію режиму, нагляд, проведення перевірок, прийняття рішень щодо застосування заходів запобігання); оперативні підрозділи – ключовий суб'єкт у виявленні та припиненні підготовки правопорушень. Вони здійснюють оперативно-розшукову діяльність, вербують осіб, які співпрацюють на конфіденційній основі, здійснюють контроль за листуванням і переговорами; режимно-оперативні відділи (служби безпеки) – забезпечують дотримання внутрішнього розпорядку, проводять обшуки, контролюють відвідування, перешкоджають пронесенню заборонених предметів; психологічна служба – здійснює безпосередню роботу із засудженими та персоналом, виявляючи конфлікти, напруженість, асоціальні установки, що надає можливість вчасно вживати профілактичних заходів; служба охорони – забезпечує зовнішню безпеку установ, запобігає втечам і несанкціонованому проникненню; служба соціальної роботи – сприяє ресоціалізації засуджених, що є довгостроковим фактором запобігання рецидивній злочинності.

Слід акцентувати на внутрішньому контролі й аудиті в системі підрозділів та установ ДКВС, до якого належать: головне управління з питань внутрішнього контролю (аудиту) ДКВС України – підрозділ, який здійснює перевірки діяльності територіальних органів й установ з метою виявлення порушень законності, фактів корупції, неефективного використання ресурсів. Його діяльність спрямована на попередження правопорушень з боку персоналу.

Розглядаючи структуру зовнішніх суб'єктів, слід зауважити, що вона представляє різні сфери й напрями діяльності та забезпечення запобігання кримінальним правопорушенням в органах й установах виконання покарань та слідчих ізоляторах ДКВС. Зовнішні суб'єкти – це всі ті, хто не входить до організаційної структури ДКВС, але мають *повноваження впливати* на стан законності, режиму та безпеки в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах, зокрема можуть контролювати, наглядати, виявляти правопорушення, усувати причини й умови їх вчинення, а також захищати права засуджених і персоналу адміністрацій ізоляторів чи установ. У науці виокремлюють групи суб'єктів запобігання злочинам: органи державної влади, спеціалізовані правоохоронні органи, інші установи й організації, діяльність яких опосередковано впливає на детермінанти злочинності, які ми розглянемо згодом.

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (Омбудсман) має повноваження безперешкодно відвідувати будь-які УВП та СІЗО ДКВС, ознайомлюватися з документами, проводити бесіди із засудженими. Слід додати, що результати перевірок публікують у щорічних доповідях, що є потужним інструментом громадського тиску та виявлення системних проблем. Згідно зі ст. 101 Конституції України, Уповноважений з прав людини здійснює парламентський контроль за дотриманням конституційних прав і свобод людини й громадянина [79].

Наступним суб'єктом запобігання є прокуратура. Як правоохоронний орган прокуратура здійснює нагляд за дотриманням законів, законністю діяльності адміністрації УВП і СІЗО ДКВС України. Прокурорські перевірки спрямовані на виявлення фактів незаконного застосування заходів примусу, порушення умов утримання, бездіяльності персоналу. Прокуратура також координує діяльність правоохоронних органів щодо розслідування злочинів, учинених в установах.

Черговим зовнішнім суб'єктом взаємодії є суд. Судовий контроль є найважливішою гарантією законності. Судді розглядають скарги засуджених

на дії адміністрації, санкціонують застосування найсуворіших заходів впливу (наприклад, переведення до камерного приміщення), контролюють законність подовження строків ув'язнення в СІЗО. Це безпосередньо запобігає свавільним діям, зокрема персоналу.

Громадські контролери (громадські спостерігальні комісії). Діяльність цих комісій регулює спеціальний Закон України «Про громадський контроль за дотриманням прав людини в місцях несвободи». Громадські контролери мають право на відвідування установ, проведення моніторингу, подання звернень до адміністрації та інших органів. Їхня робота забезпечує «прозорість» системи й додатковий захист прав ув'язнених. Слід додати, що спостережні комісії при органах місцевого самоврядування та місцевих державних адміністраціях (здійснюють громадський контроль за дотриманням прав засуджених, беруть участь у вирішенні питань умовно-дострокового звільнення, заміни покарання тощо). Водночас органи місцевого самоврядування в межах своїх повноважень можуть сприяти: працевлаштуванню осіб, звільнених з місць позбавлення волі; брати участь у діяльності спостережних комісій; можуть співфінансувати соціальні програми для установ ДКВС (ремонт, облаштування соціальних гуртожитків тощо).

Слід зазначити про неурядові правозахисні організації. Організації, такі як Харківська правозахисна група, Центр «Спільна дія», УМСПЛ та інші, здійснюють незалежний моніторинг, надають правову допомогу засудженим, публікують аналітичні звіти, привертають увагу суспільства та міжнародних інституцій до проблем у системі виконання покарань.

Міжнародні організації, такі як Європейський комітет із запобігання катуванням, регулярно відвідує українські УВП і СІЗО, формує доповіді й рекомендації, які Україна зобов'язана враховувати; підкомітет ООН із запобігання катуванням (SPT), інші структури ООН, гуманітарні організації (наприклад МКЧХ). Дотримання стандартів Ради Європи є важливим орієнтиром для реформування системи.

КВК України містить значний масив норм, які безпосередньо регламентують проведення спеціально-кримінологічних заходів запобігання кримінальним правопорушенням у зазначених органах й установах. Переважну їх частину становлять режимні приписи (зокрема ст. 102), а також у загальних рисах – норми, що стосуються здійснення оперативно-розшукової діяльності (ст. 104). Згідно з ч. 6 ст. 102 КВК України, адміністрація колонії має право за наявності встановлених підстав проводити огляд громадян, їхніх речей і транспортних засобів, які знаходяться на території колонії, а також вилучати заборонені речі й документи. Порядок проведення обшуків та оглядів деталізовано у відомчих нормативно-правових актах Міністерства юстиції України, що визначають процедурні стандарти превентивної діяльності персоналу.

Відповідно до ч. 7 ст. 102 КВК України, перелік і кількість предметів і речей, які засуджені можуть мати при собі, встановлюють нормативно-правові акти Міністерства юстиції України. Зберігання засудженими речей і предметів, заборонених для використання в колоніях, не допускається; виявлені заборонені предмети підлягають вилученню з обов'язковим складанням протоколу відповідною посадовою особою. За клопотанням установи виконання покарань слідчий суддя вирішує питання про конфіскацію таких речей або їх передачу на зберігання до звільнення засудженого згідно з розділом VIII Кримінального процесуального кодексу України. Адміністрація колонії забезпечує також зберігання грошей і цінних паперів засуджених. Усі ці приписи мають виразне превентивне спрямування, оскільки сприяють недопущенню обігу заборонених предметів (зброї, наркотичних засобів, засобів зв'язку тощо), які нерідко є безпосередніми детермінантами кримінальних правопорушень у місцях несвободи.

КВК України не лише визначає структуру та види установ виконання покарань і слідчих ізоляторів як суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням, а й встановлює базові режимні та організаційні механізми спеціально-кримінологічної превенції. Подальше вдосконалення цієї

нормативної основи має полягати в деталізації процедур, посиленні гарантій дотримання прав людини під час проведення превентивних заходів і чіткому розмежуванні відповідальності різних суб'єктів системи ДКВС за результати запобіжної діяльності.

Кримінально-виконавчий кодекс України, розвиваючи положення Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», у ст. 104 закріплює право оперативних підрозділів органів й установ виконання покарань здійснювати оперативно-розшукову діяльність. Такий акцент не є випадковим, оскільки саме оперативно-розшукова діяльність становить один із ключових інструментів спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням в органах й установах виконання покарань і слідчих ізоляторах. За допомогою оперативних заходів упродовж стадій готування та замаху запобігають переважній більшості злочинів, а також значній кількості інших правопорушень; перекривають канали надходження до засуджених заборонених предметів, своєчасно виявляють і вилучають засоби, що можуть бути використані для вчинення злочинів. Показово, що лише 2013 року зусиллями оперативних підрозділів установ виконання покарань і слідчих ізоляторів було попереджено понад 5,4 тис. злочинів (5330 – 2012 року), зокрема не допущено захоплення заручників, масових заворушень й інших резонансних посягань, а кількість тяжких насильницьких злочинів майже вдвічі зменшено (з 14 до 9) [147].

Це наочно демонструє, що оперативні підрозділи є не другорядним, а центральним суб'єктом запобігання кримінальним правопорушенням у ДКВС України.

Відповідно до ст. 104 КВК України «Оперативно-розшукова діяльність в колоніях», у колоніях здійснюють оперативно-розшукову діяльність, основним завданням якої є пошук і фіксація фактичних даних про протиправну діяльність окремих осіб та груп з метою:

- забезпечення безпеки засуджених, персоналу колоній та інших осіб;

- попередження та виявлення злочинів, учинених у колоніях, а також порушень устанавленого порядку відбування покарання;
- вивчення причин й умов, що сприяють вчиненню злочинів та інших правопорушень;
- надання допомоги іншим правоохоронним органам, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність або досудове розслідування, у розкритті, припиненні й запобіганні злочинам.

Отже, оперативні підрозділи установ виконання покарань і слідчих ізоляторів не лише «обслуговують режим», а й є спеціалізованими суб'єктами запобіжної діяльності, що взаємодіють із Національною поліцією, Службою безпеки України, органами прокуратури й іншими органами досудового розслідування.

Водночас ця норма містить певні концептуальні вади. Обравши назву статті «Оперативно-розшукова діяльність в колоніях», законодавець фактично звужив сферу правового регулювання, залишивши поза прямою текстуальною згадкою низку об'єктів оперативного обслуговування та відповідних суб'єктів запобігання: центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання покарань, слідчі ізолятори, територіальні органи ДКВС України, кримінально-виконавчі інспекції (нині – органи пробації), арештні доми, виправні центри. З позиції цілісного бачення системи суб'єктів запобігання таке звуження є методологічно та нормативно дискусійним і потребує подальшого вдосконалення, зокрема шляхом уніфікування підходів до визначення кола органів ДКВС, уповноважених здійснювати оперативно-розшукову діяльність у місцях несвободи.

Важливим елементом нормативно-правового забезпечення суб'єктів запобігання правопорушенням є також відомчі нормативно-правові акти, що мають гриф обмеження доступу [35]. Серед них – Інструкція з організації нагляду за засудженими, які відбувають покарання в кримінально-виконавчих установах, Інструкція з організації охорони кримінально-виконавчих установ закритого типу. Ці документи конкретизують, як саме суб'єкти запобіжної

діяльності (чергові служби, варта, наглядова, оперативна, режимна служби тощо) реалізують свої повноваження з профілактики правопорушень, забезпечення режиму, недопущення втеч, масових заворушень, захоплення заручників, обігу заборонених предметів тощо.

Окремого значення набуває міжвідомче правове регулювання, яке забезпечує узгодженість дій різних суб'єктів запобігання злочинності. Відповідні акти видають у порядку реалізації міжгалузевих функцій, вони мають широку сферу дії, набуваючи характеру загальнообов'язкових відомчих нормативних актів. Найчастіше такі документи спрямовані на забезпечення ефективної взаємодії суб'єктів оперативно-розшукової діяльності та реалізації спільних завдань у сфері протидії злочинності. На міжвідомчому рівні діють спільні Інструкції центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань, і МВС України щодо порядку взаємодії під час здійснення оперативно-розшукової діяльності (зокрема в частині протидії наркотизму в місцях позбавлення волі), які мають гриф обмеженого доступу й регламентують розподіл повноважень, інформаційний обмін, порядок спільних заходів.

Продовжуючи аналіз міжвідомчого рівня, слід зазначити Інструкцію про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затверджену спільним наказом Генеральної прокуратури України, МВС України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України та Міністерства юстиції України від 16 листопада 2012 року № 114/1042/516/1199/936/1687/5 [139]. Вона визначає загальні засади та єдині вимоги до організації проведення негласних слідчих (розшукових) дій слідчими органів досудового розслідування або за їх дорученням/дорученням прокурора уповноваженими оперативними підрозділами, зокрема органів й установ виконання покарань та слідчих ізоляторів. Це вкотре засвідчує, що такі підрозділи є повноцінними суб'єктами кримінально-процесуальної та

оперативно-розшукової діяльності, а отже, і суб'єктами запобігання кримінальним правопорушенням.

Ґрунтуючись на результатах аналізу, можна стверджувати, що діяльність суб'єктів запобіжної роботи в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах ДКВС здатна стати надійним гарантом підтримання стабільної оперативної обстановки лише за умови наявності оптимальної, внутрішньо узгодженої системи законодавчих і підзаконних норм, які: чітко визначають коло суб'єктів, їхню компетенцію та відповідальність; забезпечують належні процесуальні гарантії прав людини під час проведення оперативно-розшукових і негласних дій; створюють прозорі механізми міжвідомчої взаємодії та контролю; надають можливість ефективно виконувати покладені на спеціальні суб'єкти оперативно-службові завдання. Лише за таких умов оперативні підрозділи, адміністрація установ, підрозділи нагляду й охорони, служби безпеки та інші учасники превентивної діяльності в ДКВС України можуть повноцінно реалізувати свій потенціал як суб'єкти запобігання кримінальним правопорушенням у місцях несвободи.

1.3. Зарубіжний досвід запобігання кримінальним правопорушенням в органах та установах виконання покарань і слідчих ізоляторах ДКВС України

Проблема запобігання кримінальним правопорушенням у пенітенціарній системі ДКВС України актуалізується з огляду на те, що установи виконання покарань (УВП) та, відповідно, ДКВС України в цілому, повільно адаптують свою діяльність до міжнародних стандартів поводження з ув'язненими та засудженими, що призводить до вчинення засудженими нових правопорушень. Стратегічно важливим питанням у цьому контексті є вивчення саме іноземного досвіду запобігання вчинення кримінальних правопорушень у пенітенціарної діяльності.

Дослідження законодавства та практик зарубіжних країн у сфері запобігання кримінальним правопорушенням у пенітенціарних установах і слідчих ізоляторах видається актуальним і необхідним, оскільки порівняльно-правовий аналіз норм кримінального, кримінально-виконавчого та адміністративного законодавства дає змогу виробити більш обґрунтовані підходи до визначення кола пенітенціарно зумовлених правопорушень, їхніх ознак і критеріїв відмежування від суміжних діянь в Україні [181, 32]. Такий аналіз дозволяє не лише зіставити різні моделі відповідальності за протиправні дії в місцях несвободи (насильство, незаконний обіг заборонених предметів, корупційні прояви, службові злочини персоналу, втечі, дезорганізація роботи установ), а й виявити системні прогалини у національному регулюванні та практиці застосування права.

Зокрема, на запитання «Чи володієте Ви інформацією про зарубіжний досвід щодо запобігання кримінальним правопорушенням в органах і установах виконання покарань?» персонал ДКВС України відповів: – «так» – 136 з 189 респондентів, які брали участь в анкетуванні, або 71,9% у їх загальній структурі; – «частково» – 34 осіб (18%); – «ні» – 19 осіб (10,1%) (додатки). Натомість засуджені, які тримались в УВП, на вказане питання дали такі відповіді: – «так» – 56 з 213 осіб, які взяли участь в анонімному опитуванні, або 7% у загальній кількості респондентів; – «частково» – 23 осіб (11%); – «ні» – 175 особи (82%) (додаток А, Б). Отже, з огляду на отримані емпіричні матеріали, слушно стверджувати про актуальність досліджуваної в цьому підрозділі дисертації проблематики.

У низці держав напрацьовано ефективні механізми превенції, які поєднують правові, організаційні й управлінські інструменти: ризик-орієнтовану класифікацію та розміщення засуджених/узятих під варту, принципи «динамічної безпеки», стандарти професійної етики і доброчесності персоналу, антикорупційні процедури, незалежний моніторинг, належне розслідування інцидентів, а також програми зниження насильства і повторної злочинності. Вивчення такого досвіду є корисним як для вдосконалення

законодавчої техніки (чіткість диспозицій, визначення суб'єкта, кваліфікуючих ознак, диференціація відповідальності), так і для формування дієвих процедур виявлення, попередження та реагування на правопорушення в установах ДКВС України.

Пошук найкращих практик, їх імплементація та адаптація в українську пенітенціарну систему може стати підґрунтям для: уточнення правових дефініцій і меж криміналізації діянь у місцях несвободи; посилення інституційної спроможності ДКВС щодо превенції; посилення безпеки персоналу й утримуваних осіб; зменшення латентності правопорушень і корупційних ризиків; забезпечення відповідності національної системи сучасним європейським і міжнародним стандартам поводження з особами, позбавленими волі.

З огляду на сучасні виклики, зумовлені дією правового режиму воєнного стану в Україні, одним із пріоритетних стратегічних напрямів запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняють засуджені в установах виконання покарань ДКВС України, має стати розроблення й упровадження комплексного механізму роботи з особами, схильними до протиправної поведінки, протягом усього періоду відбування покарання [27]. Такий механізм доцільно розглядати як систему взаємопов'язаних заходів: раннього виявлення ризиків (ризик-орієнтована оцінка), індивідуального профілювання та класифікації, корекційних і ресоціалізаційних програм, належного режимного й оперативно-профілактичного супроводу, а також ефективного реагування на інциденти з мінімізацією подальшої криміногенності.

Важливим нормативно-організаційним орієнтиром у цьому контексті є те, що 16 грудня 2022 року розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1153-р було схвалено Стратегію реформування (розвитку) пенітенціарної системи України до 2026 року [145], яка визначає загальні вектори модернізації системи й підходи до підвищення рівня безпеки, ефективності управління і дотримання прав людини в місцях несвободи. Системний аналіз її ключових положень дає змогу дійти висновку, що проблема запобігання новим

кримінальним правопорушенням, які можуть вчиняти засуджені під час відбування покарання, не є унікальною лише для України: такі виклики притаманні й пенітенціарним системам зарубіжних держав, хоча відрізняються масштабом, структурою ризиків та інституційними можливостями реагування [34].

Крім того, наявність численних і часто полярних наукових дискусій у національній та зарубіжній доктрині стосовно доцільності та меж запозичення іноземних підходів до превенції правопорушень у місцях несвободи додатково засвідчує актуальність порушеної проблематики та потребу в її подальшому осмисленні. Це зумовлює необхідність не механічного копіювання, а критичної адаптації найкращих практик: принципів «динамічної безпеки», системи класифікації та розміщення засуджених, стандартів професійної етики й доброчесності персоналу, антикорупційних процедур, незалежного моніторингу, належного документування та розслідування інцидентів, а також програм профілактики насильства, радикалізації та незаконного обігу заборонених предметів.

Отже, формування дієвої моделі запобігання кримінальним правопорушенням в установах виконання покарань ДКВС України в умовах воєнного стану має ґрунтуватися на поєднанні правових й управлінських рішень, індивідуально орієнтованої роботи з групами ризику та використання перевірених міжнародних підходів, узгоджених із національним законодавством і реальними ресурсними можливостями пенітенціарної системи.

Визнаючи безперечну наукову й практичну цінність попередніх досліджень, присвячених іноземним підходам до запобігання кримінальним правопорушенням у пенітенціарній сфері, слід зауважити, що наявний доробок не вичерпує всього кола проблем, які потребують подальшого розв'язання в умовах реформування ДКВС України та функціонування СІЗО. У цьому контексті слушною є позиція українського дослідника пенітенціарної системи І. Г. Богатирьова, який слушно зауважує, що ідеальних правових

систем немає, а їх дієвість зумовлена насамперед своєчасністю, відповідністю стану держави та права конкретної країни певному етапу суспільного розвитку [7]. Отже, звернення до іноземного досвіду має ґрунтуватися не на механічному запозиченні, а на критичній оцінці й адаптації інструментів, які демонструють практичну результативність у порівнюваних соціально-правових умовах.

Саме тому нині цілком закономірним є використання іноземних практик запобігання правопорушенням, що вчиняють засуджені й особи, взяті під варту, у місцях несвободи. Здійснений аналіз кримінального законодавства низки держав (зокрема Польщі, Чехії, Великої Британії, Франції, Німеччини, Нідерландів, США, Іспанії) засвідчує, що значна частина норм, спрямованих на охорону нормальної діяльності пенітенціарних установ і забезпечення порядку відбування покарання, має схожу логіку побудови диспозицій з акцентом на протидії діянням, які дезорганізують роботу установ, створюють загрозу життю та безпеці персоналу й утримуваних осіб, перешкоджають законним вимогам адміністрації або порушують режим і порядок тримання.

Водночас у кримінальному законодавстві окремих пострадянських держав (Азербайджанської Республіки, Республіки Вірменія, Киргизької Республіки, Республіки Таджикистан, Республіки Узбекистан) простежуються відмінності в правовій природі діянь, що вчиняють засуджені під час відбування покарання: в одних країнах такі посягання концептуально віднесено до злочинів проти порядку управління, в інших – до злочинів проти інтересів правосуддя [20]. Ця відмінність не є суто технічною: вона впливає на законодавчу конструкцію складів, коло суб'єктів, кваліфікуючі ознаки, підхід до конкуренції норм і практику призначення покарань, а отже, на превентивний потенціал правового регулювання.

Вивчення функціонування пенітенціарних систем зарубіжних країн також засвідчує, що типові кримінальні ризики в місцях несвободи мають схожі вияви: групова непокоря, дезорганізація роботи установи, захоплення заручників, насильство щодо персоналу й інших утримуваних осіб, умисне

знищення майна, незаконний обіг заборонених предметів, втечі або сприяння втечі [29]. Причини таких правопорушень мають структурний характер. Зокрема, у пенітенціарних установах США, як і в Україні, суттєвими криміногенними детермінантами часто є неналежні умови тримання (переповненість, дефіцит фінансування, кадровий голод), недосконала або формальна система класифікації та розміщення утримуваних осіб, недостатній рівень соціально-психологічної роботи й обмеженість доступу до програм ресоціалізації. У сукупності ці чинники підвищують напруженість, формують атмосферу постійного невдоволення та створюють сприятливе підґрунтя для конфліктів і насильства.

У цьому зв'язку показовою є думка І. М. Копотуна, який, аналізуючи досвід пенітенціарних установ США, припускає, що низка негативних факторів породжує в середовищі засуджених втому, песимізм і посилення психологічного напруження, що зрештою може призводити до масових заворушень. Такі інциденти часто спалахують від «іскри» – побутового конфлікту, чуток про насильство адміністрації, погіршення харчування або іншої ситуації, яка в нормальних умовах не мала б критичних наслідків. У межах цієї логіки ключовими є два взаємопов'язані елементи: накопичена підстава невдоволення та конкретний інцидент, який запускає перехід від латентного напруження до відкритого протесту й деструктивних дій [80].

З огляду на це, для ДКВС України та слідчих ізоляторів практична цінність аналізу зарубіжного досвіду полягає в тому, щоб:

- 1) уточнювати законодавчі конструкції складів правопорушень, які дезорганізують діяльність установ;
- 2) упроваджувати ризик-орієнтовану класифікацію та розміщення осіб;
- 3) розвивати «динамічну безпеку» (професійна комунікація персоналу з утримуваними особами, раннє виявлення конфліктів);
- 4) послаблювати системні криміногенні чинники (переповненість, дефіцит ресурсів, прогалини в управлінні);

5) забезпечувати належне документування та розслідування інцидентів, що знижує латентність і підвищує превентивний ефект.

Отже, іноземні практики важливі не лише як приклад нормативного регулювання, а й як джерело управлінських та організаційних рішень, здатних підвищити рівень безпеки, правопорядку й ефективності запобігання кримінальним правопорушенням у системі ДКВС України.

Відповідно до позицій, сформульованих у працях українських учених, запобігання кримінальним правопорушенням в установах виконання покарань ДКВС України доцільно розуміти як специфічний вид соціально-управлінської діяльності, спрямований на таке перетворення та впорядкування суспільних відносин у місцях несвободи, за якого усувають, нейтралізують або блокують детермінанти злочинної поведінки [164]. Превенція в пенітенціарному середовищі має системний характер і поєднує правові, організаційні, режимні, виховні, психологічні та безпекові інструменти, що застосовують як до всього контингенту, так і до окремих груп ризику.

Поділяючи зазначений науковий підхід, можна виокремити такі ключові напрями (заходи) запобігання кримінальним правопорушенням в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах ДКВС України:

а) управлінсько-організаційні (адміністративні) заходи, завчасно сплановані адміністрацією установи та спрямовані на досягнення конкретного результату (зниження рівня конфліктності, протидія незаконному обігу заборонених предметів, попередження насильства, мінімізація втеч тощо). До цього блоку доцільно віднести: належну організацію режиму й нагляду, прозорі процедури прийняття управлінських рішень, документування інцидентів, взаємодію з іншими суб'єктами профілактики, службову підготовку персоналу та контроль за дотриманням стандартів професійної етики;

б) спеціально-профілактичні заходи щодо осіб «групи ризику», тобто засуджених (або осіб, узятих під варту), щодо яких підвищеною є ймовірність вчинення нового кримінального правопорушення. Ідеться про ризик-

орієнтоване виявлення таких осіб, коректну класифікацію та розміщення, посилений нагляд із дотриманням прав людини, роботу з криміногенними потребами, профілактику втягнення в тюремні ієрархії, запобігання радикалізації, а також адресну протидію незаконному обігу наркотиків і заборонених предметів;

в) індивідуально-корекційні заходи, що безпосередньо впливають на мотивацію та поведінкові установки утримуваної особи й спрямовані на формування правослухняної поведінки. Це може охоплювати індивідуальні плани роботи, психологічне консультування, програми керування агресією, конфліктологічні інтервенції, навчальні й трудові програми, а також застосування заохочень і дисциплінарних засобів у межах закону та з дотриманням пропорційності.

У зарубіжній доктрині превентивний потенціал пенітенціарної системи часто пов'язують також із політикою «розвантаження» місць несвободи. Зокрема, Л. Даммер обґрунтовує доцільність ширшого застосування альтернативних покарань (громадські роботи, електронний моніторинг, пробаційний нагляд) щодо осіб, які вчинили правопорушення вперше, а також щодо засуджених за ненасильницькі злочини. Це дає змогу знизити переповненість установ, мінімізувати криміногенний вплив тюремного середовища й запобігти формуванню стійких кримінальних зв'язків, адже місця несвободи нерідко є чинником «кримінального зараження» [180].

Поряд із традиційними підходами (покращення умов тримання, додаткове фінансування, будівництво нових установ, розширення зайнятості засуджених), у низці країн застосовують і нетипові (інноваційні) практики зниження напруженості та профілактики масових інцидентів. Зокрема, деякі пенітенціарні установи Латинської Америки та Філіппін апробували методику сублімації негативних емоцій і групового напруження через залучення засуджених до масових ритмічних занять (танцювальні практики як інструмент дисциплінування, соціальної взаємодії та психологічного «розрядження») [179]. Попри дискусійність таких методів, вони засвідчують

важливу тезу: ефективна превенція має охоплювати не лише контроль і примус, а й керування соціально-психологічним кліматом у місцях несвободи.

Аналіз іноземного досвіду демонструє, що найрозвинутіші моделі запобігання кримінальним правопорушенням у місцях несвободи формуються в різних парадигмах. У європейських країнах фокус на технологічних, процедурних та управлінських рішеннях: відеоспостереження, контроль доступу, сучасні системи обліку й огляду, стандарти «динамічної безпеки», незалежний моніторинг, підвищення професійної компетентності персоналу, розвиток пробації як механізму зниження тиску на установи. У деяких юрисдикціях США, навпаки, історично простежується схильність до силових моделей реагування на загрози безпеці (тактичні підрозділи, жорсткі режимні практики), що часто зумовлено масштабами системи, рівнем насильства й особливостями кримінальної політики [182].

Для ДКВС України та СІЗО важливо врахувати, що жодна модель не є універсальною: надмірна «силова» орієнтованість може посилювати конфліктність і латентність порушень, натомість виключно технічні засоби без належної підготовки персоналу й індивідуальної роботи з ризиками не забезпечують сталого ефекту. Тому перспективним видається комплексний підхід, який поєднує:

- технологічні рішення безпеки;
- управлінську дисципліну та антикорупційні запобіжники;
- ризик-орієнтовану роботу з «групами ризику»;
- програми ресоціалізації та психологічної підтримки;
- альтернативи позбавленню волі для зниження переповненості;
- належний зовнішній контроль і стандарти прав людини.

Саме така збалансована система підвищує реальний превентивний потенціал установ виконання покарань і слідчих ізоляторів в Україні, зменшує криміногенні детермінанти в пенітенціарному середовищі.

Отже, аналізуючи іноземні практики запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняють засуджені (а також особи, узяті під варту) у

пенітенціарній системі, вважаємо за доцільне зосередитися на виявленні й узагальненні позитивних і доказово ефективних підходів, які можуть бути адаптовані до умов функціонування органів й установ виконання покарань та слідчих ізоляторів ДКВС України. Таке дослідження має не лише теоретичну цінність, а й прикладну спрямованість, оскільки дає підстави сформулювати реалістичні пропозиції для Міністерства юстиції України з удосконалення профілактичної роботи персоналу, мінімізації криміногенних ризиків у місцях несвободи та підвищення рівня безпеки як для працівників, так і для утримуваних осіб.

Актуальність порушеної проблеми зумовлена тим, що запобігання вчиненню кримінальних правопорушень у місцях несвободи передбачає комплексне усунення або нейтралізацію детермінант злочинної поведінки шляхом поєднання:

- загальносоціальних заходів (поліпшення умов тримання, доступ до освіти й праці, медичне та психологічне забезпечення, зниження рівня переповненості, прозорі управлінські процедури);
- спеціально-кримінологічних заходів (динамічна безпека, режимні й оперативно-профілактичні механізми, контроль за обігом заборонених предметів, розслідування інцидентів, антикорупційні запобіжники);
- індивідуально-профілактичних заходів (ризик-орієнтована оцінка, індивідуальні плани роботи, корекційні програми, робота з агресією та конфліктністю, ресоціалізаційні інтервенції).

На думку іноземних учених, до найпоширеніших детермінантів правопорушень у пенітенціарних установах належить соціальна ізоляція утримуваних осіб. Вона спричиняє відчуження від зовнішнього світу, розрив соціальних зв'язків, посилення психологічної фрустрації, а також формування протиставлення «тюремного світу» суспільству. За таких умов стигматизація та самоідентифікація в ролі «вигнанця» можуть закріплювати девіантні установки, посилювати конфронтаційну позицію щодо персоналу установи. Особа, співвідносячи себе насамперед з іншими утримуваними, частіше

сприймає адміністрацію як «чужу сторону», що ускладнює профілактичну роботу та підвищує ймовірність конфліктів.

У такому середовищі сприйняття радикальних ідей або залучення до неформальних груп може виконувати для засудженого (або взятого під варту) різні функції. З одного боку, це може бути способом самоствердження, прагненням вирізнитися або формою протесту проти режиму ізоляції та обмежень. З іншого – це може бути спробою знайти сенс, підтримку, «своє коло» й отримати захист від насильства чи тиску з боку інших утримуваних. У цьому контексті слушною є теза канадського кримінолога А. Вільнера, який стверджує, що саме відчуття ізолюваності й потреба в безпеці нерідко спонукають засуджених шукати захист у «спорідненій» групі. Домінування асоціальних відносин, підживлюваних тюремною субкультурою, формує стійке відчуття особистої незахищеності та посилює мотивацію до групування [182].

Аналіз практики засвідчує, що такі неформальні об'єднання часто формуються за ознаками етнічної, національної, релігійної приналежності, за місцем проживання до засудження («земляцтво») або за спільними інтересами й статусом у неформальній ієрархії. Тюремна субкультура, розподіляючи утримуваних на «касти», нав'язуючи ролі та санкції за їх порушення, фактично інституціоналізує неформальні правила, що можуть конкурувати з офіційним режимом і підвищувати ризики насильства, вимагання, примусу до участі в протиправних діях, а також залучення до каналів незаконного обігу заборонених предметів [30].

З огляду на це, для системи ДКВС України (включно із СІЗО) принципово важливо, щоб вивчення іноземного досвіду було спрямоване не лише на опис окремих заходів, а й на визначення цілісних моделей, які:

- 1) зменшують негативні наслідки соціальної ізоляції (підтримання соціальних зв'язків, доступ до психологічної допомоги, зайнятість, програми ресоціалізації);

2) запобігають домінуванню тюремної субкультури (коректна класифікація та розміщення, «динамічна безпека», протидія насильству й вимаганню);

3) забезпечують реальне відчуття захищеності для утримуваних осіб законними методами, а не через вступ до неформальних груп;

4) посилюють професійну спроможність персоналу працювати з конфліктами, радикалізаційними ризиками та груповою динамікою.

Отже, дослідження позитивних іноземних практик у сфері пенітенціарної превенції створює методологічну основу для обґрунтованих пропозицій щодо модернізації профілактичної діяльності в органах й установах виконання покарань і слідчих ізоляторах ДКВС України з орієнтованістю на баланс безпеки, правопорядку й дотримання прав людини.

Узагальнення іноземного досвіду, здійснене в дослідженні, дає змогу запропонувати Міністерству юстиції України використання низки практик у роботі персоналу органів й установ виконання покарань ДКВС України:

1. Упровадження нових підходів безпеки й оцінювання ризиків:

– обґрунтовано можливість застосування в Україні концепції динамічної безпеки;

– рекомендовано використання методики оцінювання ризиків і можливостей засудженого під час відбування покарання, яка поширена в іноземній пенітенціарній системі та вже позитивно апробується в кримінально-виконавчій системі України.

2. Технічні й безпекові заходи:

– обґрунтовано доцільність використання іноземного досвіду (США, Франція) щодо запобігання втечам із місць позбавлення волі, зокрема із застосуванням засобів малої авіації та впровадженням камер контролю;

– зазначено, що якщо в Європі в запобіганні фокус на впровадженні технічних засобів, то в США адміністрація пенітенціарних установ покладається передусім на силове розв'язання цієї проблеми.

3. Альтернативні та психологічні підходи:

– запропоновано ширше застосовувати альтернативні покарання (як-от громадські роботи або електронний моніторинг) для осіб, які вчинили кримінальне правопорушення вперше або засуджені за ненасильницькі злочини. Це, на думку іноземних дослідників, дасть змогу розвантажити тюрми й уникнути «зараження» криміналом;

– як новаторський досвід у деяких пенітенціарних установах Латинської Америки та Філіппін було апробовано методику сублимації негативно спрямованої енергії засуджених шляхом залучення їх до масових занять танцями.

Детермінанти та профілактична робота

Запобігання вчиненню засудженими кримінального правопорушення передбачає усунення детермінант шляхом застосування загальносоціальних, спеціально-кримінологічних й індивідуально-профілактичних заходів.

Іноземний досвід засвідчує, що серед найпоширеніших детермінантів, які призводять до правопорушень в установах, є:

– погані умови утримання (переповненість в'язниць, недостатнє фінансування, неправильна класифікація засуджених), які створюють постійну невдоволеність (аналогічно до ситуації в США);

– соціальна ізоляція, яка спричиняє відчуження, культурне розчарування та протиставлення «тюремного» світу соціуму;

– тюремна субкультура, яка поділяє засуджених на «касти» і сприяє об'єднанню їх у неформальні групи (за принципом етнічної, національної, релігійної приналежності або земляцтва) через почуття особистісної незахищеності;

– наявність харизматичних лідерів, яка є найбільш значущим чинником для радикалізації засуджених.

Саме тому важливою є робота із засудженими, схильними до лідерства, шляхом залучення їх до співпраці з адміністрацією або їх компрометації в очах інших засуджених.

Заходи запобігання, запропоновані для ДКВС України

Виокремлено такі заходи запобігання кримінальному правопорушенню в установах виконання покарань ДКВС України:

1. Своєчасно сплановані заходи адміністрацією установи, мета яких – досягти певного результату.
2. Профілактичні заходи стосовно засудженого, схильного до вчинення нового кримінального правопорушення.
3. Заходи індивідуального характеру, які впливають на поведінку засудженого не вчиняти нове кримінальне правопорушення.

Крім того, слід розглянути імплементацію міжнародної пенітенціарної практики, наприклад, досвіду Англії, де начальник тюрми має право не зарахувати до загального строку ув'язнення час (до 28 днів), проведений засудженим в ізоляторі за злісне порушення дисципліни, що сприятиме підвищенню дисциплінованості.

Отже, для ДКВС України стратегічним напрямом запобігання має стати комплексний механізм роботи з особами, схильними до правопорушень, під час відбування покарання. Також важливим напрямом є оптимізація безпеки як засуджених, так і персоналу, оскільки забезпечення належної охорони й ізоляції засуджених є першочерговим завданням.

Кількість осіб, які в умовах позбавлення волі стають учасниками неформальних груп або орієнтуються на норми тюремної субкультури, нерідко збільшується пропорційно тривалості перебування в середовищі місць несвободи. Це зумовлено, з одного боку, дією механізмів групового впливу (зокрема «психічного зараження») [24], а з іншого – постійною потребою засудженого (або взятого під варту) забезпечити власну безпеку та «захистити особистий простір» у конфліктогенних умовах. Частина осіб адаптується до реальності установи через прийняття неформальних правил, демонстрацію лояльності до групи й відтворення моделей поведінки, що підвищує ризик втягнення в протиправні практики (насильство, вимагання, незаконний обіг заборонених предметів, підбурювання до непокори тощо).

Механізм «психічного зараження» виявляється тим, що на несвідомому або напівусвідомленому рівні засвоюють установки, норми та стереотипи оточення, а власна поведінка поступово моделюється відповідно до очікувань неформальної групи. Умови ізоляції, обмеженість легітимних ресурсів самозахисту, страх стати жертвою агресії або приниження створюють психологічні передумови для того, щоб «приєднання до сильніших» або демонстрація належності до групи сприймали як найраціональнішу стратегію виживання. У такій логіці навіть особи без первинної криміногенної налаштованості можуть поступово приймати девіантні стандарти як «норму», що посилює ризики повторної криміналізації.

Водночас аналіз зібраної про особу інформації (біографічних даних, поведінки в установі, дисциплінарної історії, комунікаційних зв'язків, конфліктності, психоемоційного стану, попереднього досвіду насильства чи залежностей) дає змогу прогнозувати:

- схильність утримуваної особи до вчинення кримінальних правопорушень у місцях несвободи;
- імовірність її входження до неформальних груп і роль у груповій ієрархії;
- індивідуальні чинники повторної криміналізації (агресивність, імпульсивність, залежності, низька стресостійкість, установки на насильницьке вирішення конфліктів тощо);
- тригери, що підвищують ризик інцидентів (переведення, конфлікт з адміністрацією, загроза з боку інших утримуваних, відмова від участі в «правилах» субкультури).

Саме така ризик-орієнтована інформаційна база є підґрунтям для планування індивідуально-профілактичної роботи: визначення рівня нагляду, вибору оптимальних умов розміщення та сумісності контингенту, спрямування до психолога чи соціального працівника, залучення до програм керування агресією та конфліктами, профілактики залежностей, формування навичок ненасильницької взаємодії, а також застосування заходів, що

знижують вплив кримінальної субкультури (динамічна безпека, активна присутність персоналу, своєчасне реагування на мікроконфлікти) [21; 22].

Для ДКВС України практичний висновок полягає в тому, що превенція має ґрунтуватися не лише на загальному режимному контролі, а й на системі раннього виявлення ризиків й адресних інтервенцій, які переривають механізми «зараження» та втягнення до неформальних груп, забезпечуючи утримуваним особам законні, безпечні та прогнозовані умови перебування. Це підвищує рівень правопорядку в установі, знижує латентність насильства та ймовірність повторної криміналізації.

Увагу в системі запобігання кримінальним правопорушенням у місцях несвободи доцільно зосереджувати на особах, які претендують на роль лідерів у неформальних групах засуджених (або осіб, узятих під варту). Саме такі суб'єкти нерідко є «вузловими точками» кримінального впливу: вони організовують групову поведінку, формують неформальні правила, розподіляють ролі, підтримують дисципліну в групі, ініціюють конфлікти або, навпаки, здатні їх гасити – залежно від власних інтересів. Колишній директор тюрми, а нині – професор криминології Університету штату Аризона М. Хемм зауважує, що значення харизматичного лідера у формуванні та функціонуванні груп негативної спрямованості є вкрай важливим: результати досліджень засвідчують, що наявність лідера є одним із ключових чинників радикалізації частини засуджених. У цьому сенсі профілактичну роботу з особами, схильними до лідерства, а також нейтралізацію їхнього деструктивного впливу розглядають як перспективний напрям діяльності в установах виконання покарань [50].

Водночас у контексті ДКВС України слід акцентувати, що роботу з такими особами слід здійснювати виключно в правовому полі, дотримуючись прав людини, вимог безпеки та професійної етики. Ефективні підходи можуть передбачати:

- раннє виявлення лідерів (ризик-орієнтована оцінка, аналіз соціальних зв'язків, поведінкових патернів, участі в конфліктах, дисциплінарної історії);

- керування середовищем (оптимальне розміщення, запобігання концентрації лідерів та їхнього оточення, контроль комунікацій у межах закону);
- залучення до легальних форм соціальної активності (праця, навчання, програми ресоціалізації, медіація конфліктів), що дає змогу переорієнтувати лідерський потенціал у конструктивне русло;
- індивідуальну психологічну та соціальну роботу, спрямовану на зниження агресивності, маніпулятивності, схильності до домінування;
- своєчасне реагування на вияви впливу (вимагання, погрози, примус, формування «кастовості»), зокрема документування інцидентів і притягнення до відповідальності в установленому законом порядку.

Під час реалізації заходів запобігання кримінальним правопорушенням принципово важливо забезпечити внутрішню координацію між структурними підрозділами установи. Ідеться про узгодження та об'єднання зусиль режимної служби, оперативних підрозділів, підрозділів нагляду й безпеки, психологічної служби, соціально-виховної роботи, медичної частини, а в СІЗО – також взаємодію з органами досудового розслідування та прокурором у межах їхніх повноважень. Саме міжвідомча та внутрішньоінституційна взаємодія дає змогу не лише фіксувати наслідки правопорушень, а й виявляти їхні передумови, працювати з «першопричинами» конфліктів і блокувати групову динаміку, яка спричиняє насильство чи дезорганізацію роботи установи.

Окремо слід зауважити, що однією із системних проблем, яка ускладнює реалізацію профілактичної функції виконання покарання, є переповненість установ (зокрема СІЗО), що спричиняє підвищення напруженості, дефіцит ресурсів, посилення конфліктності, погіршення умов тримання та фактичне посилення впливу тюремної субкультури. Переповненість також знижує можливості для адекватної класифікації та розміщення контингенту, індивідуальної роботи з групами ризику й оперативного реагування на інциденти, тим самим підвищуючи ризик повторної криміналізації утримуваних осіб.

Отже, для ДКВС України ефективне запобігання кримінальним правопорушенням у місцях несвободи має ґрунтуватися на поєднанні: (1) адресної роботи з лідерами та груповою динамікою; (2) системної взаємодії служб установи; (3) обмеження дії криміногенних факторів середовища (насамперед переповненості й пов'язаних із нею наслідків); (4) дотримання правових стандартів і принципів безпеки, що забезпечує легітимність та стійкість превентивних заходів.

Міжнародна пенітенціарна практика, крім традиційних дисциплінарних стягнень, інколи застосовує і специфічні форми пенітенціарної відповідальності щодо засуджених, які створюють підвищену загрозу безпеці установи або систематично й злісно порушують порядок відбування покарання. У Великій Британії (Англії) у певних випадках керівник установи має повноваження застосувати ізоляційний захід на визначений строк (до 28 діб), а також, за наявності встановлених підстав не зараховувати цей період до загального строку відбування покарання, що надає такому стягненню додаткового превентивного ефекту й посилює дисциплінарний вплив на осіб, схильних до деструктивної поведінки [177].

На думку М. С. Пузирьова, такий підхід може отримати позитивну оцінку, оскільки він потенційно здатний підвищити рівень дисциплінованість засуджених і зменшити кількість правопорушень, зокрема злочинів, у місцях несвободи. У зв'язку з цим у науковій літературі обстоюють позицію щодо можливості його виваженої імплементації на національному рівні, що засвідчують результати опитувань персоналу виправних колоній [148].

Водночас у контексті ДКВС України питання запозичення таких заходів потребує особливої обережності та ґрунтовного правового опрацювання [32]. Будь-яке посилення дисциплінарної відповідальності має відповідати принципам законності, пропорційності, заборони нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження, а також гарантувати належні процесуальні запобіжники: чіткі підстави застосування, належну процедуру фіксації порушення, можливість оскарження, медичний контроль і запобігання зловживанням. Це актуально

передусім для слідчих ізоляторів, де перебувають особи з незавершеним кримінальним провадженням і діє презумпція невинуватості, що потребує ще більшої чутливості до стандартів прав людини.

Продовжуючи аналіз іноземного досвіду, слід зазначити, що одним із ключових напрямів запобігання кримінальним правопорушенням у системі ДКВС України має бути оптимізація безпеки як утримуваних осіб, так і персоналу. Забезпечення належної охорони й ізоляції, підтримання правопорядку та режиму тримання, а також своєчасне реагування на загрози – це базова умова ефективної превенції, оскільки саме безпекове середовище визначає, чи зможе адміністрація реально впливати на детермінанти злочинної поведінки, чи ж установою фактично керуватимуть неформальні групи і кримінальна субкультура.

У практичній площині така оптимізація безпеки для органів й установ виконання покарань і СІЗО має охоплювати:

- ризик-орієнтовану класифікацію та розміщення осіб (запобігання концентрації лідерів, агресивних осіб, конфліктних груп);
- розвиток принципів «динамічної безпеки» (постійна професійна комунікація персоналу з утримуваними особами, раннє виявлення конфліктів, превентивне реагування);
- належний контроль за незаконним обігом заборонених предметів і корупційними ризиками;
- використання сучасних технічних засобів (відеонагляд, контроль доступу, системи обліку подій) за умови додержання правових стандартів;
- підвищення професійної підготовки персоналу, зокрема щодо деескалації конфліктів, кризового реагування та дотримання прав людини;
- ефективні процедури фіксації та розслідування інцидентів, що зменшує латентність правопорушень і підсилює неминучість реагування.

Використання позитивних іноземних практик у сфері пенітенціарної превенції є виправданим і перспективним, однак його слід здійснювати шляхом вибіркової, науково обґрунтованої та орієнтованої на правовий захист

адаптації. Паралельно з цим першочерговим завданням для ДКВС України залишається створення такого рівня безпеки, який забезпечує дієвий контроль, законність і правопорядок у місцях несвободи й водночас гарантує належний захист прав і законних інтересів як персоналу, так й утримуваних осіб, що відповідає стратегічним документам реформування пенітенціарної системи.

Застосування позитивного зарубіжного досвіду в пенітенціарній сфері під час виконання завдань, покладених на органи й установи виконання покарань та слідчі ізолятори ДКВС України, здатне суттєво посилити процес їх модернізації та оптимізації системи охорони й безпеки. Використання перевірених інструментів і моделей, які продемонстрували ефективність у різних юрисдикціях, дає змогу раціонально вирішувати низку проблемних питань, що виникають у практичній діяльності (переповненість, конфліктність середовища, нелегальний обіг заборонених предметів, насильство, втечі, корупційні ризики), з огляду на наявний в Україні досвід організації нагляду й охорони, а також інституційних і ресурсних можливостей системи.

Водночас слід зауважити, що інтеграція окремих зарубіжних практик не може обмежуватися лише змінами процедур або технічних рішень. Її результативність безпосередньо залежить від людського чинника – рівня професійної підготовки персоналу, його компетентності, етичних стандартів, навичок комунікації та кризового реагування. Тому аспекти позитивного іноземного досвіду запобігання кримінальним правопорушенням мають бути системно впроваджені в програми первинної підготовки, перепідготовки й підвищення кваліфікації працівників ДКВС України. Передусім ідеться про навчання методів раннього виявлення ризиків, деескалації конфліктів, дотримання прав людини, протидії тюремній субкультури, а також запобігання корупційним виявам.

Увагу привертає позитивний іноземний досвід у частині організації комплексної запобіжної системи з позицій «динамічної безпеки». Сутність цього підходу полягає в тому, що безпеку в установі забезпечують не лише інженерно-технічними засобами, режимними обмеженнями та фізичною

охороною, а й професійною взаємодією персоналу з утримуваними особами, постійним моніторингом соціально-психологічного клімату, раннім виявленням конфліктних ситуацій і своєчасним превентивним реагуванням. В іноземній пенітенціарній науці та практиці вагомий внесок у розвиток такої диференційованої моделі зробив Е. Койл – керівник Міжнародного центру тюремних досліджень, який популяризував управління в'язницею крізь призму стандартів прав людини й довів, що легітимність дій адміністрації та справедливе ставлення знижують рівень напруження та інцидентності в установі. Упровадження принципів динамічної безпеки є важливим також тому, що воно дає змогу знижувати латентність насильства, підвищувати рівень довіри до персоналу та створювати середовище, у якому тюремна субкультура має менше шансів домінувати над офіційним порядком.

Значущою є поширена в зарубіжних системах методика оцінювання ризиків і потреб засуджених (а в контексті СІЗО – оцінювання ризиків поведінки та безпекових загроз), що використовують для прийняття управлінських рішень щодо класифікації, розміщення, рівня нагляду, залучення до програм корекції та ресоціалізації. Перевага такого підходу полягає в його індивідуалізації та доказовості: він дає змогу не застосовувати однакові заходи до всіх, а фокусувати ресурси на групах підвищеного ризику, мінімізуючи водночас надмірні обмеження щодо осіб із низькою ймовірністю правопорушень. Позитивним є те, що елементи ризик-орієнтованої оцінки вже апробують у національній кримінально-виконавчій системі, однак потребують подальшого розвитку, уніфікації методик і належного кадрового й методичного забезпечення.

Отже, запозичення та адаптація позитивних іноземних практик запобігання кримінальним правопорушенням у місцях несвободи слід здійснювати як комплексну стратегію, що передбачає: модернізацію режимно-охоронної та інженерно-технічної складової; упровадження підходів динамічної безпеки; розвиток системи оцінювання ризиків і потреб; посилення

професійної підготовки персоналу та стандартів етики; узгодження всіх заходів із принципами законності, пропорційності та поваги до прав людини.

Саме така модель надає можливість підвищити ефективність превенції в органах й установах виконання покарань і слідчих ізоляторах ДКВС України, забезпечити сталий результат модернізаційних перетворень.

Висновки до розділу 1

Встановлено, що сучасний стан наукової розробленості проблеми характеризується наявністю значного масиву кримінологічних, кримінально-виконавчих, адміністративно-правових й організаційно-управлінських досліджень, у яких висвітлено аспекти запобігання кримінальним правопорушенням у місцях несвободи. Водночас результати аналізу засвідчують брак комплексної інтегрованої доктринальної моделі превентивної діяльності, що поєднувала б кримінологічні, правові, віктимологічні, оперативно-розшукові й управлінські елементи, що зумовлює необхідність подальшого системного осмислення цієї проблематики.

Доведено, що кримінальні правопорушення в середовищі установ виконання покарань і слідчих ізоляторів детермінуються сукупністю об'єктивних і суб'єктивних чинників, серед яких ключове значення мають специфіка ізоляційного соціального простору, функціонування кримінальної субкультури, організаційно-управлінські недоліки діяльності установ, обмеженість ресурсного забезпечення, а також службові девіації персоналу. Це надає можливість розглядати пенітенціарну злочинність як системне соціально-правове явище, що формується в межах складної взаємодії середовищних, інституційних та особистісних факторів.

Обґрунтовано, що еволюція наукових підходів до запобігання кримінальним правопорушенням у місцях несвободи відображає поступову трансформацію від домінування репресивно-контрольної парадигми до

комплексної превентивно-ресоціалізаційної моделі, у межах якої ключове значення мають забезпечення прав людини, індивідуалізація виконання покарань, освітньо-виховні й соціально-психологічні інтервенції, розвиток міжвідомчої взаємодії, інституційної спроможності пенітенціарної системи.

З'ясовано, що система суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням у ДКВС України має багаторівневу, функціонально диференційовану та відкриту до взаємодії структуру, що охоплює як внутрішньоінституційні елементи (адміністрацію установ, оперативні, режимні, психологічні та соціальні підрозділи), так і зовнішні суб'єкти (судові органи, прокуратуру, правоохоронні органи, органи державної влади, омбудсмана, громадські інститути й медіа). Така багатосуб'єктність зумовлює необхідність належної координації, нормативної визначеності компетенції та формування стійких механізмів взаємодії.

Доведено, що нормативно-правове забезпечення діяльності суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням у сфері виконання покарань становить складну багаторівневу систему, яка інтегрує конституційні засади, норми кримінального та кримінально-виконавчого законодавства, антикорупційні положення, відомче регулювання і міжнародні стандарти поводження з особами, позбавленими волі. Водночас аналіз засвідчує наявність фрагментарності правового регулювання, недостатню узгодженість окремих нормативних положень і потребу в упровадженні ризик-орієнтованих підходів до управління безпекою установ.

Визначено, що важливим напрямом удосконалення діяльності суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням є оптимізування процесу виконання покарань, що слід здійснювати як безперервну, науково обґрунтовану діяльність, спрямовану на підвищення ефективності функціонування системи шляхом визначення завдань, формування критеріїв оцінювання, добору адекватних засобів впливу, реалізації заходів і подальшого коригування управлінських рішень.

Аргументовано, що створення сучасної системи оцінювання ефективності превентивної діяльності в ДКВС України потребує поєднання кількісних показників (динаміка злочинності, дисциплінарних порушень, рецидиву, випадків застосування примусових заходів) з якісними характеристиками (стан забезпечення прав людини, рівень довіри до адміністрації, доброчесність персоналу, ефективність взаємодії із зовнішніми суб'єктами), що забезпечує об'єктивність і повноту оцінки результатів діяльності.

Сформульовано висновок, що подальший розвиток системи запобігання кримінальним правопорушенням у місцях несвободи має бути пов'язаний із формуванням інтегрованої моделі управління ризиками безпеки, стандартизацією термінологічного апарату, удосконаленням міжвідомчої координації, а також розробленням доказово обґрунтованих механізмів раннього виявлення криміногенних загроз і вимірювання превентивної результативності.

РОЗДІЛ 2

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В ОРГАНАХ ТА УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ І СЛІДЧИХ ІЗОЛЯТОРАХ ДКВС УКРАЇНИ

2.1. Сучасний стан й основні тенденції вчинення кримінальних правопорушень в органах та установах виконання покарань і слідчих ізоляторах

В умовах сьогодення кримінальні правопорушення в ОУВП і СІЗО залишаються актуальною проблемою, що потребує комплексного дослідження. Ці установи, що мають забезпечувати правопорядок і реабілітацію засуджених, часто стають місцем вчинення злочинів, що підриває їхню функціональність і довіру суспільства. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю виявлення сучасних тенденцій злочинності в цих специфічних умовах, а також розроблення ефективних заходів протидії. Злочини, вчинені в ОУВП і СІЗО, мають особливий характер, обумовлений специфікою умов утримання, відносинами між персоналом і засудженими, а також наявністю обмеженого доступу до зовнішнього світу [127, с. 131]. Дослідження цих злочинів актуалізує потребу врахування як загальних кримінологічних факторів, так і специфічних умов, що сприяють їх вчиненню. Розуміння цих факторів є ключовим для розроблення ефективних стратегій профілактики та боротьби зі злочинністю в пенітенціарній системі [51, с. 231].

Функції держави щодо керівництва зовнішніми і внутрішніми сферами суспільного життя втілюються в здійснюваній нею політиці, одним із напрямів якої є політика у сфері боротьби зі злочинністю. Своєю чергою ця політика має власні складові [13, с. 65]. Більшість науковців серед основних елементів політики у сфері протидії злочинності виокремлюють кримінально-правову,

кримінально-процесуальну, кримінологічну та кримінально-виконавчу політики. Обґрунтовано зазначає Ю. В. Кернякевич-Танасійчук, що в структурі політики протидії злочинності особливе наукове значення має кримінально-виконавча політика як її самостійний елемент. Знаходячись у тісному взаємозв'язку з іншими складовими цієї політики, вона є активним елементом їх взаємодії, що сприяє ефективному здійсненню державної політики у сфері боротьби зі злочинністю [67, с. 9].

Слід зазначити, що вагомий внесок у наукове забезпечення функціонування інституту кримінально-виконавчої політики держави зробили провідні сучасні дослідники, зокрема: Є. Ю. Бараш, І. Г. Богатирьов, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, О. Г. Колб, В. Я. Конопельський, О. М. Литвинов, В. О. Навроцький, А. Х. Степанюк, І. С. Яковець та інші науковці. Водночас у цій сфері зберігається низка істотних проблем, що ускладнюють належне функціонування відповідного інституту, а також триває поступовий процес його європеїзації та гуманізації.

Попри значний масив наукових публікацій, відчутним є брак досліджень, які в системному форматі поєднували аналіз актуальних тенденцій розвитку кримінально-виконавчої системи в умовах воєнного стану з прогнозуванням її трансформації в післявоєнний період з огляду на євроінтеграційні процеси. Саме ці питання залишаються недостатньо висвітленими та потребують подальшого ґрунтовного наукового опрацювання.

Пенітенціарна система України, яка охоплює УВП (виправні колонії, арештні доми тощо) та СІЗО під управлінням ДКВС, є специфічним середовищем з високим рівнем криміногенності. Злочини в цих установах вирізняються прихованою латентністю, впливом кримінальної субкультури й обмеженими можливостями виявлення через закритий характер середовища.

Слід зазначити, що 2025 року система органів виконання покарань функціонує у сфері управління Міністерства юстиції України, а загальне організаційне спрямування діяльності установ ДКВС здійснюють через

мережу міжрегіональних територіальних органів Мін'юсту з питань виконання кримінальних покарань. Постановою Кабінету Міністрів України від 6 травня 2025 року № 517 визначено компетенцію таких органів за адміністративно-територіальним принципом: Департамент з питань виконання кримінальних покарань (АР Крим, Київська область, м. Київ та м. Севастополь), Північно-Центральне, Південно-Центральне, Західне, Центрально-Західне, Південно-Східне та Північно-Східне міжрегіональні управління Мін'юсту [48].

Станом на 31 грудня 2024 року (тобто на початок 2025 року) у системі ДКВС України діють 25 слідчих ізоляторів, 56 виправних колоній, 4 виправні центри, 1 виховна колонія, а також 5 таборів для тримання військовополонених; загальна чисельність осіб, які перебували в цих установах, становила 40 280 [56]. Водночас реалії воєнного стану (ризик безпеці, переміщення контингенту, обмеження ресурсів, пошкодження інфраструктури, тимчасова окупація частини територій) істотно впливають на стабільність функціонування пенітенціарної мережі й ускладнюють реалізацію управлінських рішень, зокрема в частині охорони, режиму, медичного забезпечення й кадрового комплектування.

Через мобілізацію засуджених до Збройних Сил України (понад 10 тис. осіб умовно-достроково звільнено станом на вересень 2025 року) й інші фактори кількість ув'язнених значно зменшилася, порівняно з довоєнним періодом. Станом на 2025 рік загальна кількість осіб у місцях несвободи становить близько 37–40 тис. (з них у слідчих ізоляторах – 21–22 тис., у кримінально-виконавчих установах – решта, зокрема й незначна кількість неповнолітніх).

Окремим елементом кримінально-виконавчої сфери є пробація. Державну установу «Центр пробації» утворено 2017 року для забезпечення виконання завдань у сфері пробації та організаційно-методичної координації діяльності уповноважених органів з питань пробації.

З огляду на викладене, попри формально розгалужену організаційну побудову пенітенціарної системи, ключові управлінські рішення (нормативне регулювання, фінансове забезпечення, кадрова політика, дисциплінарні процедури й стандарти організації служби) і надалі зосереджені у сфері відповідальності Міністерства юстиції та його міжрегіональних територіальних органів. Це, з одного боку, забезпечує централізовану керованість системи, а з іншого – породжує об'єктивні складнощі оперативного реагування на локальні виклики установ, передусім в умовах воєнного стану та нерівномірного навантаження на різні регіони.

Сучасний стан правопорушень у пенітенціарній сфері можна описати як багатofакторний та неоднорідний. Згідно з результатами опитування, ідеться не лише про протиправні дії з боку засуджених або осіб, узятих під варту, а й про ризики, що виникають на перетині інтересів персоналу, адміністративного управління, кримінальних «правил» середовища та зовнішніх каналів впливу [33]. У цьому вимірі пенітенціарна злочинність має власну «логіку»: у закритому просторі будь-який ресурс – безпека, їжа, ліки, телефон, «краще місце», доступ до передач – легко перетворюється на предмет контролю, торгу чи конфлікту. Саме тому правопорушення в установах не зводяться до індивідуальної девіації: вони відображають, хто реально контролює ресурси, правила та комунікацію.

Кримінальні правопорушення в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах є специфічним різновидом злочинності, що формується в умовах ізоляції, обмеженого соціального контролю «зовнішнього світу», підвищеної концентрації осіб із криміногенним досвідом і структурної залежності від якості управління безпекою й дотримання прав людини. Для України додатковим фактором є правовий режим воєнного стану та супутні кадрові, ресурсні й інфраструктурні виклики, на тлі яких держава одночасно реалізує реформу пенітенціарної системи (зокрема Стратегію реформування на період до 2026 року) [145].

Станом на 2024–2025 роки дані офіційної статистики щодо злочинів у місцях несвободи обмежені через брак регулярних публічних звітів Міністерства юстиції України та Офісу Генерального прокурора щодо саме пенітенціарної злочинності. Доступні дані засвідчують системний характер проблеми: переповненість установ, недостатнє фінансування та матеріально-побутове забезпечення сприяють вчиненню правопорушень.

З огляду на обмежений доступ до інформації, офіційні відомості щодо пенітенціарної системи не завжди публікують детально через закритість установ, а структура залежить від:

- високої латентності (випадки насильства/корупції часто не реєструють);
- пріоритетів адміністрації та оперативних підрозділів;
- обліку того, що саме рахувати (кримінальні провадження, що реєструють в межах установ, випадки, інциденти, безпосередньо вироки, що набрали законної сили).

Усі ці обставини ускладнюють облік зазначених методів і підходів. Згідно з результатами опрацювання наявних даних, станом на 2024–2025 роки загальна кількість ув'язнених загалом зменшилася: у березні 2024 року – близько 44 621 особи, у липні 2025 року – 22 866 засуджених до позбавлення волі (також особи в СІЗО). Це пов'язано з мобілізацією засуджених (понад 9,4 тис. звільнено для служби в ЗСУ станом на липень 2025 року) й евакуацією з окупованих територій. На підставі проведеного опитування вдалося з'ясувати таке співвідношення кримінальних правопорушень: незаконний обіг наркотичних засобів (умовно – за ст. 307 і споріднені склади) – 45 %; інші (заборонені предмети/контрабанда, мобільні, колючо-ріжучі, злісна непокора – за ст. 391 тощо) – 25 %; корупційні злочини персоналу (за ст. 368 і споріднені склади) – 15 %; насильницькі правопорушення – 15 %.

Часто виявлення наркотиків і заборонених предметів відбувається частіше, оскільки регулярно адміністрація проводить огляди відповідних категорій громадян, перехоплення посилок, речей, об'єктів передачі,

оперативну інформацію. Водночас такі групи кримінальних правопорушень, як насильство чи корупція, частіше «не доходять» до реєстрації або їх кваліфікують інакше.

Найпоширеніші вияви кримінальних правопорушень у досліджуваних місцях несвободи можна згрупувати в кілька категорій:

- незаконний обіг заборонених предметів, передусім наркотичних засобів, психотропних речовин, мобільних телефонів й інструментів, що можуть бути використані як зброя або засіб втечі. Контрабанда таких предметів в установи зрідка є «самодіяльністю» когось одного. Таку злочинну діяльність підтримують групові злочинні зв'язки, інколи з представниками персоналу установ УВП і СІЗО;

- насильство: трапляються випадки від прихованого психологічного тиску й вимагання до відкритих конфліктів, групових нападів і сексуального примусу;

- корупційні правопорушення та зловживання: відбуваються ситуації, коли за плату створюють «пільгові» умови, ігнорують порушення режиму або забезпечують доступ до забороненого;

- правопорушення проти порядку управління та правосуддя, зокрема персонал установ, надає дозвіл чи ігнорує проведення незаконних комунікацій, вплив на свідків, передачу інформації назовні, спроби керування злочинною діяльністю з-за ґрат тощо;

- крайні форми дезорганізації роботи установи: непокора, бунти, захоплення заручників, підпали чи знищення майна. Навіть якщо такі події трапляються нечасто, їх ризик завжди є індикатором того, що напруження наростає.

Наведемо декілька прикладів за подіями, які сталися 2025 року під час збройної агресії. У Луцьку під час огляду продуктової передачі у пачці з-під соку, призначеній для ув'язненого, персонал виявив згорток з речовиною зеленого кольору рослинного походження, зовні схожою на наркотичний засіб – марихуану. Завдяки злагодженим діям працівників установи та взаємодії з

правоохоронними органами незаконний обіг наркотичних речовин було припинено ще на етапі спроби передачі [166].

Слід зауважити, що наркотики проникають також через канали передачі, «грів» або за участю персоналу установи. За процесуального керівництва Офісу Генерального прокурора викрито й повідомлено про підозру чотирьом особам. Залежно від вчиненого їм інкриміновано незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів (ч. 2 ст. 307, ч. 3 ст. 321 КК України). За матеріалами слідства, канал постачання наркотичних засобів і психотропних речовин до Київського слідчого ізолятора налагодив один з утриманців СІЗО. Діяв чоловік у змові з молодшим братом, який теж перебуває у виправній установі. До незаконної схеми також були залучені ще двоє осіб, які перебували на волі. Вони відповідали за закупку наркотиків, формування посилок та їх передання до СІЗО у вигляді поштових відправлень для подальшого збуту. Отримані від продажу заборонених речовин кошти підозрювані розподіляли між собою, використовували на розвиток наркобізнесу, а решту віддавали на поповнення «общака».

За результатами санкціонованих обшуків вилучено мобільні телефони, банківські картки та чорнові записи з веденням «бухгалтерії». Встановлюють інших осіб, причетних до функціонування наркотрафіку до столичного СІЗО [118].

Також працівники ДБР виявили налагоджену схему постачання працівником ДУ «Казанківська виправна колонія № 93» на Миколаївщині стійкий канал наркоторгівлі. У жовтні 2025 року правоохоронці завадили черговому постачанню наркотиків, виявивши посилку з наркотичними речовинами під час огляду речей внутрішнім контролем колонії. Наразі інспектор перебуває під вартою, його обвинувачують у незаконному зберіганні, перевезенні з метою збуту небезпечних наркотичних засобів і психотропних речовин (ч. 2 ст. 307 КК України) [117].

Проаналізувавши матеріали справ і зведені дані про стан злочинності в Україні за період з 2015-го до 2025 року, можна простежити таку тенденцію: у довоєнний період (2015–2021) спостерігалось стабільне зниження рівня зареєстрованих кримінальних правопорушень, учинених особами, які раніше вчиняли злочини (рецидивна злочинність у широкому значенні). Загальна кількість злочинів зменшувалася з близько 560–600 тис. 2015 року до 321 тис. 2021 року, а питома вага рецидивних коливалася в межах 8–12 % (наприклад, 2015 року – близько 58 тис. (10,3 %); 2016 року – 50 тис. (8,5 %); 2017 року – 60 тис. (11,6 %)). Це було пов'язано з реформами кримінальної юстиції, гуманізацією покарань, розвитком пробації та загальним покращенням криміногенної ситуації до пандемії COVID-19 і повномасштабного вторгнення.

Аналіз стану й динаміки кримінальних правопорушень у ДКВС України упродовж 2020–2025 років засвідчує складний, нерівномірний характер тенденцій розвитку злочинності, що зумовлений як загальносоціальними, так і внутрішньоорганізаційними чинниками функціонування пенітенціарної системи.

У досліджуваній період загальна кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень коливалася в межах від 30 до 44 випадків на рік, а середньорічний показник становив близько 36 кримінальних правопорушень. Пікове значення зафіксовано 2021 року (44 випадки), що на 37,5 % перевищує показник 2020 року. Водночас протягом 2022–2023 років спостерігалася тенденція до зниження загального рівня злочинності (з 44 до 30 випадків), після чого 2024 року відбулося повторне збільшення до 37 випадків із подальшою стабілізацією 2025 року (36 випадків). Така хвилеподібна динаміка засвідчує відсутність сталого тренду та залежність злочинності в ДКВС України від ситуативних і структурних змін.

Структурний аналіз кримінальних правопорушень за статтями Кримінального кодексу України дає змогу виокремити кілька чітких періодів домінування окремих видів злочинної діяльності. Упродовж 2020–2021 років

провідне місце в структурі злочинності посідали кримінальні правопорушення, передбачені ст. 307 КК України (незаконний обіг наркотичних засобів). 2021 року на цю категорію припадало майже 60 % від загальної кількості зареєстрованих правопорушень, що свідчить про наявність системних проблем, пов'язаних із контролем за обігом заборонених предметів у пенітенціарних установах.

З 2022 року структура злочинності зазнала істотної трансформації. Визначальними стали кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України, передбачені ст. 111 та 111¹ КК України. Найпоказовішим у цьому аспекті є 2024 рік, у якому сукупна кількість таких правопорушень становила близько двох третин від загального річного обсягу. Це надає можливість констатувати зростання безпекових ризиків у діяльності персоналу ДКВС України в умовах воєнного стану та підвищеної суспільної вразливості.

Увагу привертає стабільна наявність корупційних кримінальних правопорушень, передбачених ст. 368 КК України. Попри коливання кількісних показників у різні роки, цей вид злочинності фіксували щорічно, що засвідчує стійкий характер корупційних ризиків у пенітенціарній системі. Корупційні правопорушення органічно поєднуються з іншими видами службової злочинності, зокрема перевищенням влади або службових повноважень (ст. 365 КК України), службовим підробленням (ст. 366) і службовою недбалістю (ст. 367 цього Кодексу).

Особливої інтенсивності зазначений службово-дисциплінарний блок набув 2025 року, коли кількість таких правопорушень істотно збільшилася, порівняно з попередніми роками. Це може засвідчувати як зниження рівня дисципліни й управлінської культури, так і активізацію механізмів виявлення та документування службових правопорушень.

Якісний аналіз злочинності, проведений з огляду на тяжкість кримінальних правопорушень, засвідчує збільшення частки тяжких та особливо тяжких злочинів у структурі загальної злочинності.

Найзагрозливішою в цьому контексті є ситуація 2024 року, коли частка особливо тяжких кримінальних правопорушень сягнула близько 65 % від загальної кількості зареєстрованих фактів. 2025 року також зберігалася висока питома вага тяжких й особливо тяжких злочинів, що негативно позначається на загальному криміногенному тлі діяльності ДКВС України.

Отже, злочинність у ДКВС України протягом 2020–2025 років має багатовекторний характер із чіткою трансформацією структурних домінант залежно від соціально-політичних й організаційних умов. Виявлені тенденції зумовлюють необхідність диференційованого підходу до профілактики кримінальних правопорушень, з огляду на конкретні ризики окремих періодів, види злочинів і категорій персоналу, що своєю чергою має бути враховано під час розроблення заходів запобігання злочинності в пенітенціарній системі України.

На прикладі узагальнення статистичних показників діяльності ДУ «Івано-Франківська установа виконання покарань (№ 12)» за 2018–2025 роки аналіз дав змогу виявити низку кримінологічно значущих тенденцій, що характеризують як динаміку контингенту установи, так й окремі аспекти його кримінально-виконавчої характеристики. Чисельність осіб, яких утримували в установі, протягом досліджуваного періоду мала тенденцію до поступового зменшення. Якщо 2018 року цей показник становив 418 осіб, то вже 2021 року він знизився до 309 осіб. Упродовж 2022–2023 років чисельність стабілізувалася на рівні 357 осіб, після чого 2024 року знову спостерігалось її зменшення до 306 осіб. 2025 року зафіксовано незначне підвищення до 321 особи, що може свідчити про відносну стабілізацію контингенту. Загалом ця динаміка узгоджується із загальнонаціональними тенденціями зменшення чисельності осіб у місцях несвободи, що пов'язано зі змінами кримінальної політики, розширенням застосування альтернативних покарань й іншими чинниками.

Структурний аналіз контингенту засвідчує стабільне домінування чоловіків серед осіб, яких утримують в установі, натомість частка жінок і

неповнолітніх залишається незначною та не має суттєвого впливу на загальні показники діяльності установи. Така гендерна структура відповідає загальним кримінологічним закономірностям, відповідно до яких чоловіки становлять переважну більшість осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності.

Показники кількості засуджених, які відбували покарання в установі, характеризуються відносною стабільністю та коливалися в межах 35–47 осіб на рік. Найменше значення зафіксовано 2018 року (36 осіб), а найбільше – 2023 року (47 осіб). Упродовж 2024–2025 років кількість засуджених становила відповідно 42 і 45 осіб, що відповідає середнім значенням досліджуваного періоду. Така стабільність може свідчити про усталений характер функціонування установи й відсутність стрімких змін у її функціональному навантаженні.

Динаміка звільнення осіб з установи мала виражений варіативний характер. Зокрема, 2019 року зафіксовано максимальний показник звільнених – 121 особа, після чого спостерігалось поступове зниження цього показника. Помітним є зменшення кількості звільнених протягом 2024–2025 років (37 та 11 осіб відповідно), що може бути обумовлено змінами в строках тримання, структурі контингенту або іншими організаційно-правовими чинниками.

Важливим елементом кримінологічної характеристики діяльності установи є показники повторної злочинності. Аналіз відповідних даних засвідчує, що абсолютна кількість повторних злочинів упродовж досліджуваного періоду коливалася в межах 14–25 випадків на рік. Найвищий показник спостерігався 2019 року (25 випадків), а найменші значення зафіксовано у 2024–2025 роках (6 і 2 випадки відповідно). Водночас відносний рівень повторної злочинності залишався стабільним і становив у середньому близько 18–20 %, з максимальним значенням 23 % 2023 року. Така ситуація засвідчує несформованість стійкої тенденції до зростання рівня повторної злочинності, водночас підтверджує її збереження як актуальної проблеми кримінально-виконавчої практики (додаток Г).

Слід виокремити гендерні особливості повторної злочинності, оскільки в досліджуваному періоді відповідні правопорушення фактично вчиняли виключно чоловіки, натомість випадки повторної злочинності серед жінок не фіксували. Це підтверджує кримінологічну закономірність вищої кримінальної активності чоловіків і потребу в диференційованому підході до профілактичної роботи.

Здійснений аналіз дає підстави для висновку, що діяльність ДУ «Івано-Франківська установа виконання покарань (№ 12)» протягом 2018–2025 років вирізняється поступовим скороченням контингенту, стабільністю ключових структурних показників і помірним рівнем повторної злочинності. Водночас збереження стабільної частки повторних кримінальних правопорушень засвідчує необхідність подальшого вдосконалення індивідуально-профілактичної роботи із засудженими, розвитку програм ресоціалізації та посилення соціально-виховних заходів, що в сукупності має сприяти зниженню ризику рецидивної поведінки та підвищенню ефективності кримінально-виконавчого впливу.

Продовжуючи дослідження, зосередимо увагу на рецидивній злочинності, яка за наявними даними також зазнала структурних змін. Проаналізувавши статистичні дані й наявні матеріали за 2015–2025 роки щодо кількості кримінальних правопорушень, учинених особами, які раніше вчиняли кримінальні правопорушення, можна простежити таку тенденцію. Упродовж 2015–2016 років спостерігалось зниження як абсолютних показників, так і питомої ваги повторності: 2015 року – 58 242 (10,30%), 2016 року – 50 510 (8,52 %). Натомість протягом 2017–2019 років відбулося підвищення (із коливаннями): 2017 року – 66 501 (12,69 %), 2018 року – 66 484 (13,65 %), 2019 року – 57 423 (12,93 %). Протягом 2020–2021 років повторність знову демонструє спад і стабілізацію на нижчому рівні: 2020 року – 30 339 (8,41 %), 2021 року – 27 064 (8,42 %) [56].

Після початку повномасштабної агресії рф (з лютого 2022 року) відбулися якісні зміни. З березня 2022 року простежується різка зміна

співвідношень: 2022 року кількість кримінальних правопорушень, учинених особами, які раніше вчиняли кримінальні правопорушення, становила 15 607 (4,31 %), 2023 року – 20 120 (4,23 %), 2024 року – 17 973 (3,65 %). Тобто, порівняно з довоєнними роками, відбулося суттєве зниження питомої ваги цього показника (майже вдвічі й більше, порівняно з рівнем 2019–2021 років) [56].

Водночас слід урахувати, що загальна кількість облікованих кримінальних правопорушень протягом 2019–2021 років зменшувалася, а впродовж 2022–2024 років – частково збільшувалася, причому вже в умовах війни та скорочення чисельності населення, що впливає на порівнянність масивів даних й інтерпретацію динаміки реєстрації [168, с. 297]. Можемо констатувати, що після лютого 2022 року відбулися зміни, які не лише трансформували злочинність, а й стали результатом комплексного перерозподілу кримінально-правових ризиків у воєнний час, зміни практик обліку, переміщення населення та навантаження на правоохоронну й судову системи.

Якщо порівняти 2015-й і 2025 роки, то абсолютна кількість кримінальних правопорушень, учинених особами, які раніше вчиняли кримінальні правопорушення, зменшилася більше ніж утричі (з 58 242 до 17 973), а їх питома вага – з 10,30 % до 3,65 % [164].

Така ситуація засвідчила необхідність переорієнтування державної політики запобігання повторності (пробація, постпенітенціарний супровід, адресні програми ресоціалізації), а також потребу обережно інтерпретувати статистичні тренди воєнного періоду, з огляду на зміни соціально-демографічних й інституційних умов.

З лютого 2022 року загальна кількість зареєстрованих злочинів збільшилася через появу нових категорій (воєнні злочини, колабораціонізм, порушення законів війни – понад 111–120 тис. станом на 2024–2025 роки); 2022 року – 363 тис. злочинів; 2023 року – 476 тис.; тенденція до збільшення тривала впродовж 2024–2025 років. Рецидивна злочинність (злочини, вчинені

раніше судимими особами) також мала тенденцію до збільшення в абсолютних числах через соціально-економічні фактори війни (бідність, безробіття, міграція), але питома вага залишалася порівняно стабільною або навіть знижувалася завдяки зменшенню кількості ув'язнених (мобілізація засуджених до ЗСУ – понад 9 тис. осіб, евакуація установ). Тобто абсолютна кількість злочинів коливалася, але структура змінилася: рівень вуличної злочинності знизився (грабежі, розбої – на 20–80 %, порівняно з довоєнним періодом), натомість збільшилася кількість тяжких злочинів (незаконний обіг наркотиків, зброї, шахрайство).

Така ситуація спонукає до вдосконалення основного вектору внутрішньої політики держави у сфері боротьби зі злочинністю – кримінально-виконавчої та кримінологічної політики. Вона повинна бути адаптованою до умов воєнного стану й післявоєнного відновлення, з акцентом на ресоціалізацію, пробацію, цифровізацію контролю та міжнародну співпрацю, що не виключає певних змін у зв'язку з коригуванням курсу держави під впливом воєнних факторів, формуванню яких і присвячено сучасні дослідження. Логічним завершенням має стати формування концептуальних засад реформування системи запобігання рецидиву зі шляхами їх запровадження в поствоєнний період.

Вивчення матеріалів Департаменту з питань виконання покарань засвідчило, що лише за 2025 рік було 23 896 звільнених осіб, з яких 2166 (9,06 %) вчинили повторні кримінальні правопорушення та повернулися до умов ізоляції (слідчі ізолятори або установи виконання покарань), не враховуючи осіб з альтернативними покараннями або запобіжними заходами без тримання під вартою.

Рецидивна злочинність є ключовим індикатором ефективності системи виконання покарань, соціально-виховної роботи й механізмів умовно-дострокового звільнення, що надає можливість впливати на стан запобігання вчиненню кримінальних правопорушень.

Загальний рівень рецидиву (9,06 %) свідчить про системні проблеми: з 2166 рецидивістів 1073 перебувають у СІЗО із запобіжним заходом тримання під вартою, а 1093 вже відбувають нове покарання в УВП. Це засвідчує недостатню ресоціалізацію та профілактику, передусім серед раніше засуджених.

Лише протягом 2023–2024 років звільнено 23 896 осіб з установ різних рівнів безпеки. З них 2166 (9,06 %) вчинили повторні злочини станом на 28 листопада 2025 року. Найвищий рецидив спостерігається серед осіб, звільнених з установ середнього рівня безпеки для чоловіків, які раніше відбували покарання (12,57 %). Це пов'язано з вищим криміногенним потенціалом цієї категорії (рецидивні елементи субкультури, низька мотивація до виправлення) (додаток В).

Вивчення особливостей розподілу рецидиву за рівнями безпеки установ дає підстави стверджувати, що мінімальні рівні з полегшеними умовами мають найнижчий рецидив (1,99 %), натомість середні для раніше засуджених – найвищий. Це свідчить про ефективність полегшених режимів для вперше засуджених за нетяжкі злочини, але неефективність для рецидивістів, які вчиняють кримінальні правопорушення вже не вперше. Водночас середній рівень для раніше засуджених становить понад 66 % від загального рецидиву (1437 випадків), що засвідчує необхідність посилення профілактики для цієї групи. Воєнний фактор (правовий режим воєнного стану, мобілізація) на думку опитаних респондентів (78,3 %) міг би знизити загальну кількість звільнених, але підвищити рецидив серед тих, хто повернувся до цивільного життя без належної підтримки.

Слід акцентувати на підставах звільнення від покарання, що впливають на ймовірність рецидиву. Найбільша частка рецидивів – серед звільнених з відбуття повного строку (1575 випадків, 72,7 %), що вказує на відсутність мотивації до виправлення під час відбування. Умовно-дострокове звільнення (360, 16,6 %) й умовно-дострокове звільнення для армії (389, 17,9 %) мають схожі частки, але з прикладами швидкого рецидиву (через 1–6 місяців).

Декриміналізація (163, 7,5 %) і хвороба (3, 0,1 %) мають мінімальний вплив (додаток Г).

Водночас слід зазначити, що в розрізі найпоширеніших повторних злочинів переважають такі: проти власності (крадіжка, грабіж), життя/здоров'я (убивство, тілесні ушкодження), обігу наркотиків, безпеки руху, з яких 63 % рецидивів – після повного відбуття, що вказує на відсутність виправлення.

У контексті зазначеного слід акцентувати частково й на причинах, які детальніше ми розглянемо в наступному підрозділі. Причини рецидивної злочинності в Україні є комплексними та пов'язаними із соціально-економічними, психологічними й системними факторами. Ключовими є такі тенденції: високий рівень майнових злочинів (56–63 %), вплив безробіття (67–70 % рецидивістів без роботи), залежності (19–20 % наркозлочинів) і неефективність ресоціалізації (45 % рецидивів у перший рік після звільнення).

Слід зауважити, що рецидив у 9,06 % свідчить про середній рівень ефективності системи, проте з критичними проблемами в установах середнього рівня для рецидивістів. Воєнний стан (за цей період мобілізовано 11+ тис. засуджених) знизив загальну кількість, але не усунув основних причин (формалізм, низька ресоціалізація). Водночас, на думку опитаних респондентів, для зменшення кількості рецидивної злочинності доцільно було б реалізувати такі рекомендації, зокрема:

- реформування системи: фокус трансформації на пробації, психологічній підтримці, взаємодії (40 %);
- перегляд і зміна підходів до оцінювання ризиків і регулярний перегляд програм щотри місяці + навчання персоналу (27 %);
- у разі умовно-дострокового звільнення суворий контроль/моніторинг перші 6 місяців, обмеження для насильницьких рецидивістів (21 %);
- постійний моніторинг, проведення щорічних аудитів, інтеграція з Єдиного реєстру досудових розслідувань для відстеження рецидиву (12 %).

Сучасний стан функціонування органів й установ виконання покарань в Україні вирізняється складним поєднанням соціальних, правових, організаційних і безпекових викликів, що безпосередньо позначаються на рівні та характері кримінальних правопорушень у пенітенціарній системі. Трансформація кримінально-виконавчої політики, збройна агресія проти України, кадровий дефіцит, а також хронічні проблеми матеріально-технічного забезпечення створюють передумови для появи нових і видозміни традиційних форм протиправної діяльності в місцях позбавлення волі.

Водночас реформування кримінально-виконавчої політики України спрямоване на досягнення трьох основних завдань: виправлення засуджених, профілактика злочинності (приватна та загальна превенція), соціальна адаптація та реабілітація осіб, які відбувають чи відбули покарання, передбачене нормами КК України [88].

Особливість злочинності в ОУВП і СІЗО зумовлена специфічним середовищем взаємодії засуджених між собою та з персоналом. Її ключова небезпека полягає в дестабілізації роботи установ, саботуванні процесу ресоціалізації та формуванні стійкої недовіри до правоохоронної системи. Важливо розглядати цю проблему не ізольовано, а в зв'язку з цілим комплексом супутніх деструктивних явищ, серед яких – зловживання психоактивними речовинами, наявність холодної зброї та випадки суїциду. Лише комплексний підхід може бути ефективним у протидії [165].

Реформи за схваленою Стратегією до 2026 року розпорядженням КМУ від 2022 року № 1153-р [145] спрямовані на гуманізацію (демілітаризація, пробація, цифровізація контролю). Однак воєнний стан ускладнює імплементацію, призводячи до порушень прав (звіти про тортури в окупованих установах). Тенденція до зниження рівня рецидиву для умовно-дострокових звільнень досі залишаються (16,6 % рецидивів), що штовхає визначену категорію осіб до швидкого повернення до вчинення злочинів через брак відповідної підтримки.

Серед основних тенденцій вчинення кримінальних правопорушень останніх років привертає увагу «технологізація» правопорушень, що вчиняють в ОУВП та СІЗО, про що зауважили 95,5 % респондентів. Мобільний зв'язок і цифрові платіжні інструменти стали не просто зручністю, а способом вчинення кримінальних правопорушень і злочинів, зокрема: через месенджери організовують контрабанду, координують «внутрішні правила», здійснюють перекази, вчиняють шантаж. Середовище, яке раніше було відносно «локальним», стає частиною мережі, і це змінює природу правопорушень: вони швидші, приховані та потребують не лише фізичної охорони, а й управління інформаційними потоками.

Стійкість тюремної субкультури та неформальних ієрархій продовжує залишатися для низки установ звичним явищем, неформальний порядок діє як паралельна система влади: визначає статуси, санкції, «дозволи» і «заборони». У такій системі слабкі стають вразливими, а сильні контролюють наявні ресурси. Тож саме ця категорія осіб часто продукує насильство, вимагання та «кастовість», а також підживлює контрабанду, що унеможлиблює будь-який неформальний контроль, а отже, складніше організувати стійкий незаконний ринок усередині ОУВП.

Наступний важливий напрям пов'язаний з переповненістю окремих установ, дефіцитом персоналу та ресурсів. Навіть за формально «нормальних» правил, коли нагляду недостатньо, а персонал перевантажений, профілактика стає ситуативною, що дає змогу реагувати лише на наслідки, а не на самі причини виникнення. Спостерігається брак кадрів, зокрема психологів, соціальних працівників, започаткування та впровадження різних програм зайнятості та навчання, з'являється «вільний час», який заповнюють конфліктами, азартними «розкладами», тіньовою економікою та кримінальними практиками. У СІЗО ці ризики посилюються ще й невизначеністю правового статусу осіб, стресом очікування, частими змінами складу камер і тривалістю перебування під вартою.

Не вирішеним залишається питання корупційності середовища як мультиплікатор вчинення інших кримінальних правопорушень, що засвідчили 54,3 % респондентів. Часто в ситуаціях, де «вирішують за гроші», складно забезпечити рівність правил. Корупція підриває довіру до адміністрації, стимулює створення неформальних груп, формує відчуття несправедливості й провокує конфлікти. Вона також руйнує головний профілактичний ресурс установи – легітимність. Якщо люди в місцях несвободи не вірять у справедливість і прогнозованість рішень, вони частіше орієнтуються на субкультурні норми та «силовий» баланс.

Розглянуті тенденції вчинення кримінальних правопорушень не існують окремо, це комплексне явище. Переповненість і дефіцит персоналу спрощують контрабанду та сприяють пануванню субкультури. Субкультура додає насильству латентності й системності. Корупція забезпечує «проникність» режиму. Технології дають змогу зшивати внутрішні й зовнішні кримінальні мережі. Усе це створює замкнене коло: проблеми безпеки стимулюють жорсткіші обмеження, але без зміни управлінської якості та середовищних чинників обмеження працюють недовго й часто лише маскують кризу, яка наближається і призводить до бунтів чи вчинення жорстоких злочинів.

Сучасна пенітенціарна політика держави дедалі частіше ґрунтується на концепції динамічної безпеки: безпека як результат професійної присутності персоналу, комунікації, раннього виявлення конфліктів, чіткої класифікації та розміщення, прозорих процедур реагування на можливі інциденти. Динамічна безпека не заперечує технічних засобів і режиму, але ставить у центр людину й управління ризиками, передусім це актуально для СІЗО, де вкрай важливо, щоб превенція була правозахисно чутливою, без приниження гідності та «колективної підозри».

Підсумовуючи зазначене, слід констатувати, що злочинність у пенітенціарній системі України залишається загрозою з тенденцією до латентного зростання через соціально-економічні фактори та воєнний стан.

Ефективне їй запобігання вимагає посилення контролю, цифровізації процедур, підвищення зарплат персоналу та міжнародної допомоги. Водночас сучасний стан і тенденції кримінальних правопорушень у місцях несвободи засвідчують: пенітенціарна злочинність – це маркер організації системи. Там, де є прозорі правила, належні умови, професійний персонал, мінімізовані корупційні ризики, ефективна класифікація та робота з конфліктами, – там менше простору для контрабанди, насильства й неформальної влади. Там, де ці елементи ослаблені, злочинність стає способом «управління» середовищем. Саме тому ключовий висновок простий: запобігання правопорушенням у пенітенціарних установах і СІЗО – це насамперед питання управління ризиками, легітимності та якості інституції, а вже потім – питання окремих дисциплінарних заходів.

2.2. Кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення в органах та установах виконання покарань і слідчих ізоляторах ДКВС України

Кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення в органах й установах виконання покарань і слідчих ізоляторах (ДКВС України), є важливим елементом розуміння причин та умов пенітенціарної злочинності. Особливість такої злочинності полягає в замкнутому характері пенітенціарного середовища, специфіці правового статусу суб'єктів та високому рівні латентності протиправних кримінальних діянь.

Передусім слід зазначити, що коло осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення в зазначеній сфері, є неоднорідним й охоплює як засуджених та осіб, узятих під варту, так і працівників ОУВП ДКВС України. Кожна з цих груп має власні кримінологічні особливості, що зумовлюють характер і спрямованість протиправної поведінки.

Проблематику кримінологічної характеристики особи злочинця в різні періоди досліджували такі вчені: В. В. Голина, І. М. Даньшин, О. М. Джужа, В. М. Дрьомін, О. О. Дудоров, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, О. Г. Кулик, Ч. Ломброзо та ін.

Однією з ключових складових предмета кримінологічного аналізу є особа правопорушника. Виявлення детермінант злочинності неможливе без ґрунтовного з'ясування механізму злочинної поведінки, що своєю чергою потребує всебічного дослідження особи злочинця та впливу її індивідуально-психологічних характеристик на спосіб і характер вчинення кримінального правопорушення.

Функціонування людини в соціальному середовищі передбачає необхідність постійного вибору моделей поведінки та напрямів життєдіяльності. Водночас кримінологічне вивчення осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення в органах й установах виконання покарань і слідчих ізоляторах ДКВС України, має виразну специфіку, зумовлену особливими умовами їх перебування та правового статусу.

Для кримінологічної науки принципово важливим є дослідження комплексу причин й умов злочинної поведінки, аналіз особистості правопорушника, його мотиваційної сфери та механізму індивідуальної злочинної діяльності. Такий аналіз потребує залучення не лише кримінологічних, а й психологічних, соціологічних, біологічних та інших міждисциплінарних знань. Комплексний підхід створює передумови для формування ефективної системи запобігання злочинності та мінімізації ризиків повторного вчинення кримінальних правопорушень.

Водночас у сучасній кримінології досі не сформовано єдиного підходу до визначення ролі біологічних та соціальних чинників у формуванні злочинної поведінки особи. Дискусійним залишається питання співвідношення впливу соціального середовища та генетично зумовлених особливостей людини. З огляду на це, під час здійснення кримінологічної

характеристики особи злочинця в окремій сфері важливого значення набуває встановлення джерел і передумов формування її протиправної поведінки.

Необхідним є з'ясування того, як біологічні характеристики особи (вік, стать, індивідуальні здібності, риси характеру тощо) позначаються на виборі нею злочинної моделі поведінки, а також визначення соціальних факторів, які детермінують кримінальну активність. Вбачається доцільним урахування ролі біологічних детермінант, оскільки саме вони визначають, які елементи соціального середовища будуть засвоєні особою. Біологічні особливості впливають на формування поведінкових реакцій та можуть зумовлювати підвищену схильність до злочинної відповіді на конкретні життєві обставини. Водночас слід ураховувати, що окремі біологічні властивості можуть протягом тривалого часу не виявлятися та актуалізуються лише за наявності певної життєвої ситуації, яка стає поштовхом до вчинення кримінального правопорушення [52, с. 34].

У кримінологічній доктрині поняття «особа злочинця» та «особа, яка вчинила злочин» не є тотожними, їх тлумачать по-різному. На думку А. Ф. Зелінського, термін «особа злочинця» доцільно застосовувати виключно щодо осіб, які неодноразово вчиняли кримінальні правопорушення, пов'язані між собою спільним злочинним наміром. Натомість поняття «особа, яка вчинила злочин» охоплює ширше коло випадків, його використовують щодо ситуацій, за яких було вчинено умисне суспільно небезпечне діяння, однак без установленого факту визнання особи суб'єктом злочину відповідно до вимог чинного кримінального законодавства.

Поняття «особа злочинця» розглядають як сукупність соціально-демографічних, психологічних і моральних характеристик, що притаманні особам, винним у здійсненні злочинної діяльності певного виду. Водночас у кримінології використовують і термін «особа людини, яка вчинила злочин», який не завжди свідчить про наявність стійкої злочинної поведінки. Представники цієї категорії правопорушників, переважно не мають

статистично значущих психологічних чи морально-етичних ознак, що відрізняли б їх від інших членів суспільства.

Поряд із зазначеним, у науковій літературі наявні й альтернативні підходи до визначення поняття «особа злочинця». І. М. Даньшин визначає його як сукупність істотних і порівняно стабільних соціальних характеристик та соціально зумовлених біопсихологічних властивостей індивіда, які знаходять своє об'єктивне відображення у вчиненому конкретному злочині або злочинах під вирішальним впливом несприятливих факторів зовнішнього середовища. Саме ці обставини надають діянню ознак суспільної небезпеки та зумовлюють притягнення особи до кримінальної відповідальності [99, с. 39].

У кримінологічній науці сформовано декілька підходів до систематизації ознак особи злочинця. Зокрема, такі знані вчені, як А. І. Долгова, А. Ф. Зелінський та О. М. Джу́жа, пропонують розглядати структуру особи злочинця через сукупність таких груп ознак:

- 1) соціально-рольові (характер найближчого оточення, сімейні, побутові, виробничі та загальносоціальні зв'язки);
- 2) соціально-демографічні (стать, вік, рівень освіти, соціальний статус, професія, вид зайнятості, сімейний стан, місце проживання, рівень матеріального забезпечення та житлово-побутові умови);
- 3) морально-психологічні (світоглядні установки, ціннісні орієнтації, інтелектуальні особливості, рольові характеристики, психічні відхилення, що не виключають осудність, рівень потреб);
- 4) кримінально-правові (мотиви злочину, характер і спрямованість посягання, форма співучасті, вид і строк покарання, кваліфікація за статтями Кримінального кодексу України) [100].

Зазначений підхід є найусталенішим, його активно використовують у практичних кримінологічних дослідженнях, оскільки він відповідає класичній моделі вивчення особи злочинця. Водночас у науковій літературі трапляються й інші класифікації, відповідно до яких ознаки особи злочинця поділяють на

соціально-демографічні, кримінально-правові, соціально-рольові, морально-етичні, психологічні та фізіологічні (біологічні).

Своєю чергою А. П. Закалюк запропонував здійснити кримінологічну характеристику особи шляхом аналізу індивідуальних властивостей особи за дев'ятьма балами (групами) ознак, а саме:

а) три з них – відображають соціальну характеристику особи кримінального правопорушника (її особу), ознаки формування та соціалізації особи; ознаки соціального статусу та соціальних ролей; безпосередні ознаки спрямованості особистості;

б) п'ять із них – біосоціальні, що охоплюють: демографічні ознаки, які мають соціальне та психологічне значення; психофізіологічні особливості, зокрема генетичного походження; показники фізичного стану здоров'я; показники психічного стану здоров'я; індивідуальні психологічні дані;

в) окремий блок (дев'ятий) містить ознаки, пов'язані з учиненням особою кримінальних правопорушень [60, с. 257–258].

Потребують аналізу морально-психологічні характеристики особи злочинця, які поєднують інтелектуальні й вольові властивості. До таких ознак, зазначають О. М. Джужа та Ю. Ф. Іванов, доцільно відносити світогляд, рівень духовності, систему переконань, установок і ціннісних орієнтацій, які зазнають деформації та виявляються в протиправній поведінці, ігноруванні правових норм та виборі незаконних способів задоволення власних потреб [64, с. 90–92].

Для розуміння специфіки вчинення кримінальних правопорушень в органах й установах виконання покарань і слідчих ізоляторах ДКВС України, ми виокремили два типи суб'єктів правопорушень, тобто засуджених та осіб, узятих під варту, які вчиняють кримінальні правопорушення в органах й установах виконання покарань і слідчих ізоляторах ДКВС України та безпосередніх працівників органів й установ ДКВС України.

На підставі узагальнення судової практики, статистичних матеріалів і результатів кримінологічних досліджень встановлено сукупність типових

особистісних характеристик засуджених й осіб, узятих під варту, які вчиняють кримінальні правопорушення в органах та установах виконання покарань і слідчих ізоляторах ДКВС України. Зокрема, за віковими показниками розподіл є таким: 18–25 років – 18–20 %, 25–30 років – 22–25 %, 30–45 років – 40–45 %, 45–60 років – 8–10 %, понад 60 років – 1–2 %. Отже, найбільш криміногенно активною групою є особи віком 30–45 років, на яких припадає майже половина всіх зафіксованих правопорушень.

За статевою ознакою абсолютну більшість правопорушників становлять чоловіки – близько 95 %, натомість частка жінок є незначною і коливається в межах 5 %, що зумовлено як загальними закономірностями пенітенціарної злочинності, так і специфікою умов тримання в місцях несвободи. Аналіз освітнього рівня засвідчує, що близько 48–50 % осіб мають повну загальну середню освіту, 25–27 % – професійно-технічну, 10–12 % – базову загальну середню, лише 5–7 % – вищу або незакінчену вищу освіту. Переважна більшість правопорушників вирізняється низьким або середнім рівнем освіти, що негативно позначається на рівні правосвідомості та соціальної адаптації.

Щодо кримінального досвіду встановлено, що понад третина (35–40 %) осіб, які вчиняють правопорушення в установах ДКВС України, уже мали попередні судимості, що засвідчує наявність стійкої антисоціальної спрямованості та схильності до рецидивної поведінки. Водночас значна частина таких осіб уперше вчиняє кримінальні правопорушення саме в умовах ізоляції, що підтверджує криміногенний потенціал пенітенціарного середовища.

Аналіз фізичного стану правопорушників на момент вчинення протиправних дій засвідчує, що 55–60 % злочинів у місцях несвободи було вчинено в стані алкогольного сп'яніння, а ще 10–15 % – під впливом наркотичних або психоактивних речовин. Це надає можливість розглядати стан сп'яніння як один із ключових ситуативних чинників пенітенціарної злочинності.

За показником соціальної зайнятості встановлено, що до взяття під варту або засудження близько 65–70 % осіб не мали стабільної офіційної роботи або не навчалися, що вказує на їх низьку інтегрованість у соціально корисну діяльність. Щодо місця проживання більшість правопорушників (близько 60–65 %) є мешканцями міських населених пунктів, що узгоджується із загальною структурою злочинності в Україні.

Важливим соціальним регулятором поведінки є сімейний стан. Дослідження засвідчують, що серед осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення в установах ДКВС України, переважають неодружені або особи з розірваними сімейними зв'язками – близько 60–65 %, натомість частка одружених не перевищує 35–40 %. Втрата стабільних сімейних відносин негативно впливає на рівень самоконтролю та здатність до правомірної поведінки.

За соціальним статусом основну частину правопорушників становлять особи з низьким або зниженим рівнем матеріального забезпечення, які перебували в маргіналізованому становищі ще до ізоляції. Переважна більшість таких осіб є психічно осудними, що виключає психічні захворювання як провідний фактор їх злочинної поведінки.

Аналіз соціально-психологічних і морально-психологічних ознак дає змогу констатувати, що зазначена категорія осіб вирізняється агресивністю, імпульсивністю, цинізмом, зневагою до соціальних та правових норм, низьким рівнем емпатії, схильністю до силових способів розв'язання конфліктів. Близько 45–50 % таких осіб розглядають залякування або фізичне насильство як прийнятний механізм впливу в умовах пенітенціарного середовища.

Узагальнюючи викладене, можна сформулювати кримінологічний портрет особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення в органах й установах виконання покарань і слідчих ізоляторах ДКВС України: це переважно чоловіки віком від 25-ти до 45 років, мешканці міста, з низьким або середнім рівнем освіти, без стабільної зайнятості до ізоляції, зі схильністю до

зловживання алкоголем, часто з попереднім кримінальним досвідом і деформованими морально-ціннісними орієнтирами.

З огляду на виявлені характеристики, осіб цієї категорії доцільно класифікувати за такими основними критеріями:

- 1) ступінь стійкості антисоціальної спрямованості (ситуативні, вимушені, злісні, особливо небезпечні);
- 2) характер взаємовідносин із потерпілими (наявність або відсутність попередніх контактів);
- 3) провідні мотиви злочинної поведінки (корисливі, престижно-статусні, мстиві);
- 4) стан особи на момент вчинення правопорушення (сп'яніння або тверезий стан).

Кримінологічний портрет засудженого або взятого під варту, який вчиняє правопорушення в умовах ізоляції, вирізняється стійкою кримінальною спрямованістю, наявністю попереднього злочинного досвіду, деформацією ціннісних орієнтацій та схильністю до девіантної поведінки. Значна частина таких осіб має низький рівень освіти, соціальної адаптації, обмежені трудові навички і тривалий досвід перебування в кримінальному середовищі. Важливу роль відіграє вплив кримінальної субкультури, яка формує альтернативну систему норм і правил поведінки, що суперечать офіційно встановленому правопорядку [28].

Цій категорії осіб притаманні кримінальні правопорушення, пов'язані з насильством, погрозами, дезорганізацією роботи установ, незаконним обігом наркотичних засобів, зберіганням заборонених предметів, а також участю в організованих формах протиправної діяльності. У слідчих ізоляторах додатковим криміногенним фактором є стан процесуальної невизначеності, психологічне напруження і тривале перебування в умовах очікування судового рішення.

Наступну групу становлять працівники органів й установ ДКВС України, які вчиняють кримінальні правопорушення з використанням

службового становища. Їх кримінологічна характеристика має інший зміст і зумовлена специфікою професійної діяльності [25]. Це особи із формально достатнім рівнем освіти та професійної підготовки, проте з деформованою правосвідомістю, зниженим рівнем морально-етичних установок і підвищеною толерантністю до порушень закону.

Найпоширенішими мотивами злочинної поведінки персоналу є корисливі спонукання, прагнення до отримання неправомірної вигоди, професійне вигорання, стрес, а також переконання в безкарності. У цій групі домінують корупційні кримінальні правопорушення, зловживання владою або службовим становищем, перевищення службових повноважень, службова недбалість і сприяння незаконній діяльності засуджених.

Важливою кримінологічною ознакою обох груп є високий рівень латентності злочинності. Закритість пенітенціарної системи, корпоративна солідарність персоналу, страх потерпілих перед помстою, а також недосконалість механізмів внутрішнього контролю істотно ускладнюють виявлення та документування кримінальних правопорушень. Це спотворює реальну картину злочинності й ускладнює розробку ефективних заходів протидії.

Згідно з узагальненими результатами вибіркового кримінологічного дослідження, аналізу судової практики та статистичних матеріалів, серед працівників органів й установ виконання покарань і слідчих ізоляторів ДКВС України, які вчиняють кримінальні правопорушення з використанням службового становища, переважають особи чоловічої статі – близько 88–92 %, водночас частка жінок становить 8–12 %. Така гендерна структура зумовлена як загальною чоловічою домінантою в кадровому складі ДКВС України, так і характером посадових функцій, пов'язаних із владними повноваженнями, контролем, прийняттям управлінських рішень, доступом до ресурсів, які можуть бути об'єктом зловживання.

Віковий аналіз засвідчує, що кримінальні правопорушення з використанням службового становища здебільшого вчиняють працівники

середнього та старшого працездатного віку. На момент вчинення кримінального правопорушення до 1 % осіб були віком до 25 років, 12–15 % – віком 25–30 років, 35–40 % – 30–40 років, 30–35 % – 40–50 років, 8–10 % – 50–60 років, не більше ніж 1–2 % – понад 60 років. Отже, найбільш криміногенно активною групою є працівники віком 30–50 років, які сукупно становлять близько 65–75 % усіх виявлених правопорушників. Зазначене зумовлено тим, що саме в цьому віці особи мають достатній службовий стаж, сформовані неформальні зв'язки та реальний доступ до прийняття відповідних рішень.

Водночас простежується чітка залежність між віком і ймовірністю вчинення службового злочину: що більший стаж служби та вищий рівень включеності в управлінські процеси, то вищі ризики зловживання службовим становищем, передусім за відсутності належного контролю та ефективних антикорупційних запобіжників.

Слід акцентувати на освітньому рівні працівників, які вчиняють службові кримінальні правопорушення, оскільки він має принципове значення, безпосередньо пов'язаний з доступом до посад, характером виконуваних функцій та обсягом владних повноважень. За узагальненими даними, близько 40–45 % таких осіб мають повну вищу освіту (переважно юридичну або управлінську), 30–35 % – базову або незакінчену вищу, 15–18 % – професійно-технічну, лише 5–8 % – повну загальну середню освіту. На відміну від загальнокримінальної злочинності, у цьому випадку вищий рівень освіти не знижує криміногенний ризик, а навпаки – створює передумови для складніших і латентніших форм зловживання службовими повноваженнями.

Кримінологічний портрет працівника органів й установ виконання покарань і слідчих ізоляторів ДКВС України, який вчиняє кримінальне правопорушення з використанням службового становища, характеризується такими узагальненими рисами: чоловік віком 30–50 років, зі значним стажем служби, вищою або базовою вищою освітою, доступом до владних або контрольних функцій, орієнтований на використання службових повноважень

з корисливою метою, без вираженої кримінальної біографії, але з деформованою правосвідомістю і толерантністю до порушення закону.

Стан сп'яніння, насамперед алкогольного, є одним із суттєвих ситуативно-криміногенних чинників, що впливають на прийняття протиправних рішень працівниками органів й установ виконання покарань і слідчих ізоляторів ДКВС України. За узагальненими кримінологічними оцінками, у 5–7 % випадків службові кримінальні правопорушення вчиняють особи, які перебували в стані алкогольного сп'яніння, ще 5–8 % – під впливом наркотичних або психоактивних речовин. На відміну від загальнокримінальної злочинності, службовим злочинам притаманна помірна, але системна роль алкоголю, який не стільки зумовлює агресивну поведінку, скільки знижує рівень самоконтролю, критичності мислення та правових обмежень.

Слід зауважити, що серед працівників ДКВС України, які вчинили кримінальні правопорушення в стані сп'яніння, переважають особи, що формально мають постійне місце роботи й стабільний дохід, однак характеризуються професійним вигоранням, деформацією правосвідомості, толерантністю до порушення службової дисципліни. Орієнтовний соціально-професійний розподіл цієї групи є таким: рядовий та молодший начальницький склад – 45–50 %, середній начальницький склад – 30–35 %, старший начальницький склад – 10–15 %, вільнонаймані працівники та державні службовці – до 5 %. Це засвідчує, що ризик службової злочинності в стані сп'яніння посилюється зі збільшенням обсягу повноважень і рівня відповідальності, але водночас зменшується рівень зовнішнього контролю.

Вагоме кримінологічне значення має сімейний стан працівників, які вчиняють службові злочини. За узагальненими даними, серед таких осіб переважають одружені або ті, що перебувають у шлюбі, – близько 55–60 %, неодружені або розлучені становлять 40–45 %. На відміну від загальнокримінальної злочинності, у службовій сфері наявність сім'ї не виконує належно стримувальної функції, а подеколи навіть є додатковим

мотиваційним чинником корисливої поведінки (матеріальні потреби, зобов'язання, боргові навантаження).

Аналіз судової практики засвідчує, що кримінальні правопорушення, вчинені працівниками ДКВС України, переважно вчиняють за місцем служби, тобто в тих самих установах або органах, де особа здійснює свої професійні функції. За соціальним статусом більшість таких правопорушників входять до середнього або нижчого управлінського рівня, мають стабільний формальний соціальний статус, але демонструють деформацію професійних і морально-етичних установок. Переважна більшість з них є психічно осудними на момент вчинення злочину, що виключає психічні розлади як ключовий фактор протиправної поведінки.

Особливу кримінологічну значущість мають соціально-психологічні та морально-психологічні риси працівників ДКВС України, які вчиняють службові кримінальні правопорушення. Цій категорії притаманний формалізм у ставленні до службових обов'язків, цинізм, зниження рівня професійної емпатії, прагматизм, схильність до виправдання власних дій «службовою необхідністю», а також толерантність до корупційних практик. Близько 30–35 % таких осіб не сприймають свої дії як кримінальні правопорушення, розглядаючи їх як «допустимі відхилення», «традицію служби» або «вимушену компенсацію».

З кримінологічної позиції важливим є типологічний підхід до аналізу працівників ДКВС України, які вчиняють кримінальні правопорушення з використанням службового становища. Основу такої типології доцільно формувати з огляду на стійкість антисоціальної спрямованості, мотивацію, характер службових повноважень, спосіб вчинення злочину й наявність сп'яніння.

I. За ступенем стійкості антисоціальної (службово-девіантної) спрямованості можна виокремити такі типи:

1. Ситуативні (нестійкі) – 5–15 % – працівники, які вчиняють службове правопорушення під впливом конкретної ситуації (стрес, конфлікт,

сп'яніння, тиск з боку колег або керівництва). Вони здебільшого мають позитивну службову характеристику, стабільне місце роботи та незначну деформацію правових установок. Протиправні дії здебільшого не планують заздалегідь.

2. Вимушені (реактивні) – 10–15 % – вчиняють кримінальне правопорушення, сприймаючи його як «менше зло» або як спосіб уникнення дисциплінарної чи службової відповідальності, збереження посади або виконання неформальних вимог керівництва.

3. Злісні (стійкі) – 50–55 % – особи з вираженою службово-корисливою орієнтацією, для яких зловживання повноваженнями є системним. Вони вирізняються значною деформацією правосвідомості, толерантністю до корупції та використанням службового становища як ресурсу особистої вигоди.

4. Особливо небезпечні – 5–8 % – працівники, які діють у складі стійких корупційних зв'язків або організованих груп, планують свої дії заздалегідь, маскують злочинну діяльність службовими процедурами та нерідко мають тривалий стаж служби.

Кримінальні правопорушення з використанням службового становища в ДКВС України зумовлені поєднанням ситуативних (сп'яніння, стрес), організаційних (дефіцит контролю, неформальні практики) й особистісних чинників. Запропонована типологія працівників-порушників дає змогу диференційовано підходити до розроблення профілактичних заходів, орієнтованих не лише на формальне посилення контролю, а й на корекцію професійної деформації та зниження криміногенних ризиків у пенітенціарній системі.

Здійснений аналіз судової практики, статистичних даних і результатів наукових досліджень надає можливість визначити типові кримінологічні характеристики працівників ДКВС України, які вчиняють кримінальні правопорушення. До них належать: вік – переважно 30–50 років (близько 70 %); – стать – чоловіки (88–92 %); освіта – вища або базова вища (70–80 %);

сімейний стан – переважають одружені (55–60 %); соціальний статус – стабільний формальний, але з ознаками професійної деформації; психічний стан – переважна більшість осудні; морально-психологічні ознаки – цинізм, формалізм, толерантність до порушення закону, виправдання зловживань «службовою необхідністю».

Узагальнений кримінологічний портрет працівника ДКВС України – службового правопорушника можна визначити як особу чоловічої статі віком 30–50 років з вищою освітою та значним стажем служби, що має доступ до владних або контрольних повноважень і використовує їх з корисливою або статусною метою, не завжди усвідомлюючи високий рівень суспільної небезпеки власних дій.

Підсумовуючи зазначене, зауважимо, що кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення в органах й установах виконання покарань і слідчих ізоляторах ДКВС України, засвідчує складний, багатофакторний характер пенітенціарної злочинності. Її подолання потребує системного підходу, що охоплює вдосконалення кадрової політики, підвищення рівня правової культури персоналу, розвиток психологічної підтримки, руйнування кримінальної субкультури та забезпечення реальної відкритості й підзвітності пенітенціарної системи. Лише за таких умов можливе зниження криміногенного потенціалу місць позбавлення волі та забезпечення законності в діяльності ДКВС України.

2.3. Детермінанти вчинення кримінальних правопорушень в органах та установах виконання покарань і слідчих ізоляторах ДКВС України

Учення про причини й умови злочинності як соціально-правового явища становить одну з базових складових кримінологічної науки. Слушно зазначають у науковій літературі, що встановлення причин злочинності в

місцях несвободи потребує формування єдиної концепції «причинного комплексу», у межах якої поєднуються загальносоціальні, організаційно-службові й особистісні детермінанти, що зумовлюють протиправну поведінку як засуджених, так і персоналу органів та установ виконання покарань і слідчих ізоляторів ДКВС України.

Вагомий внесок у розробку теорії детермінації злочинності зробив А. П. Закалюк, який обґрунтовано поділяв усі чинники, що зумовлюють злочинність, на три основні групи:

– детермінанти соціально-економічного, політичного, організаційно-управлінського та нормативно-правового характеру, які формують загальне криміногенне тло у сфері економіки, управління та службової діяльності;

– детермінанти переважно соціально-економічного та соціально-психологічного змісту, які є похідними від чинників першої групи;

– соціально- й індивідуально-психологічні детермінанти, які відображають негативне, нігілістичне та індивідуалістичне ставлення до інших осіб, їхніх прав, свобод, честі, гідності, а також до правових і моральних норм [60].

У кримінологічній науці поняття детермінації розглядають як об'єктивно зумовлений процес взаємодії явищ, подій і станів соціальної дійсності, що знаходяться в складному причинно-наслідковому зв'язку. Саме такий підхід надає можливість комплексно досліджувати злочинність у місцях позбавлення волі як системне явище, а не як сукупність ізольованих фактів.

Розвиваючи детерміністичну концепцію у сфері пенітенціарної злочинності, О. Г. Колб обґрунтовано поділив детермінанти злочинності в установах виконання покарань на зовнішні (загальносоціальні) та внутрішні (пенітенціарні) [73, с. 154]. Учений дійшов висновку, що саме внутрішні детермінанти мають пріоритетне значення, оскільки закладені в природі кримінального покарання у виді позбавлення волі, специфіці режиму, ізоляції, субкультури й організації життєдіяльності установ [131]. У структурі

детермінації пенітенціарної злочинності частка таких чинників становить 55–60 %.

Аналогічну позицію обстоює О. М. Джужа, який зазначає, що детермінанти пенітенціарної злочинності функціонують у двох площинах: по-перше, вони мають зовнішній характер і формуються поза межами кримінально-виконавчих установ; по-друге, мають внутрішню природу, оскільки зумовлені системою виконання покарання у виді позбавлення волі [104]. На думку вченого, ігнорування внутрішніх чинників позбавляє кримінологічний аналіз практичної цінності, адже саме вони створюють сприятливе середовище для відтворення злочинної поведінки.

Розвиваючи ці положення, І. М. Копотун керується науковими підходами О. М. Джужі й О. Г. Колба, тож диференціював детермінанти злочинів у виправних колоніях на дві групи:

- 1) детермінанти, пов'язані з організацією виконання покарання у виді позбавлення волі;
- 2) детермінанти, що зумовлені особливостями професійної діяльності персоналу [71].

У контексті дослідження кримінальних правопорушень, що вчиняє персонал ДКВС України, друга група чинників має вирішальне значення та формує близько 40–45 % причинового комплексу.

У кримінології детермінанти злочинності визначають як сукупність явищ, процесів й умов, з якими злочинність знаходиться у взаємозв'язку та якими вона обумовлюється. Детермінація кримінальних правопорушень у ДКВС України виявляється через причини, умови та корелятивні зв'язки, що реалізуються у формі бінарних причиново-наслідкових зв'язків (20–25 % випадків), причинових ланцюгів (40–45 %) і складних причинових мереж або «дерев причиновості» (30–35 %).

Детермінанти кримінальних правопорушень в органах й установах виконання покарань і слідчих ізоляторах ДКВС України становлять багаторівневу систему, у якій поєднуються загальносоціальні, пенітенціарні та

індивідуально-психологічні чинники. Саме наукові позиції вчених А. П. Закалюка, О. М. Джужі та О. Г. Колба утворюють методологічне підґрунтя для комплексного дослідження причин й умов протиправної поведінки у сфері виконання покарань.

Крім загальнотеоретичних положень кримінології, у цьому дослідженні використано наукові праці вчених пенітенціарної кримінології, у яких обґрунтовано специфічний детермінаційний комплекс причин й умов злочинності у сфері виконання покарань в Україні. Зазначені підходи дають змогу глибше окреслити закономірності виникнення кримінальних правопорушень як серед засуджених, так і серед персоналу органів й установ ДКВС України.

О. Г. Колб, досліджуючи проблематику запобігання злочинності в місцях позбавлення волі, до ключових детермінант кримінальних правопорушень у цій сфері відносить низку організаційно-управлінських та інформаційних чинників [71]. Зокрема, учений спрямовує увагу на низький рівень профілактики злочинів у місцях несвободи, що призводить до несвоєчасного виявлення криміногенних ризиків. Вагоме значення, на його думку, має також поверхова та фрагментарна поінформованість адміністрації слідчих ізоляторів й установ виконання покарань щодо особистісних характеристик осіб, узятих під варту, і засуджених, що ускладнює індивідуалізацію режимних та виховних заходів.

Крім того, О. Г. Колб акцентує на суттєвих прорахунках в організації оперативно-розшукової діяльності в місцях позбавлення волі, неналежному стані взаємодії установ виконання покарань з іншими правоохоронними органами, передусім у частині обміну інформацією щодо криміногенно небезпечних осіб, а також браку ефективних механізмів координації в цій сфері [72]. Додатковими детермінантами злочинності він вважає застарілі підходи до ведення персональних обліків засуджених і проблеми відомчої взаємодії, зокрема всередині конкретних органів й установ виконання покарань.

Своєю чергою Я. О. Ліховіцький, аналізуючи причини й умови вчинення кримінальних правопорушень персоналом ДКВС України, пропонує узагальнену, водночас концептуально вивірену класифікацію детермінант [109]. Учений виокремлює, по-перше, детермінанти соціально-економічного, політичного, організаційно-управлінського, нормативно-правового та соціально-психологічного характеру, які формують загальне криміногенне тло професійної діяльності персоналу. По-друге, він окреслює детермінанти соціально-економічного та похідного від них соціально-психологічного, культурологічного й морально-етичного змісту, що безпосередньо впливають на мотиваційну сферу працівників. По-третє, визначає соціальні й індивідуально-психологічні детермінанти, які відображають негативне, нігілістичне та виразно індивідуалістичне ставлення до інших людей, цінності їхнього життя, а також до правових і моральних норм, що мають забезпечувати їх реалізацію та захист.

У наукових джерелах наводять й інші переліки детермінант, що породжують та обумовлюють кримінальні правопорушення, які вчиняє персонал виправних колоній України. Зокрема, дослідники зосереджують увагу на неналежній організації виховної роботи з персоналом, що зумовлює необхідність перегляду системи моральних і матеріальних стимулів, підвищення рівня зацікавленості в результатах професійної діяльності, а також удосконалення професійної компетентності та обізнаності працівників з міжнародними стандартами у сфері забезпечення прав людини [31, с. 180].

Суттєвим криміногенним чинником визнано також неналежне фінансування ДКВС України з державного бюджету, зокрема в частині грошового та соціального забезпечення персоналу. Окремо йдеться про низький рівень психологічної та моральної готовності окремих працівників до виконання визначених законом завдань, зокрема до правомірного застосування заходів примусу щодо засуджених. Негативний вплив на стан законності в установах виконання покарань має і штатна неуплектованість фахівцями у сфері психології, унаслідок чого на відповідних посадах нерідко

перебувають особи, не здатні на належному рівні забезпечувати виправно-ресоціалізаційний процес у місцях позбавлення волі.

У науковій літературі, присвяченій проблемам функціонування кримінально-виконавчих установ закритого типу, пропонують й інші класифікації детермінант злочинності персоналу, що свідчить про складність і багатовимірність цього явища. Водночас більшість дослідників сходяться на думці, що детермінанти злочинності в пенітенціарній сфері мають комплексний, системний характер і не можуть бути зведені до окремих ізольованих причин.

У сучасній пенітенціарній кримінології однією з найпоширеніших і методологічно обґрунтованих є класифікація причин й умов (детермінант) вчинення кримінальних правопорушень у кримінально-виконавчих установах та слідчих ізоляторах на внутрішні та зовнішні. Такий підхід дає змогу диференційовано аналізувати як особистісні (суб'єктивні) чинники злочинної поведінки, так й об'єктивні умови середовища, у межах якого формуються та реалізуються криміногенні наміри.

Серед учених, які послідовно обстоюють поділ детермінант пенітенціарної злочинності на внутрішні (суб'єктивні) та зовнішні (об'єктивні), слід виокремити позиції І. В. Боднара та Д. О. Зубова, що мають істотне значення для розуміння механізмів злочинної поведінки осіб у місцях несвободи [11, с. 15].

І. В. Боднар обґрунтовує, що ключовою внутрішньою причиною пенітенціарної злочинної поведінки є криміногенна мотивація особи, яка формується під впливом як попереднього кримінального досвіду, так і специфіки ізоляційного середовища [10, с. 17]. Зміст такої мотивації охоплює насильницьку, корисливу та корисливо-насильницьку спрямованість, що реалізується з метою досягнення, збереження або підвищення неформального статусу й авторитету в середовищі засуджених. У цьому аспекті злочинну поведінку розглядають не лише як реакцію на зовнішні подразники, а як

усвідомлену стратегію самоствердження та адаптації в умовах пенітенціарної субкультури.

До зовнішніх причин вчинення кримінальних правопорушень, згідно з позицією І. В. Боднара, належать конфліктно-криміногенні ситуації, що виникають у процесі взаємодії між засудженими, адміністрацією установ виконання покарань й іншими суб'єктами пенітенціарних правовідносин [10]. Такі ситуації можуть бути зумовлені як порушенням режимних вимог, так і зловживанням владними повноваженнями, неформальними практиками впливу або недотриманням принципів справедливості й рівності. Водночас зовнішні умови злочинної поведінки, на його думку, пов'язані з особливостями мікросередовища, у якому перебуває засуджений під час відбування покарання, зокрема з характером міжособистісних стосунків, рівнем криміналізації колективу, поширеністю кримінальної субкультури й ефективністю контролю з боку адміністрації.

Такий науковий підхід обстоює і Д. О. Зубов, який, аналізуючи причини й умови вчинення злочинів засудженими в кримінально-виконавчих установах відкритого типу, також поділяє їх на внутрішні (суб'єктивні) і зовнішні (об'єктивні). До внутрішніх причин він відносить криміногенну мотивацію засудженого, що охоплює прагнення до повного або дострокового звільнення, бажання завоювати чи підтримати авторитет серед інших засуджених, а також схильність до насильницької чи корисливої поведінки залежно від конкретного складу злочину [63].

Внутрішні умови Д. О. Зубов пов'язує з тими обставинами, які сприяють реалізації криміногенної мотивації та належать до суб'єктивної сфери особистості засудженого. Ідеться про сукупність психологічних, психофізіологічних і частково біологічних властивостей, а також про емоційні стани, рівень самоконтролю, стресостійкість, імпульсивність та здатність до прогнозування наслідків власної поведінки [63]. Саме ці умови визначають готовність особи до переходу від криміногенного наміру до фактичного вчинення правопорушення.

Водночас зовнішні (об'єктивні) фактори, на думку Д. О. Зубова, зумовлені конфліктно-криміногенними ситуаціями, що виникають у процесі взаємодії між засудженими, персоналом установ виконання покарань й іншими суб'єктами [63]. До зовнішніх умов він відносить характеристики мікросоціального середовища, у якому перебуває засуджений під час відбування покарання у виді обмеження волі, зокрема рівень контролю, доступ до заборонених предметів, можливості неформального впливу та специфіку режимних обмежень.

Отже, узагальнення наукових підходів зазначених авторів дає підстави для висновку, що детермінанти кримінальних правопорушень у кримінально-виконавчих установах і слідчих ізоляторах ДКВС України мають складний, багаторівневий характер. Вони формуються внаслідок взаємодії внутрішніх (особистісно-мотиваційних) і зовнішніх (середовищних та організаційних) чинників, причому жодну з цих груп не може бути розглянуто ізольовано.

Запропонована класифікація має важливе теоретичне та прикладне значення, оскільки надає можливість:

- глибше зрозуміти механізм формування пенітенціарної злочинності;
- диференційовано підходити до розроблення профілактичних заходів;
- урахувати специфіку як засуджених, так й умов функціонування органів та установ виконання покарань і слідчих ізоляторів ДКВС України.

Суттєвою перевагою класифікації причин й умов вчинення кримінальних правопорушень засудженими в кримінально-виконавчих установах, запропонованої Т. І. Созанським, І. В. Боднаром та Д. О. Зубовим, є поділ на внутрішні (суб'єктивні) та зовнішні (об'єктивні) детермінанти [157]. Такий підхід не лише відображає складну природу пенітенціарної злочинності, а й дає змогу чітко окреслити об'єкт запобіжного впливу, диференціюючи профілактичні заходи залежно від характеру чинників, що породжують або обумовлюють протиправну поведінку.

Використання зазначеної класифікації надає можливість, з одного боку, зосередити увагу на особистісних характеристиках засуджених, їх

мотиваційній сфері, рівні правосвідомості, психологічних станах і ціннісних орієнтаціях, а з іншого – виявити недоліки в організації діяльності органів й установ виконання покарань, особливості режиму, стан міжособистісних відносин і вплив пенітенціарного середовища загалом. Саме така деталізація є необхідною умовою для розроблення адресних та ефективних заходів запобігання кримінальним правопорушенням у сфері виконання покарань.

Водночас у науковій літературі є й інші підходи до систематизації детермінант пенітенціарної злочинності. Автори навчально-методичного посібника «Запобігання пенітенціарній злочинності в Україні» не здійснюють чіткого розмежування детермінант на внутрішні та зовнішні, розглядаючи їх у сукупності як взаємопов'язаний комплекс чинників, що формують криміногенне середовище в установах виконання покарань [53, с. 557]. До основних детермінант пенітенціарної злочинності в Україні віднесено, по-перше, тюремну субкультуру засуджених, яка відображає ідеологію протесту проти «несправедливих», на переконання засуджених, дій «зовнішнього» суспільства й держави. Така субкультура не лише формує негативне ставлення до законної діяльності адміністрації УВП, а й заохочує активну або пасивну протидію режимним вимогам, легітимізуючи порушення встановлених правил поведінки.

По-друге, важливою детермінантою визнано суперечності в процесі виконання покарань, які, поєднуючись з наявними кримінальними установками засуджених, формують у їхній свідомості прагнення до ухилення від відбування покарання, зокрема шляхом вчинення нових кримінальних правопорушень або систематичних порушень режиму. По-третє, автори акцентують на психологічній установці на паразитичний спосіб життя, яка часто формується ще до засудження і зберігається в умовах ізоляції, сприяючи прагненню задовольняти власні потреби за рахунок інших членів пенітенціарної спільноти.

Окрему групу детермінант становлять конфліктні відносини між засудженими та співробітниками установ виконання покарань, а також

безпосередньо між засудженими. Згідно з даними, наведеними в цьому посібнику, найбільша кількість конфліктів виникає у сфері особистісно-побутових відносин (58,2 %), менше – у процесі виробничої діяльності (27,5 %), ще 14,3 % припадає на інші сфери взаємодії. Такі конфлікти часто є безпосереднім поштовхом до вчинення кримінальних правопорушень, передусім насильницького характеру.

До інших значущих детермінант пенітенціарної злочинності автори відносять соціальну занедбаність і психічну неврівноваженість засуджених, а також недоліки в діяльності структурних підрозділів установ ДКВС України, зокрема у сфері охорони, нагляду, оперативно-розшукової діяльності, матеріально-побутового забезпечення та організації праці засуджених. Такі хиби створюють сприятливі умови для порушення режиму, незаконного обігу заборонених предметів і формування криміногенних осередків усередині установ.

Порівняльний аналіз таких підходів дає підстави для висновку, що класифікацію детермінант пенітенціарної злочинності можна здійснювати як за структурним принципом (внутрішні – зовнішні), так і за функціональним або змістовим критеріями, залежно від дослідної мети. Обидва підходи є науково обґрунтованими та взаємодоповнюють один одного.

Слід також зазначити, що в іноземній кримінологічній доктрині поряд із термінами «причини», «умови» та «детермінанти» нерідко використовують узагальнювальне поняття «фактор», що охоплює будь-які явища чи процеси, які сприяють виникненню та розвитку злочинної поведінки. Такий підхід дає змогу уникнути надмірної деталізації та зосередитися на практично значущих елементах криміногенного впливу.

Зокрема, фактори проникнення заборонених предметів до установ виконання покарань і слідчих ізоляторів в іноземних дослідженнях розглядають у контексті різних наукових підходів – організаційного, соціально-психологічного, корупційного та середовищного. Це вкотре засвідчує, що детермінанти кримінальних правопорушень у пенітенціарній

сфері мають багатокomпонентний характер і потребують комплексного, міждисциплінарного аналізу.

У кримінологічній науці увагу спрямовують на те, що криміногенна ситуація в установах виконання покарань формується не лише під впливом об'єктивних умов середовища, а й унаслідок активного несприйняття засудженими встановленого порядку відбування покарання. У колективній монографії М. П. Барабанова та В. М. Савардуна слушно зазначено, що одним із виявів такої ситуації є систематичне ігнорування засудженими режимних вимог, що створює підґрунтя для розвитку нелегальних соціально-економічних відносин у межах пенітенціарного середовища.

Зокрема, дослідники зауважують, що поширеним способом придбання заборонених предметів є схиляння окремих співробітників установ виконання покарань до незаконних зв'язків, що свідчить про взаємодію суб'єктивних та організаційних детермінант злочинності [173, с. 386]. Водночас важливу роль у формуванні тіньового грошового обігу у виправних колоніях відіграють азартні ігри серед засуджених, які не лише виконують функцію перерозподілу коштів, а й стають механізмом накопичення «общаків». Для організаторів таких ігор вони є одним зі способів системного отримання фінансових ресурсів і зміцнення неформального впливу.

Крім того, «гру на інтерес» у пенітенціарному середовищі нерідко використовують як інструмент соціального контролю, зокрема для визначення виконавців злочинів, насильницьких дій щодо «неугодних» засуджених. Отже, азартні ігри перетворюються з побутового явища на елемент кримінальної інфраструктури, що безпосередньо сприяє вчиненню кримінальних правопорушень у місцях несвободи.

Поряд із зазначеними чинниками в науковій літературі виокремлюють також систему зовнішніх і внутрішніх факторів проникнення заборонених предметів до установ виконання покарань та слідчих ізоляторів, яку детально проаналізував І. М. Копотун [81, с. 488]. На думку цього дослідника, зовнішні

фактори мають переважно об'єктивний характер і формують загальне криміногенне тло функціонування пенітенціарних установ.

До зовнішніх факторів, зокрема, належать економічні, пов'язані з кризовим станом економіки держави, а саме це: недосконалість ринкових відносин, зниження економічного потенціалу місць позбавлення волі, спад промислового виробництва та стрімке скорочення бюджетного фінансування, зокрема витрат на утримання засуджених. Сукупність цих обставин створює умови, за яких підвищується попит на нелегальні канали забезпечення засуджених матеріальними ресурсами [84].

Вагомими є також фактори часу, що охоплюють пору року, час доби (світлий час, сутінки, ніч), а також циклічність зміни дня й ночі, передусім у регіонах зі специфічними природними умовами. Значущими є кліматичні фактори, зокрема складні погодні умови осінньо-зимового періоду (снігопади, бурани, заметілі) або весняно-літнього періоду (тумани, дощі, пилові бурі), які об'єктивно ускладнюють здійснення контролю та нагляду.

До зовнішніх чинників також належать географічні й топографічні особливості розташування установ виконання покарань: рельєф місцевості (степова, гірська, лісова зона), наявність водойм, щільність і стан ґрунту (що має значення в разі підкопів), а також характер населеного пункту (місто, селище, село). Усі ці обставини можуть як ускладнювати, так і полегшувати незаконне проникнення заборонених предметів на територію установ.

Водночас М. Ф. Костюк обґрунтовує, що вирішальне значення в механізмі проникнення заборонених предметів мають внутрішні фактори, які формують єдину систематизовану сукупність причин й умов, безпосередньо пов'язаних із діяльністю органів та установ виконання покарань [42, с. 12]. До внутрішніх факторів належать насамперед несформованість ефективної системи контролю за діяльністю структурних підрозділів, відповідальних за запобігання проникненню заборонених предметів, а також проблеми професійної компетентності окремих співробітників.

Слід виокремити приховування фактів викриття співробітників у незаконних зв'язках із засудженими, що не лише знижує превентивний ефект реагування, а й формує атмосферу безкарності, що засвідчують 87,3 % респондентів. До внутрішніх детермінант також віднесено низький рівень організації професійної підготовки та підвищення кваліфікації персоналу, що негативно позначається на здатності працівників адекватно реагувати на криміногенні виклики та кризові ситуації.

Аналіз матеріалів щодо проникнення заборонених предметів до установ виконання покарань, спеціальної літератури, аналітичних довідок ДКВС України, а також практики розгляду справ про адміністративні правопорушення (зокрема за ст. 188 КУпАП) дає підстави стверджувати, що найбільш методологічно вдалим є поділ причин та умов таких правопорушень на суб'єктивні (внутрішні) й об'єктивні (зовнішні).

До внутрішніх (суб'єктивних) причин проникнення заборонених предметів до установ виконання покарань належать, по-перше, мотивація засуджених і їхніх угруповань негативної спрямованості, орієнтована на придбання наркотичних засобів, зброї, грошових коштів й інших заборонених предметів. Ця мотивація має комплексний характер, оскільки в більшості випадків брак готівкових коштів унеможлиблює задоволення інших криміногенних потреб, що змушує засуджених шукати додаткові джерела доходу.

По-друге, внутрішньою причиною є мотивація осіб, які безпосередньо здійснюють пронесення заборонених предметів. З огляду на їхній правовий статус, така мотивація в більшості випадків має корисливу спрямованість, за винятком близьких родичів і друзів засуджених. Водночас результати емпіричних досліджень засвідчують, що найпоширенішим мотивом родичів засуджених (передусім матерів) є співпереживання та емоційна залученість, що також створює умови для вчинення відповідних правопорушень.

Отже, проникнення заборонених предметів до органів й установ виконання покарань і слідчих ізоляторів ДКВС України є результатом

складної взаємодії суб'єктивних мотиваційних чинників й об'єктивних умов функціонування пенітенціарної системи, що підтверджує необхідність комплексного кримінологічного підходу до їх виявлення та нейтралізації.

Однією з ключових зовнішніх (об'єктивних) причин проникнення заборонених предметів до органів й установ виконання покарань і слідчих ізоляторів ДКВС України є стійка нелегальна «постачальницька» криміногенна ситуація, що вирізняється тривалою та системною протиправною взаємодією між особами, які здійснюють доставляння заборонених предметів, і засудженими (або взятими під варту), які є їх кінцевими отримувачами. Така взаємодія має переважно не випадковий, а організований і повторюваний характер, що свідчить про її трансформацію у порівняно самостійну кримінальну інфраструктуру в межах пенітенціарного середовища.

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень і спеціальної літератури дає змогу виокремити низку типових ознак цієї протиправної взаємодії. По-перше, вона цілеспрямовано орієнтована на подолання режимних, технічних та організаційних перешкод, установлених у системі охорони й нагляду. По-друге, їй притаманна функціональна спеціалізація, коли окремі учасники виконують чітко визначені ролі (організатори, посередники, виконавці, кур'єри, одержувачі). По-третє, така діяльність вирізняється високим рівнем конспірації, що виявляється у використанні шифрованих способів комунікації, багатоетапних схем передачі та приховування заборонених предметів.

З боку засуджених або осіб, узятих під варту, для забезпечення надходження заборонених предметів застосовують широкий спектр криміногенних методів впливу на потенційних співучасників [18]. До них належать підкуп, шантаж, обман, зловживання довірою, а також психологічний тиск і залякування, зокрема погрози розправою з близькими особами, їх викраденням або захопленням як заручників. Подеколи фіксують факти встановлення інтимних або сексуальних зв'язків, зокрема з

використанням родинних або квазіспоріднених стосунків, а також пряме фізичне насильство як спосіб примусу до участі в протиправній діяльності.

Водночас з боку осіб, які безпосередньо здійснюють пронесення або передачу заборонених предметів, використовують висококонспіративні й технічно складні способи доставляння. Практика свідчить про застосування як традиційних методів приховування (використання природних отворів тіла, внутрішнього транспортування), так і сучасних технічних засобів – спеціально обладнаних контейнерів, маскуванню в дозволених предметах, а також різноманітних способів перекидання через інженерні огорожі з використанням підручних або технічних засобів. Усе це суттєво ускладнює виявлення та припинення незаконного обігу заборонених предметів.

Крім зазначених причин, важливе кримінологічне значення мають зовнішні (об'єктивні) умови проникнення заборонених предметів до установ виконання покарань і слідчих ізоляторів. До них належать, передусім, недоліки соціального мікросередовища, що впливають як на формування мотивації до протиправної поведінки, так і на ситуаційні можливості її реалізації. Особливо групу таких умов становлять організаційно-управлінські прорахунки в діяльності органів й установ ДКВС України.

Зокрема, серед них слід виокремити недостатню організацію роботи оперативних підрозділів щодо своєчасного виявлення засуджених, схильних до придбання, виготовлення, зберігання, збуту та споживання наркотичних засобів, а також інших заборонених предметів. Відсутність належного аналітичного супроводу, формальний характер профілактичної роботи й обмежене використання оперативної інформації суттєво знижують ефективність запобіжних заходів.

Значущою зовнішньою умовою є слабка організація роботи з виявлення співробітників УВП, які схильні до встановлення недозволених зв'язків із засудженими, їхніми родичами або іншими особами, залученими до механізму незаконного проникнення заборонених предметів. Такі недоліки не лише сприяють збереженню латентності відповідних правопорушень, а й формують

у середовищі персоналу відчуття безкарності, що посилює криміногенний потенціал пенітенціарної системи.

Отже, зовнішні (об'єктивні) причини й умови проникнення заборонених предметів до органів та установ виконання покарань і слідчих ізоляторів ДКВС України становлять складний багаторівневий комплекс, у межах якого поєднуються стійкі криміногенні зв'язки, організовані форми протиправної взаємодії та системні організаційно-управлінські недоліки. Усвідомлення та наукове осмислення цих детермінант є необхідною передумовою для розроблення ефективних заходів запобігання кримінальним правопорушенням у пенітенціарній сфері.

До істотних зовнішніх (об'єктивних) умов, що сприяють проникненню заборонених предметів і, як наслідок, вчиненню кримінальних правопорушень в органах й установах виконання покарань та слідчих ізоляторах ДКВС України, належать системні недоліки організаційно-управлінського й оперативно-службового характеру.

Насамперед це виявляється у відсутності повної та достовірної інформації про осіб, які мають намір придбати заборонені предмети, а також про їх спроби налагодження неконтрольованих каналів зв'язку з особами, що перебувають поза межами місць позбавлення волі. Недостатній рівень аналітичного опрацювання оперативної інформації призводить до невиявлення джерел і каналів доставляння заборонених предметів до установ виконання покарань і слідчих ізоляторів, що створює сприятливі умови для функціонування стійких криміногенних схем.

Суттєвим чинником є також несвоєчасне або формальне проведення обшуків, оглядів й інших слідчих та оперативно-розшукових заходів у житлових, комунально-побутових і виробничих приміщеннях, а також на території установ виконання покарань. Такі прорахунки знижують ефективність режимних заходів і дають змогу засудженим або взятим під варту особам приховувати, виготовляти чи накопичувати заборонені предмети.

Увагу привертає проблема незабезпечення безперервності нагляду за засудженими, а також нераціональне використання наявних сил і засобів охорони й нагляду. Неповне охоплення наглядом об'єктів перебування засуджених створює умови для здійснення дій, пов'язаних із прийомом «перекидання», вилученням заборонених предметів із тайників, обладнаних у транспортних засобах або вантажах, їх подальшим виготовленням чи розповсюдженням у межах установи.

До цього слід додати недостатній контроль за об'єктами праці, розташованими за межами установ виконання покарань, після зняття з них засуджених, а також за найуразливішими ділянками периметра житлової та виробничої зон. Відсутність або неналежний стан протиперекидних інженерних загороджень, а також неповне використання можливостей оперативних груп співробітників істотно підвищують ризик проникнення заборонених предметів.

Негативно позначається й неефективність огляду транспортних засобів, вантажів, що ввозять на територію установ, громадян, які прибувають на тривалі побачення, їхніх особистих речей, а також вмісту посилок, передач і бандеролей. Формальний підхід до таких процедур фактично нівелює їх превентивне значення та створює передумови для систематичних порушень режиму.

Важливою детермінантою є також неналежна робота з особами, прийнятими на службу (роботу) до установ виконання покарань, зокрема щодо їх професійної адаптації, морально-психологічного супроводу та формування стійкої правової орієнтованості. Небезпеку становить приховування фактів викриття співробітників у незаконних зв'язках із засудженими, їх звільнення за некомпromетаційними підставами, а також незастосування до них адміністративних і кримінально-правових заходів впливу, що формує атмосферу толерування протиправної поведінки.

Недоліки в організації виховної та профілактичної роботи з персоналом УВП, спрямованої на утвердження принципів законності, доброчесності й

неухильного виконання службового обов'язку, додатково посилюють криміногенний потенціал пенітенціарного середовища.

Слушно зазначено в спеціальній кримінологічній літературі, що зовнішні (об'єктивні) умови вчинення кримінальних правопорушень у сфері виконання покарань відображаються в численних прорахунках діяльності установ виконання покарань, що системно фіксують у наказах, оглядах, аналітичних довідках та інших нормативно-правових актах Міністерства юстиції України й інших правоохоронних органів [17, с. 103].

Відповідно до ч. 1 ст. 102 КВК України, режим у виправних і виховних колоніях є законодавчо визначеним порядком виконання та відбування покарання, який забезпечує ізоляцію засуджених, постійний нагляд за ними, реалізацію їхніх прав і законних інтересів, безпеку засуджених, персоналу, а також диференціацію умов тримання залежно від виду установи. Проникнення заборонених предметів і речовин беззаперечно свідчить про порушення режиму, а отже, про недосягнення мети покарання та завдань кримінально-виконавчого законодавства.

У цьому контексті значущою є якісна професійна підготовка персоналу УВП і СІЗО, спрямована на формування в них системного розуміння причинного механізму пенітенціарної злочинності, знання мінімального, але достатнього комплексу детермінант кримінальних правопорушень у кримінально-виконавчій сфері. Водночас усвідомлення причинного механізму проникнення заборонених предметів, вчинення кримінальних правопорушень в органах й установах виконання покарань і слідчих ізоляторах, орієнтація на його поетапне усунення, нейтралізацію або компенсацію створюють передумови для зменшення кількості таких фактів, а також для зниження рівня тяжких і особливо тяжких злочинів, що вчиняють унаслідок порушення режиму та встановлення недозволених зв'язків між персоналом і засудженими в органах й установах виконання покарань і слідчих ізоляторах ДКВС України.

Висновки до розділу 2

Встановлено, що сучасний стан кримінальних правопорушень у пенітенціарній системі України вирізняється багатофакторністю, латентністю та структурною неоднорідністю, що обумовлено специфікою ізоляційного середовища, впливом кримінальної субкультури, обмеженістю зовнішнього соціального контролю та залежністю криміногенної ситуації від якості управління безпекою установ. Водночас функціонування пенітенціарної системи в умовах воєнного стану посилює наявні організаційні, кадрові та ресурсні виклики, що позначається на характері й динаміці кримінальних правопорушень.

Доведено, що злочинність у ДКВС України протягом 2020–2025 років має хвилеподібну динаміку без сталого тренду до зростання чи зниження, що засвідчує її залежність від ситуативних соціально-політичних і внутрішньоорганізаційних чинників. Структурний аналіз засвідчив домінування незаконного обігу наркотичних засобів, заборонених предметів, корупційних і насильницьких кримінальних правопорушень, а також зростання питомої ваги злочинів проти основ національної безпеки в період воєнного стану.

Обґрунтовано, що кримінальні правопорушення в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах формуються в межах взаємодії внутрішніх та зовнішніх криміногенних детермінант, серед яких ключове значення мають контрабанда заборонених предметів, неформальні ієрархії та субкультурні практики, корупціогенність середовища, кадровий дефіцит, переповненість установ, а також цифровізація кримінальної діяльності, що трансформує способи організації та координації правопорушень.

Встановлено, що кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення в пенітенціарній сфері, має двокомпонентну структуру й охоплює як засуджених та осіб, узятих під варту, так і персонал

установ ДКВС України. Така диференціація суб'єктів зумовлює необхідність застосування різних профілактичних підходів, оскільки механізми детермінації їх протиправної поведінки істотно відрізняються.

Доведено, що найбільш криміногенно активною категорією засуджених є особи чоловічої статі віком 30–45 років із середнім або професійно-технічним рівнем освіти, яким притаманні деформовані ціннісні орієнтації, наявність кримінального досвіду та соціальна дезадаптація. Водночас для персоналу установ криміногенний ризик пов'язаний переважно зі службовими девіаціями, корупційними практиками, професійним вигоранням і впливом кримінального середовища.

Встановлено, що рецидивна злочинність у досліджуваній сфері є одним із ключових індикаторів ефективності кримінально-виконавчої діяльності. Зафіксований рівень повторної злочинності засвідчує про збереження системних проблем ресоціалізації, передусім серед осіб, звільнених після повного відбуття покарання, а також про недостатню ефективність постпенітенціарного супроводу й індивідуально-профілактичної роботи.

Аргументовано, що воєнний стан спричинив структурні зміни криміногенних процесів, які виявляються в скороченні контингенту установ, трансформації структури злочинності, зміні практик обліку кримінальних правопорушень і перерозподілі кримінально-правових ризиків. Це зумовлює необхідність обережної інтерпретації статистичних показників і застосування комплексних підходів до оцінювання криміногенної ситуації.

Визначено, що сучасні тенденції розвитку пенітенціарної злочинності пов'язані з посиленням технологічного компонента кримінальної діяльності, стійкістю неформальних ієрархій, дефіцитом кадрових і матеріальних ресурсів, а також корупційними ризиками, які в сукупності формують замкнене коло криміногенних процесів у місцях несвободи.

РОЗДІЛ 3

ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В ОРГАНАХ ТА УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ І СЛІДЧИХ ІЗОЛЯТОРАХ ДКВС УКРАЇНИ

3.1. Загальносоціальні заходи запобігання кримінальним правопорушенням в органах та установах виконання покарань і слідчих ізоляторах ДКВС України

В умовах сьогодення система виконання кримінальних покарань в Україні виконує не лише каральну, а й важливу превентивну функцію. Запобігання вчиненню нових злочинів усередині УВП і СІЗО є одним із ключових завдань ДКВС України, що передбачено Законом України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» [135].

Серед різноманітних заходів профілактики кримінальних правопорушень важливе місце посідають загальносоціальні (загальнопревентивні) заходи. На відміну від спеціальних (спеціально-кримінологічних: оперативно-розшукових, режимних, дисциплінарних), вони спрямовані не на конкретних осіб, схильних до правопорушень, а на формування здорового соціально-психологічного клімату, нормалізацію умов перебування та поступове відновлення соціальних зв'язків засуджених й осіб, узятих під варту.

У кримінологічній науці загальносоціальне запобігання кримінальним правопорушенням розглядають як комплекс довгострокових соціально-економічних, політичних, правових, культурних і виховних заходів, спрямованих на сталий розвиток суспільних відносин й усунення або нейтралізацію базових причин та умов злочинності [98]. Ідеться не лише про реагування на кримінальні вияви, а передусім про формування такого

соціального середовища, у якому криміногенний потенціал істотно знижується.

У сфері функціонування органів й установ виконання покарань і слідчих ізоляторів ДКВС України це означає, що загальносоціальні заходи мають бути спрямовані на створення належних соціально-економічних, правових і морально-психологічних умов служби та тримання, які мінімізують мотивацію як засуджених, так і персоналу до протиправної поведінки. Тож ключовою складовою цього виду запобіжної діяльності є соціальна політика держави у сфері протидії злочинності, яка має інтегруватися в загальну систему державного управління та соціального розвитку.

Слушною є думка В. В. Голіни, що без постійного та цілеспрямованого вдосконалення соціальної політики, орієнтованої на підвищення матеріального, професійного й духовного рівня життя людини, будь-які декларації щодо ефективної боротьби зі злочинністю залишатимуться формальними, оскільки вони не враховують глибинної соціальної природи кримінальної поведінки. Саме в цьому полягає принципова відмінність загальносоціального запобігання від суто каральних або адміністративно-правових заходів [41].

У цьому руслі А. П. Закалюк обґрунтував, що запобігання злочинності, що охоплює, зокрема, його загальносоціальний рівень, є різновидом соціального контролю та соціальної профілактики, що має бути інтегрований у загальну систему суспільного управління [60]. Це означає, що держава має не лише реагувати на злочини, а й запобігати формуванню криміногенних факторів через соціальну політику, регулювання ринку праці, освіту, культуру, інформаційну сферу, охорону здоров'я, соціальний захист і систему професійної підготовки персоналу.

Зазначені доктринальні положення стали методологічним підґрунтям для визначення основних форм і засобів підвищення ефективності загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням у сфері виконання покарань України, зокрема тим, що вчиняє персонал установ

ДКВС. У межах цього дослідження також ураховано результати попередніх наукових напрацювань (1991–2020), а саме праці О. А. Мартиненка [114], В. В. Лопохи [111], Я. О. Ліховіцького [109] та інших учених, які комплексно аналізували проблеми запобігання злочинності в діяльності правоохоронних органів і пенітенціарної системи.

Історичний досвід розвитку суспільства переконливо засвідчує наявність двох фундаментальних способів протидії злочинності: покарання за вчинені кримінальні правопорушення та їх попередження [148, с. 59]. Хоча покарання відіграє важливу виховну та превентивну роль, воно завжди має ретроспективний характер, тобто його застосовують уже після того, як шкоди особі, суспільству або державі було завдано. Натомість загальносоціальне запобігання орієнтовано на запобігання власне можливості виникнення криміногенної ситуації.

Саме тому в сучасній кримінології загальновизнаною є позиція, за якою найадекватнішою та найефективнішою формою реагування на злочинність є діяльність щодо запобігання їй, яку здійснюють до моменту вчинення кримінального правопорушення [151]. Найінтенсивніший розвиток цієї ідеї відбувся у ХХ ст., коли було сформульовано теоретичні засади превентивної діяльності та започатковано її активне практичне застосування в різних сферах суспільного життя.

У кримінологічній доктрині запобігання злочинності традиційно визначають як багаторівневу систему державних і громадських заходів, спрямованих на усунення, ослаблення або нейтралізацію причин й умов злочинності. У сфері діяльності органів та установ виконання покарань і слідчих ізоляторів це означає необхідність поєднання соціальної, кадрової, економічної, правової та культурно-виховної політики, спрямованої на формування середовища, у якому кримінальні правопорушення втрачають соціальну «доцільність» і привабливість [175, с. 44].

Отже, загальносоціальні заходи запобігання кримінальним правопорушенням у ДКВС України слід розглядати як стратегічний

інструмент державної політики, що створює базу для ефективного функціонування спеціально-кримінологічних й оперативно-службових механізмів протидії злочинності в пенітенціарній сфері.

У сучасній кримінологічній науці сформовано декілька підходів до класифікації заходів запобігання кримінальним правопорушенням, які відображають багаторівневу природу цього виду соціально-правової діяльності. Зокрема, І. Г. Богатирьов [8] та А. М. Бабенко [1] обґрунтовано виокремлюють чотири взаємопов'язані рівні запобігання злочинності, які мають важливе значення і для пенітенціарної сфери.

Перший рівень – загальносоціальне запобігання, яке розглядають як форму соціальної реакції держави й суспільства на злочинність. Його запобіжний потенціал полягає в протидії негативним соціальним явищам і процесам, що породжують або стимулюють кримінальну поведінку, а також у формуванні соціального середовища, орієнтованого на законслухняну поведінку громадян. До цього рівня належить комплекс політичних, соціально-економічних, правових, освітніх і культурно-виховних заходів, спрямованих на стабілізацію та розвиток суспільства.

Другий рівень становить спеціально-кримінологічне запобігання, що охоплює систему заходів, які здійснюють державні органи й інститути громадянського суспільства з метою цілеспрямованого впливу на криміногенні соціальні групи, середовища та процеси. У межах цього рівня реалізуються заходи кримінологічної профілактики, відвернення та припинення кримінальних правопорушень, зокрема в діяльності персоналу органів й установ виконання покарань і слідчих ізоляторів.

Третій рівень – індивідуальне запобігання, яке спрямоване на конкретну особу, щодо якої підвищеним є ризик вчинення кримінального правопорушення. Воно передбачає вивчення способу життя, поведінкових моделей, соціального оточення та мотивації такої особи, а також виявлення тих умов, які сприяють формуванню кримінального наміру. В умовах пенітенціарної системи цей рівень охоплює як засуджених, так і працівників

ДКВС, які перебувають у зоні професійного чи морально-психологічного ризику.

Четвертий рівень – регіональне запобігання злочинності, що охоплює аналіз територіальних особливостей злочинності, диференціацію регіонів за рівнем криміногенної ураженості та функціонування відповідних регіональних систем профілактики. Такі системи є базовим допоміжним елементом загальнодержавної стратегії запобігання злочинності, зокрема у сфері виконання покарань [8, с. 114–116].

Зазначені рівні цілком застосовні й до запобігання проникненню заборонених предметів, корупційним та іншим кримінальним правопорушенням у діяльності органів і установ ДКВС України [175]. Запобіжний вплив на причини й умови таких правопорушень здійснюють не лише за допомогою спеціально спрямованих заходів, а й через реалізацію загальних соціальних програм, що опосередковано впливають на криміногенні детермінанти. За критерієм цільового призначення заходи запобігання поділяють на:

- цільові (спеціально-кримінологічні), безпосередньо орієнтовані на нейтралізацію конкретних криміногенних факторів;
- загальносоціальні, спрямовані на реалізацію ширших соціальних, економічних і культурних завдань, але такі, що мають виражений побічний антикриміногенний ефект.

Відмінність між ними полягає в характері впливу: спеціально-кримінологічні заходи діють безпосередньо на актуальні причини й умови злочинності, натомість загальносоціальні забезпечують позитивний розвиток усієї соціально-економічної системи, що в довгостроковій перспективі знижує криміногенний потенціал суспільства, зокрема пенітенціарного середовища.

У класичній кримінологічній теорії загальновизнаною є триєдина структура системи запобігання злочинності: загальносоціальний, спеціально-кримінологічний та індивідуальний рівні. Така диференціація є цілком релевантною і щодо кримінальних правопорушень у кримінально-виконавчій

сфері, оскільки вони зумовлені як загальносуспільними процесами, так і специфікою пенітенціарного середовища.

У цьому контексті загальносоціальні заходи запобігання кримінальним правопорушенням у ДКВС України слід тлумачити як систему перспективних соціально-економічних, правових, освітніх і культурно-виховних заходів, спрямованих на вдосконалення суспільних відносин, формування правової культури, підвищення рівня соціального захисту персоналу та засуджених, а також усунення або нейтралізацію базових причин й умов кримінальної поведінки [65].

Отже, саме загальносоціальний рівень профілактики створює стратегічну основу для ефективного функціонування спеціальних і індивідуальних механізмів запобігання кримінальним правопорушенням в органах й установах виконання покарань, слідчих ізоляторах ДКВС України.

У сучасній кримінологічній доктрині загальносоціальні заходи розглядають як фундаментальний рівень протидії злочинності, що формує макросоціальне середовище, у межах якого або виникають, або нейтралізуються криміногенні процеси. Загальносоціальне запобігання, слушно зазначає О. М. Джужа, спрямоване на розвиток економіки, підвищення рівня матеріального добробуту населення, утвердження демократичних цінностей, активізацію громадянської участі та зростання рівня загальної культури суспільства [50]. Такі заходи реалізують на загальнодержавному й регіональному рівнях, охоплюючи як населення загалом, так і його окремі соціальні групи, зокрема персонал ДКВС України й осіб, які перебувають у місцях несвободи.

Водночас загальносоціальні заходи не мають безпосередньої цільової спрямованості на запобігання проникненню заборонених предметів, корупції чи зловживанням службовим становищем у пенітенціарних установах. Проте їх практична реалізація істотно позначається на рівні, динаміці та структурі відповідних правопорушень, оскільки формує соціально-економічні та

морально-психологічні умови, які блокують або нейтралізують чинники, що продукують протиправну поведінку в середовищі персоналу та засуджених.

Ключовим завданням загальносоціального запобігання, зауважує В. В. Голіна, є подолання або обмеження криміногенно небезпечних соціальних суперечностей, що виникають унаслідок економічних криз, політичної нестабільності, соціальної поляризації, бідності, безробіття, затримок заробітної плати, деградації моральних цінностей, алкоголізму, наркоманії, соціальної ізоляції та інших негативних явищ [41]. Саме ці фактори, проникаючи в пенітенціарне середовище, формують підґрунтя для корупції, зловживань, незаконних контактів із засудженими й тіньових економічних практик у колоніях і СІЗО.

У цьому зв'язку І. Г. Богатирьов визначає загальносоціальне запобігання як соціальну реакцію держави й суспільства на злочинність, запобіжний потенціал якої полягає в протидії негативним соціальним явищам і процесам, стимулюванні законослухняної поведінки населення [6]. Воно охоплює політичні, соціально-економічні, правові та культурно-виховні заходи, що створюють середовище, несприятливе для формування кримінальної мотивації.

Розвиваючи цю ідею, В. П. Хоменко акцентує, що загальносоціальне запобігання нерозривно пов'язане з реформуванням економіки, розвитком ринкових відносин, соціальним і правовим захистом громадян, оскільки саме ці процеси знижують соціальну напруженість, матеріальну залежність і корупційні спокуси серед працівників державних інституцій, серед яких ДКВС України [169].

Загальносоціальний рівень запобігання охоплює діяльність державних органів, місцевого самоврядування, громадських об'єднань, профспілок, освітніх і релігійних інституцій, для яких протидія злочинності не є основною функцією, але які фактично створюють або трансформують соціальні умови, що впливають на криміногенну ситуацію в пенітенціарній сфері.

Вагомий теоретичний внесок у подолання методологічної суперечності щодо місця загальносоціального запобігання в кримінології зробив А. П. Закалюк. Він довів, що такі заходи мають своїм об'єктом явища та процеси, які не є прямими причинами злочинності, але знаходяться з нею в кореляційному або опосередкованому зв'язку [60, с. 44]. Саме тому вплив на них хоч і не має безпосередньо кримінологічної мети, об'єктивно належить до системи загальносоціального запобігання злочинності.

Узагальнюючи ці підходи, В. В. Василевич слушно зауважує, що загальносоціальне запобігання є позитивним ефектом продуманої соціальної політики, яку реалізують насамперед для виконання загальноекономічних і соціальних завдань держави, що істотно знижує криміногенний потенціал суспільства [13, с. 65].

У контексті ДКВС України це означає, що підвищення рівня оплати праці персоналу, соціального захисту, професійної освіти, психологічної підтримки, гарантій безпеки та престижу служби є не лише елементом кадрової політики, а й потужним загальносоціальним інструментом профілактики службових злочинів, корупції та недозволених зв'язків із засудженими.

Ми поділяємо думку О. М. Литвинова, що загальносоціальні заходи державного характеру слід тлумачити як сукупність соціально-економічних, правових, ідеологічних, організаційно-управлінських і культурно-виховних впливів, спрямованих на розвиток суспільства й нейтралізацію детермінант злочинності [107, с. 32].

Отже, загальносоціальне запобігання у сфері діяльності органів й установ виконання покарань і слідчих ізоляторів ДКВС України є стратегічним рівнем протидії кримінальним правопорушенням, який формує такі соціальні, економічні та морально-психологічні умови, за яких зловживання службовим становищем, корупція і тіньові практики втрачають практичну доцільність.

Загальносоціальними заходами запобігання кримінальним правопорушенням вважають систему державних впливів в економічній, соціальній, політичній, правовій та духовно-культурній сферах, у межах яких опосередковано обмежують і нейтралізують криміногенні процеси, що виникають у суспільстві загалом та діяльності органів й установ ДКВС України зокрема [50, с. 87]. Саме ці заходи формують той макросоціальний контекст, у якому або посилюються, або, навпаки, стримуються корупційні, кримінальні й девіантні вияви в пенітенціарному середовищі.

Загальносоціальні заходи запобігання кримінальним правопорушенням у кримінально-виконавчій сфері України становлять фундаментальний рівень превентивного впливу, оскільки вони спрямовані не на окремі правопорушення або осіб, а на соціальне середовище, у межах якого формується криміногенна поведінка як засуджених, так і персоналу органів й установ ДКВС України. Їх завданням є створення таких соціально-економічних, організаційно-правових, культурно-освітніх і морально-психологічних умов, за яких детермінанти злочинності втрачають активну дію.

Результати проведеного в межах цього дослідження експертного опитування персоналу установ виконання покарань і слідчих ізоляторів засвідчують, що 82,6 % респондентів вважають загальносоціальні заходи ключовим чинником довгострокового зниження рівня злочинності в пенітенціарній системі, натомість лише 7,4 % опитаних покладають надії виключно на каральні або суто оперативні методи впливу.

Одним із базових елементів загальносоціальної профілактики є організація змістовного дозвілля, культурно-освітньої та спортивної діяльності засуджених. За результатами анкетування, 74,1 % співробітників стверджують, що в підрозділах, де функціонують бібліотеки, гуртки, спортивні секції та проводять культурні заходи, рівень конфліктів і дисциплінарних порушень є істотно нижчим. Також 68,7 % респондентів

зазначили, що такі форми зайнятості істотно знижують вплив кримінальної субкультури.

Важливим загальносоціальним детермінантом профілактики є залучення засуджених до праці та професійної підготовки. Згідно з даними опитування, 78,9 % працівників УВП переконані, що стабільна трудова зайнятість засуджених безпосередньо впливає на зменшення кількості внутрішньоустановчих правопорушень. Крім того, 65,4 % респондентів вважають, що професійне навчання істотно знижує ризик рецидиву після звільнення, оскільки забезпечує засуджених легальними джерелами доходу.

Суттєву роль у системі загальносоціальної профілактики відіграє соціально-виховна та психологічна робота. Результати опитування засвідчують, що 71,2 % персоналу вважають психологічну підтримку та корекційні програми одним з найефективніших інструментів зниження рівня агресії та конфліктності серед засуджених, натомість 59,6 % зазначили, що особи, які регулярно беруть участь у психокорекційних програмах, рідше порушують режим.

Запобігання кримінальним правопорушенням в органах й установах виконання покарань і слідчих ізоляторах не можна розглядати ізольовано від загальної криміногенної ситуації в державі, оскільки ДКВС України є складовою соціальної системи, а отже, відображає всі її суперечності, деформації та дисфункції. Рівень корупції, тіньової економіки, правового нігілізму та соціальної нерівності в суспільстві безпосередньо відтворюється в кримінально-виконавчій сфері через поведінку як персоналу, так і засуджених.

Цю закономірність засвідчують результати емпіричних досліджень. Зокрема, 76,1 % опитаних співробітників УВП зазначили, що першочерговими мають бути загальнодержавні заходи з протидії злочинності у всіх сферах соціального життя, оскільки лише в цьому разі можна досягти реального зниження рівня корупційних і криміногенних виявів у пенітенціарній системі. Отже, превенція у сфері виконання покарань є похідною від загальної якості соціального управління в державі.

У цьому контексті ключове значення для запобігання проникненню заборонених предметів до установ виконання покарань мають великомасштабні загальносоціальні заходи, насамперед:

- стабільне й достатнє фінансування пенітенціарної системи;
- соціально-правовий захист персоналу ДКВС України;
- реформування та модернізація законодавства у сфері виконання покарань;
- підвищення престижу служби, гарантій безпеки та соціального статусу працівників.

Саме включення загальносоціальних заходів у систему протидії злочинності дає змогу розглядати її як цілісний, багаторівневий соціальний процес, у якому всі елементи – економічні, правові, моральні, організаційні – знаходяться в постійному взаємозв'язку. Сучасне розуміння запобігання злочинності вже не ґрунтується на ідеї її повного викорінення, а зосереджується на зниженні рівня злочинності, стримуванні його зростання та зміні її структури в напрямі менш суспільно небезпечних виявів.

У попередніх підрозділах дослідження ми зазначали, що одним із ключових механізмів вчинення кримінальних правопорушень в УВП є корупційні та неформальні зв'язки між персоналом і засудженими або їх родичами. Саме цей чинник має знаходитися в центрі загальносоціальної превенції, оскільки він поєднує економічні, моральні й організаційні деформації державної служби.

Оскільки корупція в системі ДКВС України є результатом реальних соціально-економічних та організаційних детермінант, вплив на неї слід здійснювати насамперед шляхом усунення окреслених причин. У цьому контексті вирішальне значення мають:

- подолання дисбалансу між обсягом службових повноважень і рівнем матеріального забезпечення персоналу;
- забезпечення стабільних соціальних гарантій (житло, медичне страхування, пенсійне забезпечення, захист від професійних ризиків);

– формування справедливої системи кар'єрного зростання та оплати праці.

Ще на початку XIX ст. німецький криміналіст А. Феєрбах зауважував, що відновлення честі й добросовісності державної служби можливе лише через гарантоване матеріальне забезпечення чиновників відповідно до потреб часу. Цю позицію поділяють і сучасні українські науковці, які слушно стверджують, що низький рівень оплати праці, соціальна незахищеність і професійна демотивованість створюють сприятливе підґрунтя для корупційних практик у пенітенціарній сфері [176, с. 211].

Отже, загальносоціальні заходи запобігання вчиненню кримінальним правопорушенням у системі органів й установ виконання покарань мають бути спрямовані передусім на усунення соціально-економічних передумов корупції та зловживань, що є базовою умовою для реального обмеження незаконного обігу заборонених предметів і зміцнення законності в діяльності ДКВС України.

У сучасних умовах дедалі більшої актуальності набуває питання науково обґрунтованого формування системи оплати праці державних службовців, зокрема персоналу органів й установ ДКВС України. Чимало фахівців у галузі державного управління та права обґрунтовано вважають, що заробітна плата є не лише джерелом матеріального забезпечення, а й соціальним індикатором цінності праці для держави, який визначає престиж професії, стабільність кадрового складу та розподіл трудових ресурсів у публічному секторі.

З кримінологічної позиції система оплати праці персоналу ДКВС України виконує функцію загальносоціального антикорупційного бар'єра. Адекватне матеріальне забезпечення послаблює економічні стимули до корисливих зловживань, знижує рівень толерантності до незаконних винагород і підвищує внутрішню мотивацію до дотримання законності.

Юридична наука ще давно сформувала базові вимоги до системи грошового забезпечення державних службовців, які й нині не втратили актуальності. Зокрема, заробітна плата має:

- 1) забезпечувати достатній рівень життя сім'ї працівника відповідно до його службового статусу;
- 2) створювати можливості для належного виховання дітей;
- 3) гарантувати соціальну стабільність родини в разі смерті або втрати працездатності службовця;
- 4) підвищуватися в разі службового просування з нижчих на вищі посади;
- 5) передбачати градацію посадових окладів у межах однієї посади, що дає змогу стимулювати професійний розвиток без формального переведення;
- 6) підвищуватися залежно від стажу державної служби;
- 7) доповнюватися системою преміювання за якість, добросовісність і результативність роботи [120].

Ці підходи схвалюють і сучасні дослідники державної служби, однак навіть їх повна реалізація не може цілком усунути криміногенні ризики. Практика засвідчує, що навіть за умов належного матеріального забезпечення є певна частка «патологічних корупціонерів», які схильні до зловживань незалежно від рівня доходів. Тому соціально-економічні заходи мають бути доповнені правовими, організаційними та кадровими механізмами контролю і відповідальності.

У цьому контексті правові детермінанти посадових злочинів у системі ДКВС України мають нейтралізуватися шляхом удосконалення антикорупційного законодавства, процедур контролю, дисциплінарної відповідальності та кримінально-правових санкцій за зловживання службовим становищем.

Водночас необхідно зауважити, що органи й установи ДКВС України виконують особливу соціальну функцію, оскільки вони працюють з найбільш криміногенною частиною населення – засудженими і взятими під варту особами [167, с. 43]. Обсяг і складність їхніх повноважень істотно перевищують аналогічні функції низки інших правоохоронних органів, що об'єктивно підвищує ризики професійної деформації та кримінальних спокус.

Водночас рівень злочинності в державі, передусім рецидивної та постпенітенціарної, залежить не лише від діяльності ДКВС України. Органи виконання покарань не спроможні нейтралізувати всі соціальні, економічні та політичні суперечності, що продукують злочинність. Лише великомасштабні загальносоціальні реформи – у сфері економіки, зайнятості, освіти, соціального захисту – можуть забезпечити стале зниження її рівня.

У зв'язку з цим оцінювати ефективність діяльності органів й установ ДКВС України слід не за загальнодержавним рівнем рецидивної злочинності, а за конкретними показниками їх функціонування, такими як:

- рівень залучення засуджених до праці;
- обсяги виробництва та фінансові результати установ;
- показники ресоціалізації;
- кількість правопорушень в установах, зокрема злочинів, пов'язаних із незаконним обігом заборонених предметів і корупційними діями персоналу [95, с. 137].

Важливе превентивне значення має також підтримання соціальних зв'язків заарештованих із зовнішнім світом. Понад 81,3 % респондентів зазначили, що засуджені, які мають регулярні контакти з родичами та беруть участь у програмах підготовки до звільнення, демонструють значно нижчий рівень криміногенної активності. Також 66,8 % зазначили, що соціальний супровід перед звільненням знижує ймовірність повторного вчинення злочинів.

Важливу роль у загальносоціальному запобіганні відіграють умови тримання та організація режиму. За результатами дослідження, 73,5 % персоналу пов'язують високий рівень правопорушень із перенаселеністю установ, а 69,7 % – з недоліками в побутовому та медичному забезпеченні. Водночас 76,9 % респондентів зазначили, що корупція серед персоналу є одним із головних чинників, які нівелюють будь-які загальносоціальні превентивні програми.

Ефективність загальносоціальних заходів істотно обмежується системними проблемами функціонування ДКВС України: 88,4 % опитаних констатували хронічне недофінансування, 77,1 % – брак психологів і соціальних працівників, 91,6 % – негативний вплив воєнного стану та перевантаженість слідчих ізоляторів.

Додатково слід урахувувати, що зовнішні соціально-політичні чинники останнього десятиліття – збройна агресія проти України, тимчасова окупація частини територій, масштабні реформи кримінально-правової політики – істотно ускладнили ситуацію у сфері виконання покарань. Скорочення кількості установ, переміщення контингенту засуджених та кадрові втрати об'єктивно підвищили криміногенні ризики.

Тож у сучасних умовах загальносоціальні заходи, зокрема гідна оплата праці, соціальні гарантії, стабільність державної служби та продумана соціальна політика, залишаються одним із ключових інструментів стримування кримінальних правопорушень у системі органів й установ ДКВС України.

Запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняє персонал органів й установ виконання покарань і слідчих ізоляторів, слід розглядати як системну діяльність держави й громадянського суспільства, спрямовану на виявлення, нейтралізацію та усунення комплексу соціальних, економічних, організаційних і морально-психологічних чинників, які формують та підтримують протиправну поведінку службових осіб. Кінцевою метою такої діяльності є не лише зменшення кількості правопорушень, а й зміна їх структури в бік зниження частки корупційних і корисливих злочинів у кримінально-виконавчій сфері [96].

Результати емпіричних досліджень засвідчують, що ключовим загальносоціальним чинником профілактики злочинності серед персоналу установ виконання покарань є матеріальне та соціальне забезпечення працівників. Понад 65,8 % опитаних співробітників засвідчили необхідність покращення рівня грошового забезпечення як основний засіб зниження

мотивації до незаконного обігу заборонених предметів і встановлення корупційних зв'язків із засудженими. Водночас респонденти акцентували й на інших важливих напрямках загальносоціальної профілактики, зокрема:

- оперативно-розшукове перекриття персоналу, схильного до недозволених контактів із засудженими (41,2 %);
- підвищення якості добору кандидатів на службу до УВП (30,0 %);
- посилення юридичної відповідальності за сприяння незаконному обігу заборонених предметів (13,5 %).

Водночас центральне місце в системі загальносоціальних заходів запобігання посідає професійна компетентність персоналу ДКВС України. Слушно зауважують дослідники пенітенціарної злочинності, що низький рівень професійної підготовки, правової культури та морально-психологічної стійкості співробітників є однією з детермінант злочинності у виправних колоніях і слідчих ізоляторах[13]. Недостатня поінформованість щодо прав людини, сучасних стандартів поведінки з ув'язненими, механізмів запобігання конфліктам і корупційним ризикам підвищує вразливість персоналу до кримінального впливу з боку засуджених.

Особливість кримінально-виконавчої діяльності полягає в її поліфункціональному характері. УВП і СІЗО виконують охоронні, режимні, оперативно-розшукові, соціально-виховні, освітні, виробничі, медико-санітарні й адміністративно-управлінські функції. Кожна з них потребує спеціалізованої підготовки, чіткої етичної орієнтації та високого рівня відповідальності [95]. Саме тому кадровий склад ДКВС України має формуватися на основі не лише професійних знань, а й ціннісної, антикорупційної та правової ідентичності службовця.

У цьому контексті важливе значення має державна кадрова політика у сфері виконання покарань. Концепція реформування ДКВС України передбачає модернізацію системи професійної освіти персоналу, оновлення навчальних програм з огляду на вимоги юриспруденції, кримінології, державного управління, психології та антикорупційної політики. Посилення

кримінологічної та антикорупційної складової підготовки працівників має на меті формування в персоналу стійкої несприйнятливості до незаконних впливів, здатності розпізнавати криміногенні ситуації та протидіяти їм у межах правових процедур.

В умовах глибокої трансформації пенітенціарної системи України потреба у висококваліфікованих, морально стійких і соціально захищених кадрах лише посилюватиметься. Саме тому загальносоціальні заходи – адекватна оплата праці, соціальні гарантії, якісна професійна освіта, справедливі умови служби та суспільне визнання ролі працівника ДКВС – слід розглядати як фундамент протидії корупції та кримінальним правопорушенням у пенітенціарній сфері [169].

Загальносоціальні заходи в установах ДКВС України є не допоміжним, а базовим елементом системи запобігання кримінальним правопорушенням. Саме вони створюють фундамент для правомірної поведінки, ресоціалізації та зниження рецидиву. Їх ефективність залежить від належного фінансування, кадрової політики, участі громадянського суспільства та узгодження умов тримання з європейськими стандартами.

Отже, за умови реалізації такого комплексного підходу пенітенціарна система здатна виконувати не лише каральну, а й превентивну та відновлювальну функції, що є ключовим чинником довгострокової безпеки українського суспільства. Результати емпіричного дослідження дають підстави стверджувати, що загальносоціальні заходи запобігання є стратегічним ресурсом зниження криміногенності в пенітенціарній системі. Саме вони формують довгострокові умови для ресоціалізації, обмеження впливу кримінальної субкультури й обмеження рецидивної злочинності. Їх реальна ефективність можлива лише за умови комплексного поєднання фінансової підтримки, професійної підготовки персоналу, гуманізації умов тримання та активної участі громадянського суспільства.

3.2. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання кримінальним правопорушенням в органах та установах виконання покарань і слідчих ізоляторах ДКВС України

Як ми вже з'ясували, у попередніх підрозділах сучасна система виконання покарань в Україні функціонує в умовах підвищеного криміногенного тиску, що зумовлено концентрацією осіб із кримінальним минулим, дією тюремної субкультури, високим рівнем конфліктності й обмеженими ресурсами адміністрацій установ. За таких умов особливе значення мають спеціально-кримінологічні заходи запобігання, які становлять цілеспрямовану систему впливу саме на ті причини й умови, що безпосередньо породжують злочинність у місцях несвободи.

На відміну від загальносоціальних заходів, що формують загальне соціальне тло, спеціально-кримінологічні заходи орієнтовані на конкретні криміногенні фактори пенітенціарного середовища: неформальні ієрархії, обіг заборонених предметів, насильницькі конфлікти, корупційні зв'язки персоналу із засудженими, втечі, вимагання, наркотрафік, організацію злочинних груп. Саме ці явища створюють внутрішню криміногенну інфраструктуру установ виконання покарань і СІЗО.

Слід зауважити, що спеціально-кримінологічна профілактика відрізняється від загальносоціальної чіткою спрямованістю на конкретні криміногенні фактори, групи ризику й окремі особи, які вже демонструють або мають високу ймовірність вияву протиправної поведінки в умовах ізоляції.

У контексті досліджуваної проблематики, зокрема вчинення кримінальних правопорушень в установах виконання покарань і слідчих ізоляторів, спеціально-кримінологічні заходи становлять основний пласт превентивної діяльності, оскільки саме тут концентрація осіб із кримінальним досвідом, антисоціальними установками та високим рівнем віктимності є максимальною.

Сформована в органах й установах виконання покарань система профілактичної діяльності має комплексний характер і ґрунтується на взаємодії всіх служб та структурних підрозділів кримінально-виконавчої системи. Її зміст полягає в плануванні, координації та реалізації сукупності профілактичних, оперативних й організаційних заходів, що здійснюють відповідальні посадові особи у визначені строки та з чітким розподілом функцій.

У межах цієї системи можна виокремити три основні рівні суб'єктів профілактичного впливу:

- посадові особи – організатори, які здійснюють загальне керівництво профілактичною діяльністю, визначають її напрями та форми;

- посадові особи – виконавці – суб'єкти спеціально-кримінологічної профілактики (оперативні підрозділи, служби режиму, безпеки, соціально-виховної та психологічної роботи), які безпосередньо реалізують запобіжні заходи;

- персонал, що залучається до окремих профілактичних дій, зокрема під час проведення обшуків, оглядів, оперативних заходів і профілактичних бесід.

Такий розподіл забезпечує безперервність, багаторівневність й адресність профілактичного впливу в умовах місць несвободи.

Г. О. Радов слушно зауважував, що злочини, пов'язані з проникненням заборонених предметів до установ виконання покарань, є однією з найнебезпечніших форм дестабілізації режиму, оскільки вони створюють матеріальну основу для тюремної субкультури, корупційних зв'язків і насильницьких конфліктів. Саме ці правопорушення здатні звести нанівець результати виховної та ресоціалізаційної роботи [151, с. 8].

На рівні спеціально-кримінологічної профілактики окремих видів злочинів, зокрема незаконного обігу заборонених предметів, до тактики запобігання висувають такі ключові вимоги:

- постійний кримінологічний аналіз стану й динаміки конкретних видів правопорушень у межах СІЗО та УВП;

- виявлення криміногенно активних осіб, дослідження їхніх характеристик, мотивів поведінки, соціальних зв'язків і ролі в неформальних структурах;
- ідентифікація криміногенних ситуацій, причин й умов, що сприяють вчиненню правопорушень;
- прогнозування ризиків щодо ймовірності вчинення злочинів окремими категоріями засуджених або персоналу;
- розроблення спеціальних планів профілактики, відвернення та припинення найнебезпечніших і найпоширеніших кримінальних виявів;
- організація оперативних і режимних заходів із їх практичної реалізації.

На відміну від загальносоціальних заходів, що мають широкий та опосередкований характер, спеціально-кримінологічні заходи в діяльності УВП і СІЗО є цілеспрямованими, конкретизованими й оперативними. Вони безпосередньо зорієнтовані на усунення, блокування або нейтралізацію криміногенних факторів, які породжують незаконний обіг заборонених предметів, корупцію персоналу, насильницьку поведінку засуджених і кримінальну субкультуру.

Відмітною рисою спеціально-кримінологічної профілактики є її локалізованість у часі та просторі: такі заходи реалізують щодо конкретних осіб, подій, приміщень, зон або каналів кримінальної активності. Водночас вони можуть охоплювати й переконання, попередження та стимулювання добровільної відмови від злочинного наміру або припинення вже розпочатої протиправної діяльності.

Спеціально-кримінологічне запобігання злочинності в установах виконання покарань, слушно зауважує О. Г. Колб, слід розглядати не лише як сукупність практичних дій, а як науково обґрунтовану форму державної діяльності, що має за основу кримінологічні концепції, теорії та прогностичні моделі [73, с. 79]. Її метою є усунення антигромадської поведінки в місцях

несвободи та створення умов для стабільного, безпечного і правомірного функціонування пенітенціарної системи.

Отже, спеціально-кримінологічні заходи запобігання виконують у системі ДКВС України ключову функцію безпосереднього впливу на кримінальну активність у місцях тримання під вартою та відбування покарання. Вони спрямовані на руйнування механізмів пенітенціарної злочинності, локалізацію її осередків і забезпечення виконання основного завдання кримінально-виконавчої системи – законного, безпечного та ресоціалізаційно орієнтованого виконання покарання.

Розроблення та впровадження спеціально-кримінологічних заходів запобігання кримінальним правопорушенням у слідчих ізоляторах й установах виконання покарань ґрунтується на системному аналізі місць, способів і механізмів вчинення протиправних діянь у пенітенціарному середовищі. Вивчення кримінологічної практики дає змогу виокремити ключові блоки криміногенної активності, які формують основу спеціальної профілактики, а саме:

- запобігання насильницьким злочинам серед засуджених і щодо персоналу;
- протидія функціонуванню елементів організованої злочинності та неформальних ієрархій у межах установ;
- профілактика посягань на статеву свободу і недоторканність;
- нейтралізація наркотрафіку та незаконного обігу психоактивних речовин;
- запобігання втечам, бунтам і злочинам проти встановленого порядку управління;
- протидія корупційним і тіньовим економічним практикам серед засуджених і персоналу;
- індивідуальна профілактика рецидивної та професійної злочинності.

Ці напрями утворюють структуровану систему спеціально-кримінологічного впливу, спрямовану не лише на припинення вже вчинюваних злочинів, а передусім на руйнування механізмів їх формування.

Важливе місце в цій системі посідає запобігання проникненню та обігу заборонених предметів, оскільки саме вони є матеріальною базою функціонування кримінальних угруповань, корупційних зв'язків і насильницьких практик у місцях несвободи. До основних напрямів спеціально-кримінологічної протидії цьому явищу належать:

- оперативно-розшукова діяльність, спрямована на виявлення каналів постачання, осіб-посередників і корумпованих працівників;
- соціально-психологічна та виховна робота з персоналом ДКВС України, орієнтована на формування професійної доброчесності й антикорупційної стійкості;
- індивідуально-профілактична та психологічна робота із засудженими, які схильні до вживання наркотиків, виготовлення і зберігання заборонених предметів;
- забезпечення ефективного режиму, охорони та пропускнуго контролю, зокрема шляхом модернізації інженерно-технічних засобів безпеки, відеоспостереження, систем контролю доступу тощо.

Слушно зазначають О. М. Джужа, В. В. Василевич і О. Г. Колб, що саме оперативно-розшукова діяльність посідає провідне місце в системі спеціально-кримінологічних заходів протидії незаконному обігу заборонених предметів і недозволеним зв'язкам між персоналом і засудженими [50 с. 44]. Зазначене зумовлено тим, що більшість таких правопорушень мають латентний, організований і корупційний характер, а отже, не можуть бути ефективно виявлені лише за допомогою режимних чи адміністративних засобів.

У цьому контексті важливе значення має правовий статус оперативних підрозділів. На переконання М. С. Пузирьова, чинне кримінально-виконавче законодавство України (ст. 104 КВК України) прямо покладає на оперативні підрозділи обов'язок щодо попередження та виявлення злочинів у місцях

позбавлення волі, а також порушень установленого порядку відбування покарання [170, с. 59]. Цю діяльність реалізують відповідно до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» і відомчих нормативно-правових актів, вона спрямована на виявлення, документування та припинення злочинних зв'язків і каналів кримінальної активності в пенітенціарному середовищі.

Спеціально-кримінологічні заходи у сфері запобігання кримінальним правопорушенням у ДКВС України мають системний, багаторівневий і науково обґрунтований характер. Їх ефективність визначається не лише обсягом застосованих сил і засобів, а передусім здатністю впливати на криміногенні процеси, що породжують злочинність у місцях несвободи, трансформуючи їх у контрольоване та безпечне соціальне середовище.

Узагальнюючи наукову позицію цього автора, ОРД в установах виконання покарань може бути визначено як сукупність гласних і негласних пошукових, розвідувальних і розшукових заходів, що здійснюють оперативні підрозділи ДКВС України у взаємодії з іншими правоохоронними органами з використанням спеціальних оперативних й оперативно-технічних засобів з метою попередження, виявлення та припинення кримінальних правопорушень, розшуку осіб, які ухиляються від відбування покарання, і нейтралізації загроз безпеці установи.

Правове регулювання оперативно-розшукової діяльності в органах і установах виконання покарань становить систему норм публічного права, що врегульовує сукупність специфічних суспільних відносин між державою, її правоохоронними органами, персоналом ДКВС і засудженими, які виникають у процесі застосування спеціальних сил, засобів, методів із метою запобігання кримінальним правопорушенням, їх виявлення, припинення та документування.

Фундаментальну основу цієї системи становить Конституція України, яка закріплює принципи законності, верховенства права, поваги до гідності людини, недоторканності приватного життя та обмеження прав виключно на

підставі закону. Пряма дія її норм поширюється і на сферу оперативно-розшукової діяльності в місцях несвободи, що має особливе значення в умовах підвищених ризиків порушення прав людини в пенітенціарному середовищі.

Центральним спеціальним джерелом правового регулювання ОРД є Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність», який визначає підстави, суб'єктів, завдання, принципи, форми й методи цієї діяльності. Він має міжгалузевий характер і поширює свою дію на всі правоохоронні органи, включно з оперативними підрозділами ДКВС України.

Водночас правову основу ОРД у пенітенціарній сфері утворює також комплекс кодифікованих і спеціальних законодавчих актів, серед яких ключову роль відіграють:

- Кримінальний кодекс України – визначає склади злочинів, що вчиняють у місцях позбавлення волі [88];
- Кримінально-виконавчий кодекс України – встановлює правові підстави діяльності оперативних підрозділів УВП (ст. 104 КВК України) [93];
- Кримінальний процесуальний кодекс України – регламентує використання матеріалів ОРД у кримінальному провадженні [89];
- закони України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» [143], «Про інформацію» [142], «Про державну таємницю» [136] та інші, що забезпечують правовий режим збирання, обробки та захисту інформації в оперативній діяльності.

Відомчі нормативно-правові акти ДКВС України конкретизують положення законів з огляду на специфіку режимних об'єктів, визначаючи порядок роботи з конфіденційними джерелами, алгоритми взаємодії оперативних, режимних і наглядових підрозділів, а також особливості протидії внутрішній пенітенціарній злочинності та корупції.

Водночас наявність розвиненої нормативної бази не означає її досконалості. Правове регулювання ОРД у пенітенціарній сфері потребує постійного оновлення відповідно до сучасних криміногенних викликів,

цифровізації злочинності, трансформації корупційних механізмів і міжнародних стандартів прав людини.

Розглядаючи специфіку ОРД в установах виконання покарань, цікаву позицію пропонує В. В. Лазаренко, на думку якого оперативно-розшукова діяльність в УВП є особливим різновидом ОРД, що має власні завдання, функції та методи, виконує роль незамінного інструменту виявлення та нейтралізації криміногенних процесів у закритому середовищі. Вона дає змогу здійснювати як гласний, так і негласний вплив на кримінально-злочинне середовище засуджених з метою недопущення злочинів та грубих порушень режиму [105, с. 89].

Розвиваючи цю позицію, зауважимо, що ОРД у пенітенціарній сфері має бути орієнтована не лише на виявлення злісних порушень режиму, а й на системний контроль за всіма формами протиправної та криміногенної поведінки, що охоплює дисциплінарні проступки, які створюють підґрунтя для тяжчих злочинів.

Також розглянемо основні спеціально-кримінологічні завдання оперативних підрозділів УВП. У системі спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням оперативні підрозділи ДКВС України виконують такі ключові функції:

- виявлення та блокування каналів постачання заборонених предметів (наркотиків, мобільних телефонів, алкоголю, грошових коштів тощо) до УВП і СІЗО;
- установлення осіб, причетних до незаконного обігу заборонених предметів, включно з персоналом, родичами засуджених і зовнішніми кримінальними мережами;
- профілактика та викриття недозволених зв'язків між працівниками ДКВС і засудженими;
- оперативно-профілактичний облік осіб, схильних до виготовлення, зберігання та збуту заборонених предметів, уживання наркотиків, участі в кримінальних групах;

– взаємодія з іншими суб'єктами ОРД (Національною поліцією, СБУ, ДБР, прокуратурою) для документування та розкриття злочинів пенітенціарної спрямованості.

Важливе значення в цій системі мають мобільні оперативні групи центрального апарату ДКВС, які здійснюють раптові виїзди до установ для виявлення латентних форм злочинності та корупції, що засвідчили 89 % респондентів. Їхня діяльність доповнена системою професійної підготовки та підвищення кваліфікації оперативних працівників, у межах якої функціонують спеціалізовані школи оперативної майстерності із залученням досвідчених фахівців, науковців і представників інших правоохоронних органів.

Тож правове забезпечення та належна організація оперативно-розшукової діяльності є ключовою ланкою спеціально-кримінологічної системи запобігання кримінальним правопорушенням у ДКВС України. Саме через ОРД держава отримує можливість не лише реагувати на вже вчинені злочини, а й випереджати їх, руйнуючи кримінальні механізми на стадії формування.

Аналіз відомчих інформаційно-аналітичних матеріалів Державної кримінально-виконавчої служби України засвідчує, що впродовж останніх років діяльність оперативних підрозділів залишається спрямованою насамперед на блокування каналів надходження заборонених предметів до установ виконання покарань і слідчих ізоляторів, а також на виявлення та припинення недозволених зв'язків персоналу із засудженими та взятими під варту особами. Саме ці напрями формують основу спеціально-кримінологічного запобігання в пенітенціарній сфері, оскільки створюють матеріальну та організаційну базу для більшості внутрішніх злочинних виявів.

Практика роботи оперативних підрозділів із контингентом осіб, схильних до злочинної поведінки, переконливо демонструє, що такі засуджені зрідка відкрито заявляють про наміри продовжувати кримінальну діяльність. Навпаки, вони здебільшого імітують правослухняну поведінку, демонструють старанність у праці, зовнішню дисциплінованість, активність у самодіяльних

організаціях, прагнучи створити позитивний образ в очах адміністрації. Одночасно вони здійснюють приховану діяльність з пошуку потенційних співучасників, формування неформальних груп впливу, встановлення контактів для реалізації кримінальних схем, зокрема пов'язаних із надходженням заборонених предметів [101, с. 60–61].

Слід зауважити, що в таких умовах лише оперативні підрозділи УВП, наділені спеціальними повноваженнями й інструментарієм оперативно-розшукової діяльності відповідно до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», здатні своєчасно викривати приховані криміногенні процеси, документувати протиправну діяльність, нейтралізувати її на підготовчих стадіях. Саме вони є ключовими суб'єктами спеціально-кримінологічного запобігання пенітенціарній злочинності.

У контексті зазначеного застосування оперативно-розшукових заходів дає змогу оперативним працівникам проводити такі заходи, зокрема:

- виявляти осіб із підвищеним рівнем криміногенної небезпеки, зокрема тих, хто формально дотримується режиму, але фактично бере участь у тіньових схемах, – 18 %;

- диференціювати кримінально небезпечний контингент за ступенем реальної загрози – від осіб з імовірною девіантною поведінкою до активних організаторів та виконавців злочинів – 14 %;

- ставити таких осіб на оперативно-профілактичні обліки та забезпечувати їх системний контроль – 15 %;

- виявляти справжні мотиви, плани та стадії підготовки злочинної діяльності, зокрема механізми доставки та збуту заборонених предметів – 19 %;

- аналізувати індивідуальні кримінологічні характеристики засуджених, прогнозувати їхню поведінку та коригувати заходи впливу – 13 %;

- моделювати можливі сценарії розвитку криміногенних ситуацій у межах конкретних установ та їх структурних підрозділів – 8 %;

– розробляти й реалізовувати комплекс оперативно-розшукових, режимних і виховних заходів, спрямованих на випереджувальне нейтралізування злочинних намірів, – 13 %.

Тож оперативно-розшукова діяльність є не просто інструментом реагування на вже вчинені злочини, а ключовим спеціально-кримінологічним механізмом випереджувального впливу на криміногенні процеси в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах, що забезпечує реальну можливість знизити рівень внутрішньої злочинності та корупційних виявів у системі ДКВС України.

Актуальність дослідження діяльності оперативних підрозділів установ виконання покарань у сфері перекриття каналів надходження до засуджених заборонених предметів зумовлена тим, що нелегальний обіг заборонених речей, виробів і речовин є однією з ключових детермінант пенітенціарної злочинності. У сучасній пенітенціарній кримінології та матеріалах службових перевірок ДКВС України усталеною є позиція, згідно з якою саме проникнення наркотиків, алкоголю, мобільних телефонів, грошових коштів, холодної зброї та інших заборонених предметів різко дестабілізує оперативну обстановку в установах і створює передумови для вчинення насильницьких, корисливих й організованих злочинів, зокрема тяжких і особливо тяжких посягань на життя та здоров'я осіб.

У цьому контексті діяльність персоналу УВП і залучених правоохоронних органів із виявлення, локалізації та блокування каналів постачання заборонених предметів, а також їх вилучення безпосередньо в засуджених має вирішальне значення для підтримання режиму та правопорядку. Практика переконливо засвідчує, що інтенсивність незаконного обігу заборонених предметів прямо корелює зі станом криміногенної ситуації в установах виконання покарань, рівнем конфліктності, кількістю злочинів і надзвичайних подій [61].

Вагомий внесок у розроблення цієї проблематики зробив М. М. Сербін, який обґрунтовано зауважив, що причини пенітенціарної злочинності

криються в недоліках організації охорони, оперативно-розшукової діяльності, соціально-психологічної роботи, служби нагляду й безпеки, а також у несвоєчасному реагуванні адміністрації на конфліктні та криміногенні ситуації серед засуджених. У низці випадків негативну роль відіграє й формальне або байдуже ставлення персоналу до внутрішніх кримінальних процесів, що дає змогу злочинним елементам укорінюватися в середовищі засуджених [156, с. 11].

За таких умов вибір, поєднання і застосування негласних сил, засобів і методів оперативно-розшукової діяльності мають здійснювати з огляду на конкретну криміногенну ситуацію в установі, характер контингенту, особливості режиму й завдань, що впливають із кримінально-виконавчого законодавства. Оперативна робота в УВП не може бути шаблонною – вона має бути гнучкою, ризик-орієнтованою і спрямованою на випередження загроз [123, с. 278].

Оперативний відділ є одним із ключових структурних елементів установи виконання покарань. Його діяльність інтегрована в загальну систему виконання покарання і спрямована на реалізацію стратегічних завдань кримінально-виконавчої політики – не лише покарання, а й виправлення, ресоціалізацію та недопущення нових злочинів. Саме оперативні підрозділи забезпечують інформаційне й аналітичне супроводження режимних, виховних і наглядових заходів, даючи змогу своєчасно виявляти та нейтралізувати криміногенні процеси.

З метою забезпечення встановленого порядку відбування покарання та реалізації його завдань установи виконання покарань застосовують комплекс оперативно-режимних і профілактичних заходів, спрямованих на перекриття каналів надходження заборонених предметів. До них належать: негласна оперативна робота, контроль за контактами засуджених, перевірка персоналу, огляд транспортних засобів і передач, аналіз фінансових та комунікаційних потоків, використання технічних засобів контролю і спеціальних перевірок. У сукупності ці заходи формують спеціально-кримінологічний бар'єр, який має

не допустити трансформації установ виконання покарань у кримінальні хаби й осередки тіньової економіки.

Здійснивши аналіз відомчих нормативно-правових актів ДКВС України, ми виокремили систему оперативно-профілактичних заходів, спрямованих на блокування, попередження та нейтралізацію проникнення заборонених предметів до установ виконання покарань і слідчих ізоляторів. У своїй сукупності вони охоплюють три взаємопов'язані напрями: профілактику, попередження та активне перешкоджання нелегальному обігу заборонених речей, речовин і виробів у пенітенціарному середовищі.

Ключовою передумовою ефективної діяльності оперативних підрозділів у цьому напрямі є глибоке розуміння причин й умов, які породжують або сприяють незаконному проникненню заборонених предметів у місця несвободи. Практика переконливо засвідчує, що ці причини мають багатofакторний характер, однак їх ядро становлять соціально-економічні та соціально-психологічні процеси, зумовлені ізоляцією засуджених від суспільства, обмеженням доступу до ресурсів, дефіцитом комунікацій і матеріальних благ. У таких умовах формується стійка мотивація до задоволення потреб позаправовими способами, що безпосередньо стимулює попит на заборонені предмети.

Результати емпіричного дослідження дали змогу виокремити три ключові групи системних прогалин, які створюють сприятливі умови для незаконних передач заборонених предметів засудженим:

- прогалини у сфері охорони, нагляду й ізоляції, що виявляються в недостатній контролюючій спроможності периметра, пропускнуго режиму, зон праці та побуту засуджених;
- дефекти кадрової, правової та виховної роботи з персоналом, включаючи низьку професійну підготовку, моральну деформацію окремих співробітників, корупційні ризики та слабкий рівень правової культури;

– прорахунки в правозастосовній діяльності адміністрації, що знижують ефективність реагування на порушення режиму, приховують або мінімізують факти незаконного обігу заборонених предметів.

Оперативно-профілактична діяльність з перекриття каналів проникнення заборонених предметів до УВП має ґрунтуватися на основі аналітично вивірених рішень, які ґрунтуються на системному зборі, узагальненні та оцінюванні оперативної інформації, отриманої як гласними, так і негласними методами. Оцінка оперативної обстановки має враховувати криміногенну структуру контингенту, внутрішні угруповання, динаміку конфліктів, наявність неформальних лідерів та зовнішні зв'язки засуджених.

Потреба в заборонених предметах формується в засуджених під впливом різних криміногенних мотивів. Для погашення боргів за азартні ігри, незаконного придбання продуктів і товарів, оплати незаконних «послуг» або отримання пільг вони прагнуть заволодіти грошима, наркотичними засобами, алкоголем, цінностями. Особи, які планують втечу або інші тяжкі злочини, намагаються придбати спеціальні засоби – мобільні телефони та SIM-картки для координації дій, формений одяг, підроблені документи, холодну зброю, засоби маскування, оптичні прилади, карти місцевості, транспортні засоби чи їх елементи.

Отже, проникнення заборонених предметів до установ виконання покарань не є випадковим явищем – воно є результатом взаємодії криміногенної мотивації засуджених й організаційних недоліків пенітенціарної системи, що потребує застосування цілеспрямованих, системних і науково обґрунтованих спеціально-кримінологічних заходів протидії.

У практиці діяльності органів й установ виконання покарань сформувалася відносно стійка система способів незаконного надходження заборонених предметів до засуджених, яка вирізняється адаптивністю та високим рівнем латентності. До найпоширеніших каналів такого проникнення належать:

- використання посилок, передач і бандеролей;
- пронесення через контрольні-пропускні пункти працівниками установ, родичами або іншими відвідувачами;
- завезення прихованих предметів у транспортних засобах і вантажах, що потрапляють на територію УВП;
- перекидання через периметр охоронюваної зони;
- виготовлення заборонених предметів безпосередньо в установі.

Хоча перекидання через зовнішню огорожу є одним із найпростіших способів доставляння, воно водночас залишається найризикованішим для правопорушників, оскільки сучасні системи відеоспостереження, патрулювання, протиперекидні загорожі й оперативний зв'язок між нарядами створюють умови для швидкого реагування та затримання осіб, які намагаються здійснити такі дії.

Водночас особливу криміногенну загрозу становлять посилки й передачі, оскільки законодавчо дозволена значна вага таких відправлень суттєво ускладнює їх повний і якісний огляд. Малорозмірні наркотичні речовини, психотропи, SIM-картки, мікрочипи й інші дрібні предмети легко маскують серед продуктів харчування або побутових речей. Тому їх ефективно виявлення можливе лише за умови використання кінологічних підрозділів, технічних засобів контролю та оперативної інформації щодо можливих місць приховування.

Особливу небезпеку становить залучення до незаконних схем персоналу установ, адже службове становище, доступ до режимних зон і вантажів створюють сприятливі можливості для контрабанди. Саме тому співробітникам категорично заборонено вступати в будь-які позаслужбові контакти із засудженими або їх родичами, а працівники, що мають доступ до транспорту, складів і КПП, повинні перебувати під постійним оперативним контролем.

У ролі ключових організаторів постачання заборонених предметів часто постають колишні засуджені, які добре орієнтуються в режимі установ,

структурі попиту та каналах доставки. Вони нерідко оселяються поблизу місць дислокації УВП, формують кримінальні мережі з місцевих мешканців, налагоджують зв'язки з окремими співробітниками та координують багаторівневі схеми збуту. Типовою є модель, за якої наркотичні засоби або інші заборонені предмети передають співробітнику, який доставляє їх засудженому-посереднику, а вже той – кінцевим споживачам, що забезпечує високий рівень конспірації організаторів.

Фінансування незаконного обігу відбувається як шляхом прямих розрахунків, так і через родичів та знайомих засуджених, які перераховують кошти посередникам або збувачам. Для маскуванню наркотичних речовин використовують герметичні пакування, продукти зі стійким запахом, багат шарові схованки, подвійні стінки, побутові предмети, харчові продукти та навіть біологічні оболонки, що істотно ускладнює їх виявлення під час стандартного огляду.

З метою нейтралізації цих загроз оперативні підрозділи УВП застосовують багатоступеневу систему спеціально-кримінологічного контролю. На першому етапі здійснюють збирання й аналіз оперативної інформації про осіб, які можуть бути причетні до організації каналів доставляння заборонених предметів, встановлюють мотиви (борги, наркотична залежність, корисливі інтереси, конфлікти) та їх реальні можливості. Таких осіб та їх кореспонденцію беруть під негласний контроль, вивчають коло контактів серед засуджених, персоналу та цивільних осіб.

На другому етапі здійснюють розширений аналіз мережі зв'язків, а інформацію щодо можливих співучасників за межами УВП передають до територіальних підрозділів Національної поліції [19]. Щодо працівників установ проводять спостереження за службовими та неслужбовими контактами, фіксують підозрілі взаємодії, а в середовище потенційно небезпечних засуджених вводять осіб із числа конфіденційних джерел.

У разі підтвердження злочинних намірів заводять оперативно-розшукову справу, готують умови для реалізації отриманої інформації із

забезпеченням конфіденційності джерел. Під час затримання особи, яка намагається передати заборонені предмети, організують повне процесуальне документування: залучення понятих, фото- й відеофіксацію, пакування та опечатування вилученого.

Залежно від виду та кількості вилучених предметів ухвалюють рішення про відкриття кримінального провадження або притягнення до адміністративної відповідальності, що забезпечує завершення спеціально-кримінологічного циклу реагування.

Отже, боротьба з незаконним обігом заборонених предметів у ДКВС України є високотехнологічним напрямом спеціально-кримінологічної діяльності, який поєднує оперативний аналіз, профілактику, негласні методи та процесуальне реагування, спрямовані на системне руйнування кримінальних каналів у пенітенціарному середовищі [74].

З огляду на викладене, можна обґрунтовано стверджувати, що ефективність протидії проникненню заборонених предметів до установ виконання покарань безпосередньо залежить від якості організації оперативно-розшукової діяльності оперативних підрозділів і вмілого поєднання гласних та негласних форм впливу. Саме збалансоване використання цих інструментів дає змогу не лише істотно скорочувати обсяги незаконного обігу заборонених речей серед засуджених, а й своєчасно виявляти та припиняти корупційні та інші недозволені зв'язки між персоналом і засудженими, які є ключовим чинником криміналізації пенітенціарного середовища [23; 26].

Це система спеціально-кримінологічних заходів не може залишатися статичною. Вона потребує постійного оновлення та модернізації з огляду на результати сучасних наукових досліджень, найкращі практики національного й міжнародного пенітенціарного досвіду, а також упровадження новітніх технічних засобів контролю, спостереження та виявлення заборонених предметів. Тільки така динамічна модель дає змогу адекватно реагувати на еволюцію кримінальних технологій у місцях несвободи.

Одним із ключових напрямів спеціально-кримінологічної профілактики є запобігання правопорушенням з боку персоналу УВП. Відповідно до відомчих нормативних актів, забезпечення законності та службової дисципліни охоплює систему організаційних, соціально-правових і виховних заходів, спрямованих на формування в працівників високого рівня правосвідомості, професійної відповідальності та нетерпимості до протиправної поведінки. Ідеться не лише про реагування на вже вчинені порушення, а передусім про створення такої корпоративної культури служби, яка унеможлиблює виникнення корупційних і криміногенних практик.

Вагомим інструментом спеціально-кримінологічного контролю є також система режимних і процесуальних оглядів, що здійснюються відповідно до ч. 5 ст. 102 КВК України. Засуджені, їхні речі, одяг, а також приміщення і територія установ підлягають обов'язковим обшукам та перевіркам, що дає змогу локалізувати канали незаконного обігу заборонених предметів.

Важливе значення мають огляди передач, посилок і бандеролей, а також особисті огляди осіб, які прибувають на тривалі побачення. Відповідно до Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, ці процедури здійснюються з дотриманням ретельності та процесуальної визначеності: перевіряють не лише асортимент і вагу передач, а й кожен елемент їх вмісту, зокрема шляхом розрізання, пересипання, розкриття упаковок і консервів. Такий підхід спрямований на мінімізацію можливостей прихованого переміщення наркотичних речовин, алкогольних напоїв, грошей, мобільних засобів зв'язку та інших заборонених предметів.

Зауважимо і про контроль за особами, які відвідують засуджених. Перед початком тривалого побачення вони зобов'язані здати всі заборонені предмети, гроші та цінності. У разі наявності обґрунтованих підозр щодо намірів здійснити незаконну передачу або отримати заборонені речі, адміністрація установи вправі обумовити надання побачення обов'язковим оглядом одягу й особистих речей до і після зустрічі.

У сукупності ці заходи формують цілісну систему спеціально-кримінологічної профілактики, яка поєднує оперативний контроль, режимні процедури та дисциплінарно-правові механізми впливу. Саме така інтегрована модель дає змогу не лише реагувати на вже виявлені порушення, а й попереджати формування кримінальних зв'язків і каналів постачання заборонених предметів, що є ключовою передумовою стабільності та безпеки пенітенціарної системи України.

Значущим елементом спеціально-кримінологічної системи протидії кримінальним правопорушенням у кримінально-виконавчій сфері є контроль за доступом осіб і транспортних засобів на територію установ виконання покарань. Відповідно до п. 54 Правил внутрішнього розпорядку УВП, адміністрація колонії в разі наявності підстав має право здійснювати огляд громадян, їхніх особистих речей і транспортних засобів, що знаходяться в межах охоронюваної території, а також вилучати заборонені предмети, речі та документи. Зазначені повноваження спрямовані на недопущення проникнення до режимних зон засобів зв'язку, наркотичних речовин, грошей, зброї та інших предметів, які можуть бути використані для підриву режиму, організації злочинної діяльності або корупційних зв'язків.

Окрему, підвищено інтенсивну форму спеціально-кримінологічного впливу становлять комплексні спеціальні операції, що проводять в установах виконання покарань відповідно до відомчих інструкцій. До таких заходів належать, зокрема, операції, умовно названі «Щит» і «Заслон», які застосовують залежно від стану оперативної обстановки.

Спеціальну операцію «Щит» запроваджують з метою стабілізації правопорядку в періоди підвищеного ризику – у святкові дні, під час масових заходів або за умов ускладнення криміногенної ситуації в установі. У цей період особовий склад переводять на посилений режим несення служби, що передбачає збільшення чисельності варт і чергових змін, підвищення рівня пильності персоналу, посилений контроль за дотриманням режиму, а також проведення масових профілактичних заходів, зокрема обшуків засуджених,

перевірок житлових і виробничих приміщень, оглядів території та об'єктів УВП. Такий режим дає змогу не лише оперативно виявляти заборонені предмети, а й знижувати рівень конфліктності та запобігати надзвичайним подіям.

Натомість спеціальна операція «Заслон» має вужчу, але стратегічно важливу спрямованість – перекриття каналів надходження заборонених предметів до охоронюваних зон установ виконання покарань. У її межах здійснюють систему скоординованих дій, що охоплює:

- виявлення та ліквідацію каналів постачання заборонених речей і речовин;
- проведення обшуків засуджених, приміщень і території установ;
- огляд об'єктів виробничої та житлової зон;
- особисті огляди громадян, які заходять на територію УВП.

Отже, операції «Щит» і «Заслон» є інструментами цільового спеціально-кримінологічного впливу, які дають змогу не лише реагувати на вже виявлені порушення, а й активно формувати превентивне середовище, що ускладнює реалізацію кримінальних намірів як з боку засуджених, так і з боку осіб, причетних до незаконних каналів постачання або корупційних зв'язків у пенітенціарній системі.

У сукупності режимні огляди, контроль доступу та спеціальні операції створюють багаторівневу систему бар'єрів, яка є ключовим елементом спеціально-кримінологічного запобігання злочинності в органах й установах ДКВС України.

Проаналізуємо роль режимно-охоронних заходів у спеціально-кримінологічному запобіганні. Одним із ключових елементів спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням у системі органів й установ виконання покарань є належна організація охорони об'єктів УВП. Відповідно до відомчих нормативно-правових актів, охорону установ виконання покарань розглядають як комплекс правових, організаційних і технічних заходів, спрямованих на забезпечення режиму ізоляції засуджених,

недопущення втеч, запобігання злочинам, припинення незаконного проникнення сторонніх осіб та заборонених предметів на охоронювану територію, а також захист матеріальних цінностей установи.

У структурі спеціально-кримінологічних заходів запобігання проникненню заборонених предметів до УВП доцільно виокремити такі основні напрями режимно-охоронної діяльності:

- забезпечення фізичної та технічної охорони установи – передбачає надійне виставлення варт, патрулювання резервними групами прилеглих до установи територій, своєчасне реагування на факти перекидання заборонених предметів через огорожу, а також використання інженерно-технічних засобів охорони;

- контроль за доступом осіб і транспортних засобів – адміністрація колонії за наявності законних підстав має право здійснювати огляд громадян, їхніх речей, транспортних засобів, що знаходяться на території УВП, а також вилучати заборонені речі й документи. Такий контроль є одним із найефективніших інструментів запобігання незаконному потраплянню наркотиків, засобів зв'язку, грошей та інших криміногенно значущих предметів;

- протидія перекиданням заборонених предметів через огорожі – перекидання є одним із найпоширеніших каналів доставляння заборонених предметів. У ньому беруть участь родичі засуджених, їхні знайомі або особи з кримінального оточення, а в окремих випадках – недобросовісні працівники установ. Тому профілактика має ґрунтуватися на врахуванні просторових уразливих ділянок периметра та поведінкових особливостей потенційних порушників;

- контроль поштово-передавальних каналів – посилки, бандеролі та передачі залишаються одним з основних шляхів надходження заборонених предметів. Їх ретельний огляд має вирішальне значення для запобігання поширенню наркотиків, мобільних телефонів ц інших засобів кримінальної комунікації.

Особливе місце в системі спеціально-кримінологічних заходів посідає реагування на виявлення наркотичних засобів, оскільки саме наркотизація середовища засуджених істотно підвищує рівень насильства, конфліктності й організованої злочинності.

За результатами емпіричного дослідження, близько 65 % випадків вилучення наркотичних речовин здійснюють чергові зміни УВП, що пов'язано з їх постійною присутністю в оперативно значущих зонах установи.

Типовий алгоритм дій у разі виявлення підозрілої речовини охоплює:

- 1) ізоляцію засудженого та проведення ретельного обшуку;
- 2) отримання письмових пояснень щодо походження речовини;
- 3) вилучення предмета в присутності свідків із фіксацією в акті;
- 4) тимчасову ізоляцію засудженого (поміщення до ДІЗО);
- 5) обшук житлового та робочого місця;
- 6) передачу матеріалів оперативному підрозділу для подальшої перевірки;
- 7) доповідь керівництву установи.

Саме чіткість документування та дотримання процесуальної форми є запорукою подальшого кримінально-правового реагування та ліквідації каналів постачання, а її ефективне запобігання проникненню заборонених предметів до установ виконання покарань можливе лише за умов системної взаємодії всіх служб УВП – оперативних, режимних, охоронних, соціально-виховних і психологічних. Кожен підрозділ виконує власні функції, однак саме їхня узгоджена діяльність формує багаторівневий захисний бар'єр проти кримінальних загроз.

Подальше підвищення ефективності спеціально-кримінологічних заходів потребує модернізації інженерно-технічних засобів охорони, упровадження результатів сучасних наукових досліджень і використання найкращих міжнародних практик пенітенціарної безпеки, що в сукупності дасть змогу знизити рівень пенітенціарної злочинності та посилити законність у сфері виконання покарань.

Ще одним ключовим напрямом спеціально-кримінологічної профілактики є оперативно-розшукова й аналітична діяльність. Вона передбачає виявлення та документування кримінальних зв'язків, прогнозування конфліктів, ідентифікацію лідерів кримінального середовища й осіб, схильних до насильницьких або корисливих правопорушень. Саме завдяки такій діяльності адміністрація може не лише реагувати на вже вчинені злочини, а й випереджати їх, роз'єднуючи кримінальні групи та ізолюючи найнебезпечніших осіб.

Важливим елементом спеціально-кримінологічного запобігання є система режиму, нагляду та безпеки. Контроль за пересуванням засуджених, організація обшуків, відеоспостереження, технічні засоби контролю, перевірка посилок, передач, транспорту й відвідувачів спрямовані на перекриття каналів надходження наркотиків, мобільних телефонів, грошей та зброї. Порушення режиму в місцях позбавлення волі майже завжди є передумовою тяжких злочинів, а тому ефективний контроль є не просто адміністративною функцією, а формою спеціальної кримінологічної профілактики.

Слід зазначити і про антикорупційні заходи щодо персоналу. Участь співробітників у незаконному обігу заборонених предметів, покриванні злочинів або у створенні привілейованих умов для окремих засуджених є одним з найнебезпечніших криміногенних чинників. Тому службові перевірки, внутрішня безпека, фінансовий контроль, тестування на добросовісність, а також неминучість кримінальної відповідальності за зловживання владою мають кримінологічне значення.

Компонентом спеціально-кримінологічних заходів є індивідуальна профілактика щодо найбільш криміногенно небезпечних категорій засуджених. Ідеться про осіб, які є лідерами неформальних угруповань, схильні до насильства, втеч, наркотогівлі або вимагань. Їх своєчасне виявлення, роз'єднання, переведення, посилений контроль і психологічна

робота надають можливість нейтралізувати потенційні осередки злочинної активності.

В умовах слідчих ізоляторів значущу роль відіграє процесуально-кримінологічний контроль за поведінкою підозрюваних й обвинувачених. СІЗО є особливо вразливими до злочинних впливів, оскільки тут концентруються особи, які ще не втратили зв'язків із зовнішнім кримінальним світом і часто прагнуть впливати на слідство, потерпілих або співучасників. Обмеження контактів, контроль листування і телефонних розмов, ізоляція лідерів злочинних груп мають важливе профілактичне значення.

Отже, спеціально-кримінологічні заходи в ДКВС України є не допоміжним, а системоутворювальним елементом внутрішньої безпеки пенітенціарних установ. Саме вони дають змогу не лише стримувати злочинність, а й поступово руйнувати її організаційні та психологічні основи. Поєднана із загальносоціальними й індивідуальними заходами, спеціально-кримінологічна профілактика формує комплексну модель запобігання, здатну забезпечити як безпеку персоналу й засуджених, так і загальну стабільність кримінально-виконавчої системи.

3.3. Організаційно-правові засади вдосконалення запобігання кримінальним правопорушенням в органах та установах виконання покарань і слідчих ізоляторах ДКВС України

Сучасний етап розвитку кримінально-виконавчої системи України означений глибокими інституційними трансформаціями, зумовленими як внутрішніми реформами, так і зовнішніми викликами, пов'язаними з воєнним станом, євроінтеграційними процесами та загостренням криміногенних ризиків. У цих умовах важливе значення має проблема запобігання кримінальним правопорушенням в органах й установах виконання покарань,

слідчих ізоляторах ДКВС, що потребує системного вдосконалення її організаційно-правових засад.

Запобігання злочинності в кримінально-виконавчій сфері не може зводитися виключно до режимних чи каральних заходів. Воно має ґрунтуватися на цілісній організаційно-правовій моделі, яка охоплює нормативне регулювання, управлінські механізми, кадрову політику, систему контролю та взаємодію між суб'єктами запобіжної діяльності, що засвідчують 87,4 % опитаних. Саме ці елементи формують інституційну здатність ДКВС протидіяти кримінальним виявам як з боку засуджених і взятих під варту, так і з боку власного персоналу служби.

Правові засади діяльності ДКВС ґрунтуються на низці нормативно-правових актів, які регулюють як загальні принципи виконання покарань, так і конкретні механізми профілактики злочинів. Основними з них є:

- КВК України, який визначає режим тримання, права й обов'язки засуджених, а також повноваження персоналу щодо запобігання правопорушенням [93];

- Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», що встановлює організаційну структуру ДКВС, її функції у сфері правоохоронної діяльності та взаємодію з іншими органами [135];

- Закон України «Про пробацію», який акцентує на ресоціалізації та профілактиці рецидиву, інтегруючи її в систему запобігання злочинам після звільнення [144];

- міжнародні стандарти, імplementовані в українське законодавство, такі як Конвенція ООН проти катувань [77], Європейські в'язничні правила та рекомендації Європейського комітету з питань запобігання катуванням (СРТ) [55].

Водночас операційний план реалізації Стратегії реформування системи органів юстиції на 2025–2026 роки передбачає повну імplementацію цих норм, зокрема підготовку звітів про виконання рекомендацій СРТ [145]. Ці акти створюють правову рамку для поєднання репресивних (режимних) і

превентивних (профілактичних) заходів, але потребують удосконалення для адаптації до сучасних загроз, таких як проникнення заборонених предметів чи організована злочинність усередині органів й установ виконання покарань.

Організаційно ДКВС структурована так, щоб забезпечувати багаторівневу систему запобігання злочинам: від центрального апарату до окремих установ. Ключовими елементами є:

- центральний апарат ДКВС – координує загальну політику, розробляє плани профілактики та контролює їх виконання. Згідно з операційним планом на 2025–2026 роки, акцент на створенні центрів відеоспостереження в усіх УВП та СІЗО для посилення моніторингу [91];

- оперативні підрозділи – здійснюють спеціально-кримінологічні заходи, такі як негласна робота, обшуки та профілактичні обліки осіб із високим ризиком;

- виховні та психологічні служби – інтегрують загальносоціальні заходи, зокрема програми ресоціалізації та психокорекції;

- медичні та режимні служби – забезпечують санітарно-гігієнічні умови та контроль за здоров'ям, що є частиною профілактики конфліктів і насильства.

Удосконалення організаційних засад передбачає посилення міжвідомчої взаємодії з Міністерством юстиції, Національною поліцією та громадськими організаціями. Наприклад, формування планів діяльності УВП на 2026 рік акцентує на безпеці, законності та розвитку, зокрема її оптимізації ресурсів і впровадженні цифрових систем моніторингу [140].

Р. Ю. Завітневич зауважує, що реформування має відбуватися відповідно до Європейських пенітенціарних правил, у яких визначено основоположні принципи для побудови цивілізованої пенітенціарної системи, серед яких: 1) дотримання прав людини для всіх осіб, позбавлених волі; 2) збереження всіх прав особи, крім позбавлених за рішенням суду; 3) накладені на осіб до позбавлення волі обмеження повинні бути мінімально необхідними та відповідати тій обґрунтованій меті, з якої їх накладали; 4) брак

ресурсів не може бути виправданням для утримання ув'язнених в умовах, які порушують права людини; 5) перебування осіб у місцях позбавлення волі має бути максимально наближеним до позитивних аспектів життя в суспільстві; 6) утримання осіб, позбавлених волі, під вартою має відбуватися в умовах сприяння їх поверненню до суспільства; 7) необхідність залучення зовнішніх соціальних служб і громадськості для вирішення питань в'язничного життя; 8) забезпечення належної професійної підготовки та добору персоналу пенітенціарних установ для надання їм можливості підтримувати високі стандарти в поводженні з ув'язненими; 9) проведення регулярної інспекції всіх пенітенціарних установ державними органами [59, с. 66–68].

Відповідно до Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року [145], основними завданнями перетворення було визначено:

- створення належних умов тримання засуджених й осіб, узятих під варту;
- створення ефективної системи запобігання та протидії катуванням, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню;
- забезпечення права на охорону здоров'я та медичну допомогу, соціальний захист в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах;
- збільшення кількості випадків застосування покарань і запобіжних заходів, не пов'язаних з ізоляцією від суспільства, подальший розвиток органів пробації;
- удосконалення методів й інструментів виправлення та ресоціалізації засуджених, їх подальше впровадження;
- забезпечення належного рівня безпеки та правопорядку в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах;
- формування ефективної моделі підготовки та діяльності персоналу органів й установ пенітенціарної системи;
- розширення можливостей цифровізації пенітенціарної системи.

Водночас Стратегія визначає низку завдань з реалізації стратегічних цілей Стратегії, зокрема такими є:

- імплементація положень Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання [77], Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [76], Мінімальних стандартних правил ООН щодо поводження з в'язнями та Правил ООН стосовно поводження з ув'язненими жінками і засобів покарання для жінок-правопорушниць без позбавлення їх свободи (Бангкокські правила), Європейських в'язничних правил і рекомендацій Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню в національну правову систему;

- створення та забезпечення функціонування подвійної системи регулярних пенітенціарних інспекцій (зовнішніх і внутрішніх) з метою додержання прав та свобод людини і громадянина, які перебувають у слідчих ізоляторах, установах виконання покарань, закладах охорони здоров'я державної установи «Центр охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України»;

- удосконалення процедури фіксації тілесних ушкоджень засуджених й осіб, узятих під варту, медичними працівниками відповідно до рекомендацій Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню;

- формування відносин персоналу пенітенціарної системи та засуджених на засадах динамічної безпеки;

- модернізація центрів відеоспостереження в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах, зокрема в частині застосування портативних відеореєстраторів;

- протидія негативному впливу злочинної субкультури та неформальної тюремної ієрархії [145].

Реалізація окреслених завдань передбачена на період до 2026 року, її здійснюють шляхом виконання операційних планів реалізації у 2022–2024,

2025 і 2026 роках, які розробляє Мін'юст із залученням представників органів державної влади, інститутів громадянського суспільства, міжнародних експертів. Ключові напрями вдосконалення окреслено в таблиці основних заходів операційного плану на 2025–2026 роки (табл.) [140].

Аналізуючи реалізацію та впровадження зазначених заходів, зауважимо, що ці заходи спрямовані на мінімізацію криміногенних факторів через покращення інфраструктури та процедур, які ми детально розглянемо.

**Основні заходи, передбачені операційним планом реалізації Стратегії
реформування пенітенціарної системи Міністерства юстиції України
на 2025–2026 роки**

Таблиця

№	Напрямок удосконалення	Основні заходи	Термін реалізації	Відповідальні органи
1	Імплементация міжнародних стандартів	Виконання рекомендацій СРТ, підготовка звітів про умови тримання	Щорічно до 2026 р.	Мін'юст, ДКВС
2	Технічне оснащення	Забезпечення центрів відеоспостереження в УВП і СІЗО	IV квартал 2025–2026	ДКВС, державні установи
3	Створення місць тримання	Створення 500 місць у СІЗО з відповідністю нормам (не менше ніж 4 кв. м на особу)	IV квартал 2025–2026	Мін'юст, ДКВС
4	Профілактика катувань	Імплементация Конвенції ООН проти катувань та Бангкокських правил	Постійно	ДКВС, Центр охорони здоров'я ДКВС
5	Ресоціалізація та пробація	Удосконалення інструментів оцінювання ризиків рецидиву	До 2027 р.	Органи пробації, ДКВС

Одним із ключових напрямів удосконалення запобігання кримінальним правопорушенням у системі органів й установ виконання покарань і слідчих ізоляторах ДКВС України у 2025–2026 роках є імплементация міжнародних стандартів поведінки з ув'язненими та діяльності пенітенціарних

адміністрацій. Цей напрям має не лише правозахисне, а й безпосереднє кримінологічне значення, оскільки спрямований на формування такого інституційного середовища, яке мінімізує умови для виникнення та відтворення злочинності в місцях несвободи.

Аргументовано зазначає Р. Ю. Завітневич, що на шляху до вступу в ЄС реформування пенітенціарної системи України набуло неабиякого значення. Реформування пенітенціарної системи України полягає у відходженні від радянських стереотипів і побудові цивілізованої пенітенціарної системи європейського зразка, де повага до людської гідності є однією з ключових цінностей. Досягненню цієї мети сприятиме проведення порівняльно-правового дослідження у сфері функціонування пенітенціарних систем країн ЄС та України. Вивчення та аналіз сучасних теоретичних розробок українських й іноземних учених з цієї проблематики сприятиме формулюванню конкретних пропозицій з удосконалення кримінально-виконавчого законодавства України [58, с. 13].

Отже, у межах Операційного плану реформування пенітенціарної системи імплементація міжнародних стандартів передбачає насамперед виконання рекомендацій Європейського комітету із запобігання катуванням (СРТ), застосування Європейських пенітенціарних правил, Правил Нельсона Мандели (Мінімальних стандартних правил ООН щодо поводження з ув'язненими), Бангкокських правил щодо утримання жінок, а також положень Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання. Сукупність цих актів формує універсальний стандарт безпечного, гуманного й керованого пенітенціарного середовища.

Слід зазначити, що з кримінологічної позиції імплементація міжнародних пенітенціарних стандартів спрямована передусім на нейтралізацію системних детермінант пенітенціарної злочинності, які мають сталий і відтворюваний характер у діяльності органів й установ виконання покарань. У межах проведеного опитування практичних працівників органів

та установ виконання покарань і слідчих ізоляторів ДКВС України основними чинниками, що детермінують насильницьку та корупційну злочинність у місцях позбавлення волі, респонденти визначили: переповненість установ виконання покарань і СІЗО – 78 %; відсутність належного й ефективного нагляду за поведінкою ув'язнених і персоналу – 64 %; домінування кримінальної субкультури та неформальної ієрархії серед засуджених – 71 %; недостатній контроль за застосуванням фізичної сили та спеціальних засобів – 59 %; дефіцит прозорості та зовнішнього контролю за діяльністю персоналу – 53 %; залежність медичної служби від адміністрації установи – 47 %; неналежне документування тілесних ушкоджень в скарг ув'язнених – 45 %.

Водночас 82 % опитаних зазначили, що ці чинники в сукупності створюють сприятливе середовище для вчинення: насильницьких злочинів між ув'язненими; зловживань владою з боку персоналу; незаконного обігу заборонених предметів; корупційних практик у сфері режиму та забезпечення побутових умов тримання.

Саме на усунення або мінімізацію цих криміногенних чинників спрямовані стандарти Європейського комітету із запобігання катуванням (СРТ) і суміжні міжнародні норми. Зокрема, під час опитування працівники ДКВС виокремили такі вимоги щодо: мінімальної житлової площі – не менше ніж 4 м² на одну особу (яку 69 % респондентів визнали ключовим фактором зниження конфліктності); роздільне тримання різних категорій ув'язнених (74 %); постійне відеоспостереження в житлових і службових приміщеннях (61 %); інституційну незалежність медичної служби (56 %); обов'язкове документування тілесних ушкоджень і скарг на насильство (63 %); чітке регламентування підстав, порядку та меж застосування фізичної сили і спеціальних засобів (68 %). Урахування цих факторів, на думку більшості опитаних, істотно знизить рівень насильницьких виявів, корупційних ризиків і вплив кримінальних ієрархій у пенітенціарному середовищі (додаток Г, Г).

Отже, міжнародні пенітенціарні стандарти виконують не лише гуманістичну та правозахисну, а й чітко виражену превентивну функцію,

оскільки спрямовані на структурну трансформацію криміногенних умов, що спричиняють протиправну поведінку як серед ув'язнених, так і серед персоналу установ виконання покарань.

Водночас виконання рекомендацій СРТ у межах операційного плану 2025–2026 років передбачає щорічну підготовку звітів про умови тримання осіб у місцях несвободи, що створює механізм постійного зовнішнього моніторингу та зворотного зв'язку між міжнародними інституціями, Міністерством юстиції України і ДКВС. Такі звіти надають можливість ідентифікувати установи з підвищеним рівнем криміногенності, системними порушеннями режиму або ознаками тіньового управління, що своєю чергою дає змогу застосовувати цільові управлінські, кадрові та фінансові заходи впливу.

Важливим аспектом реформування пенітенціарної системи залишається також імплементація міжнародних стандартів з метою підвищення якості боротьби з корупцією та недозволеними зв'язками персоналу із засудженими. Запровадження обов'язкової відеофіксації, прозорих процедур доступу до камер і службових приміщень, незалежного медичного та дисциплінарного контролю істотно звужує простір для тіньових домовленостей, передачі заборонених предметів і приховування фактів насильства чи зловживань з боку адміністрації. Унаслідок цього пенітенціарна установа із закритої та малоконтрольованої структури поступово трансформується в підзвітну й керовану організацію з європейськими стандартами утримання.

Отже, імплементацію міжнародних стандартів у діяльність ДКВС України слід проводити, і це схвально оцінюють 91,2 % опитаних. Насамперед її слід розглядати саме як стратегічний інструмент спеціально-кримінологічного та загальносоціального запобігання злочинності в місцях несвободи. Вона не лише забезпечує виконання міжнародних зобов'язань держави, а й створює передумови для зниження рівня пенітенціарної злочинності, корупції та насильства, а також для формування безпечного

середовища, здатного виконувати ресоціалізаційну та превентивну функції в довгостроковій перспективі.

Наступним вектором реформування є технічне оснащення як напрям удосконалення запобігання кримінальним правопорушенням у ДКВС України (операційний план на 2025–2026 роки). Слід зауважити, що стратегічне призначення полягає у формуванні технологічно контрольованого середовища, у якому обмежують можливості для вчинення кримінальних правопорушень як заарештованими, так і співробітниками УВП та СІЗО, зокрема: проникнення заборонених предметів, вчинення насильницьких дій, встановлення корупційних зв'язків між персоналом і засудженими, а також приховування правопорушень.

Відповідно до розглядуваного нами операційного плану, ключовим інструментом цього напрямку визначено створення центрів відеоспостереження в УВП і СІЗО у 2025–2026 роках. Їх запровадження означає не лише монтаж камер, а й побудову цілісної системи кримінологічного контролю: *фіксація → аналіз → реагування → документування → відповідальність*.

За результатами проведеного опитування працівників ДКВС, оперативних підрозділів і кримінологів було з'ясовано, що: 78,4 % респондентів вважають, що саме відеоспостереження є найефективнішим технічним засобом запобігання пенітенціарним правопорушенням; 64,7 % зазначили, що наявність камер істотно знижує готовність персоналу вступати в недозволені контакти із засудженими; 71,2 % зазначили, що відеофіксація істотно підвищує ймовірність викриття каналів постачання заборонених предметів; 69,5 % пов'язують технічний контроль зі зменшенням кількості насильницьких інцидентів у камерах і житлових секціях.

Технічне оснащення виконує не лише контрольну, а й стримувальну (превентивну) функцію, впливаючи на поведінку як засуджених, так і персоналу. У межах запитання щодо пріоритетних напрямів технічного оснащення респондентам було запропоновано оцінити, які саме технічні

рішення є найважливішими для запобігання злочинності в УВП і СІЗО. Розподіл відповідей був таким: камери відеоспостереження в зонах КПП, периметра, передач – 82,1 %; камери в коридорах, переходах, дворах – 74,3 %; відеофіксація дій персоналу (кімнати оглядів, передачі, етапування) – 68,6 %; технічні засоби контролю мобільного зв'язку (детектори, глушники) – 61,8 %; рентген-сканери та металодетектори – 57,9 %; аналітичні системи відеоспостереження (розпізнавання поведінкових ризиків) – 43,5 %. Результати опитування засвідчують, що найбільш криміногенно значущими, на думку респондентів, є саме зони проникнення та передачі, де вчиняють більшість правопорушень.

Водночас встановлено прямопропорційний вплив технічного оснащення на окремі види злочинності, що, на думку працівників ДКВС, дасть змогу: знизити рівень проникнення заборонених предметів у середньому на 43,5 %; зменшити кількість корупційних правопорушень персоналу на 34,1 %; зменшити кількість насильницьких інцидентів між засудженими на 29,5 %; підвищити показник розкритості правопорушень у місцях несвободи більше ніж на 50 % за рахунок доказової бази відеофіксації. Надзвичайно високим вважають ефект у СІЗО, де конфліктність і тіньові комунікації є значно інтенсивнішими, ніж у колоніях.

Окремий блок опитування було присвячено корупції серед персоналу. Зокрема, 72,9 % респондентів зазначили про відсутність технічного контролю, який створює «корупційні коридори» – неформальні маршрути, через які відбуваються передачі, домовленості та прикривання ймовірних можливих правопорушень. Натомість 79,3 % переконані, що системне відеоспостереження є одним із найдієвіших інструментів мінімізації таких практик, оскільки воно істотно підвищує ризик викриття та руйнує «зони безкарності».

Акцентуємо, що технічне оснащення, насамперед створення центрів відеоспостереження в УВП та СІЗО у 2025–2026 роках, має не допоміжний, а системоутворювальний характер у механізмі спеціально-кримінологічного

запобігання. Воно змінює логіку функціонування пенітенціарних установ – від режиму «паперового контролю» до режиму постійної об'єктивної фіксації та доказової підзвітності. У контексті зазначеного поєднання технічних рішень з організаційними та правовими гарантіями (доступ до архівів, обов'язкове реагування, аудит) дає змогу істотно зменшити латентність пенітенціарної злочинності й підвищити реальну ефективність всієї системи запобігання правопорушенням у ДКВС України.

Доволі проблемним напрямом реформування та вдосконалення запобігання кримінальним правопорушенням у системі ДКВС України залишається протидія катуванням і жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню. У контексті зазначеного одним із ключових напрямів операційного плану реформування системи виконання покарань України на 2025–2026 роки є формування ефективного механізму запобігання катуванням та іншим формам жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження і покарання в місцях несвободи. Значення цього напрямку виходить далеко за межі правозахисної проблематики, оскільки катування та незаконне насильство в установах виконання покарань є потужним фактором відтворення пенітенціарної злочинності.

Згідно з дослідженням українських й іноземних кримінологів (О. М. Джужа, А. П. Закалюк, В. В. Голіна, О. Г. Колб), нелегітимне застосування фізичної сили в пенітенціарному середовищі трансформує правовий режим відбування покарання в систему неформального насильницького контролю, що руйнує основи законності, підриває авторитет адміністрації та формує альтернативні кримінальні структури управління серед засуджених [50].

У кримінологічному сенсі катування та жорстоке поводження виконують три деструктивні функції, а саме: спричиняють формування стійкої агресивної субкультури; легітимізують насильство як інструмент розв'язання конфліктів; породжують ланцюгові реакції помсти, що виявляються в злочинах як у межах УВП, так і після звільнення.

За результатами анкетування, 72,4 % респондентів зауважили, що незаконне застосування сили персоналом підвищує рівень міжособистісної агресії серед засуджених; 66,8 % пов'язали катування з посиленням організованих форм опору адміністрації; 58,1 % зазначили, що в таких установах швидше формуються тіньові ієрархії та кримінальні лідери (додаток В). Отже, протидію катуванню слід розглядати не лише як вимогу міжнародних стандартів, а як один з інструментів спеціально-кримінологічної профілактики пенітенціарної злочинності, тому має бути вжито дієвих заходів, а не декларативних.

Водночас у межах операційного плану на 2025–2026 роки передбачено створення багаторівневої системи запобігання незаконному насильству, яка передбачає:

- обов'язкову відеофіксацію застосування фізичної сили, спеціальних засобів й обшуків;
- електронну реєстрацію тілесних ушкоджень засуджених із прив'язкою до часу та персоналу;
- розширення доступу до установ Національного превентивного механізму й Уповноваженого Верховної Ради з прав людини;
- упровадження електронних журналів контактів персоналу із засудженими.

Такі заходи виконують функцію зниження рівня латентності насильницьких правопорушень, що є ключовою умовою їх існування. Перехід від «закритого» до «прозорого» режиму контролю істотно знижує рівень вчинення і застосування насильства як інструменту управління в ОУВП і СІЗО. За матеріалами опитування, імплементація таких механізмів здатна: зменшити кількість випадків незаконного фізичного впливу на 55,5 %; знизити рівень прихованих конфліктів у камерах на 33 %; зменшити кількість злочинів помсти проти персоналу після звільнення на 7,2 %. Важливого значення цей напрям набуває в умовах воєнного стану, перевантаженості СІЗО та зростання частки осіб з бойовим досвідом, посттравматичними розладами й підвищеним

рівнем агресії. У таких умовах незаконне насильство персоналу стає каталізатором ескалації конфліктів і тяжких злочинів.

Протидію катуванням і жорстокому поводженню в установах ДКВС України слід розглядати як системний превентивний інструмент, що одночасно: захищає права людини; знижує криміногенність пенітенціарного середовища; сприяє формуванню легітимної влади адміністрації; забезпечує довгострокове зниження рецидивної злочинності.

Професійний розвиток і доброчесність персоналу як ключовий напрям удосконалення запобігання кримінальним правопорушенням у системі ДКВС України, на думку 87,6 % респондентів, є основним напрямом операційного плану реформування системи виконання покарань України, оскільки професійний розвиток, етична відповідальність і доброчесність персоналу має фундаментальне значення для забезпечення сталого зниження рівня кримінальних правопорушень у місцях несвободи. Ключове значення має персонал установ виконання покарань, оскільки він є ключовим посередником між формальним правовим режимом і реальним функціонуванням пенітенціарної системи.

Деформація професійної свідомості персоналу, слушно зазначали А. П. Закалюк, О. М. Джужа та О. Г. Колб, створює сприятливе середовище для формування тіньових механізмів управління, корупційних зв'язків із засудженими та втрати легітимності адміністративної влади [60]. У таких умовах кримінально-виконавча установа фактично перестає бути інструментом державної політики та перетворюється на простір кримінального перебування та співіснування. За результатами опитування працівників ДКВС, 69,3 % респондентів пов'язують більшість фактів вчинення кримінальних правопорушень із корупційною участю персоналу; 61,8 % констатують низький рівень професійної підготовки як чинник службових зловживань; 57,5 % називають морально-психологічне вигорання персоналу джерелом службової девіації. Це дає підстави стверджувати, що

кадровий фактор є однією із центральних детермінант пенітенціарної злочинності.

Водночас в операційному плані на 2025–2026 роки передбачено формування нової моделі персоналу ДКВС, що ґрунтується на таких елементах, як:

- стандартизована багаторівнева система професійної підготовки;
- обов’язкове навчання з прав людини, етики та деескалації конфліктів;
- регулярна психологічна оцінка та профілактика професійної деформації;
- створення механізмів внутрішньої доброчесності та захисту викривачів.

Ці заходи формують інституційну імунну систему, що перешкоджає формуванню корупційних і кримінальних зв’язків між персоналом та засудженими. На думку респондентів, підвищення рівня професійної підготовки може знизити кількість службових злочинів на 33,4 %; покращення системи внутрішньої доброчесності зменшує корупційні практики на 42,3 %; дієвий постійний психологічний супровід персоналу здатен знизити рівень агресії та ймовірність перевищення повноважень службовими особами на 25 %. Отже, особливої актуальності цей напрям набуває в умовах воєнного стану, хронічної перевантаженості СІЗО, високої плинності кадрів і психоемоційного виснаження співробітників. У таких умовах брак системної підтримки персоналу стає каталізатором девіантної поведінки, корупції та насильства.

Зрозуміло, що професійний розвиток і доброчесність персоналу є не допоміжним, а базовим структурним елементом запобігання кримінальним правопорушенням у системі ДКВС України, оскільки саме через персонал реалізуються як закон, так і його порушення. Без якісно підготовленого, мотивованого й етично стійкого персоналу жодні технічні, правові чи організаційні реформи не здатні забезпечити сталий превентивний ефект.

Попри досягнутий значний прогрес, організаційно-правові засади постають перед викликами: хронічним недофінансуванням, перевантаженістю СІЗО (коефіцієнт заповнення понад 150 % у деяких регіонах), впливом воєнного стану (обмеження контактів, психологічне навантаження) і неналежною кадровою підготовкою. Респонденти засвідчили необхідність удосконалення чинного законодавства (81,2 % опитаних схвалюють) шляхом прийняття нового спеціалізованого закону «Про профілактику адміністративних правопорушень в Україні» і необхідність комплексної програми профілактики в ДКВС.

Основні новели та пропозиції з удосконалення мають охоплювати такі напрями:

- розроблення відомчого Положення про профілактику правопорушень серед персоналу та засуджених для усунення колізій у правозастосуванні;
- упровадження ШІ та цифрових систем для аналізу ризиків (наприклад, автоматизований моніторинг поведінки);
- посилення навчання персоналу з конфліктології, психології та міжнародних стандартів;
- інтеграцію громадського контролю через моніторинг ГО та Уповноваженого ВРУ з прав людини [91].

Однією з ключових організаційно-правових проблем є фрагментарність і розосередженість функцій запобігання між різними підрозділами ДКВС. Оперативні відділи, служби нагляду й безпеки, соціально-психологічні служби, адміністрація установ, підрозділи внутрішньої безпеки діють часто без належної координації, що знижує загальну ефективність превенції. Удосконалення організаційних засад має передбачати створення інтегрованої моделі управління ризиками пенітенціарної злочинності, де інформаційні, оперативні, виховні та контрольні функції будуть взаємопов'язаними.

Уваги потребує нормативне врегулювання внутрішньої безпеки персоналу ДКВС. Значна частина кримінальних правопорушень у цій сфері має корупційний характер і пов'язана з незаконними зв'язками співробітників

із засудженими. Це актуалізує необхідність не лише посилення кримінальної відповідальності, а й запровадження дієвих організаційних механізмів превенції: прозорих процедур добору кадрів, ротації, регулярних перевірок доброчесності, захисту викривачів, внутрішнього аудиту та службових розслідувань.

Важливим напрямом удосконалення організаційно-правових засад є також цифровізація управління кримінально-виконавчою системою. Створення єдиних електронних баз даних, автоматизованих систем обліку засуджених, фіксації переміщень, контролю побачень, передач і фінансових операцій істотно зменшує можливості для зловживань та латентної злочинної діяльності. Правове забезпечення таких інформаційних систем має бути чітко врегульовано відповідно до стандартів захисту персональних даних і прав людини.

Оновлення правил внутрішнього розпорядку в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах засвідчує прагнення держави впорядкувати базові управлінські та процедурні механізми, зокрема у сферах медичного забезпечення, застосування технічних засобів контролю та фіксації подій, а також дисциплінарної практики. Водночас такі зміни здебільшого мають характер техніко-організаційних коригувань, їх здійснюють у межах усталеної відомчої моделі, за якої функції контролю, нагляду та забезпечення прав осіб, позбавлених волі, залишаються сконцентрованими в одному управлінському центрі.

Без чіткого розмежування між репресивними та захисними функціями держави пенітенціарна система об'єктивно не може забезпечити належний рівень запобігання кримінальним правопорушенням і відповідати європейським стандартам поводження з ув'язненими. Передача медичної служби до системи охорони здоров'я, запровадження незалежного та відкритого моніторингу, реальний доступ до зовнішньої медичної допомоги, підвищення прозорості дисциплінарних процедур, а також гарантування ефективних механізмів подання й розгляду скарг становлять ключові елементи

не декларативної, а змістовної правозахисної трансформації пенітенціарної системи.

Важливо, щоб у процесі реалізації реформ зберігалася активна роль правозахисної спільноти, адвокатів, медіа, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та Національного превентивного механізму, діяльність яких має бути спрямована не лише на аналіз змін нормативно-правового регулювання, а й на оцінювання їх фактичного впливу на стан законності та безпеки в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах. Критеріями такого оцінювання мають бути своєчасність надання медичної допомоги, запобігання катуванням і жорсткому поводженню, належна фіксація звернень і скарг, а також ефективність реагування на зловживання владою з боку персоналу.

Саме за сукупністю зазначених емпіричних і соціально значущих показників доцільно оцінювати результативність організаційно-правових змін у системі виконання покарань, оскільки реальне впровадження європейських стандартів починається не з формального оновлення нормативних актів, а із забезпечення поваги до людської гідності кожної особи, яка перебуває під контролем держави.

Значущою є адаптація національного законодавства до європейських пенітенціарних стандартів. Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи, практика Європейського суду з прав людини, Мінімальні стандартні правила ООН щодо поводження з ув'язненими (Правила Нельсона Мандели) формують сучасну парадигму запобігання злочинності через гуманізацію режиму, прозорість управління та повагу до гідності людини. Їх імплементація в правову систему України є не лише міжнародним зобов'язанням, а й ефективним інструментом зниження криміногенності пенітенціарного середовища.

Тож удосконалення організаційно-правових засад запобігання кримінальним правопорушенням у системі ДКВС України слід здійснювати в межах комплексної реформи, яка поєднує правове оновлення, інституційну

перебудову, кадрову політику, антикорупційні механізми та сучасні управлінські технології. Лише за умови такого системного підходу кримінально-виконавча система зможе виконувати не лише каральну, а й превентивну та ресоціалізаційну функції, що є запорукою безпеки суспільства й довіри до держави.

Висновки до розділу 3

З'ясовано, що система запобігання кримінальним правопорушенням у кримінально-виконавчій сфері має багаторівневу структуру й охоплює загальносоціальні та спеціально-кримінологічні заходи, які знаходяться у взаємодії та взаємно доповнюють один одного. Така структурна побудова відповідає сучасним кримінологічним підходам до превенції злочинності та відображає складну детермінованість криміногенних процесів у пенітенціарному середовищі.

Доведено, що загальносоціальні заходи запобігання кримінальним правопорушенням є стратегічним рівнем превентивного впливу, спрямованим на формування сприятливого соціально-економічного, правового та морально-психологічного середовища функціонування органів й установ ДКВС України. Їх зміст полягає у створенні умов, які знижують мотивацію до протиправної поведінки як засуджених, так і персоналу, забезпечують соціальну стабільність служби та сприяють гуманізації процесу виконання покарань.

Обґрунтовано, що ключовими загальносоціальними детермінантами ефективної профілактики є належне фінансування пенітенціарної системи, соціально-правовий захист персоналу, адекватне матеріальне забезпечення, модернізація законодавства, підвищення престижу служби, а також забезпечення належних умов тримання засуджених. Саме ці фактори

формують базовий антикорупційний потенціал й обмежують можливості для функціонування тіньових практик у місцях несвободи.

Встановлено, що важливими елементами загальносоціальної профілактики є організація праці, професійної підготовки, культурно-освітньої та психологічної роботи із засудженими, підтримання їх соціальних зв'язків, а також підготовка до звільнення. Зазначені заходи сприяють зниженню конфліктності, послабленню впливу кримінальної субкультури, формуванню соціально прийнятних моделей поведінки та зниженню рівня рецидивної злочинності.

Доведено, що загальносоціальні заходи у сфері діяльності ДКВС України мають системний характер і реалізуються не лише пенітенціарними інституціями, а й широким колом суб'єктів державної влади та громадянського суспільства. Це зумовлює залежність криміногенної ситуації в місцях несвободи від загального рівня соціально-економічного розвитку держави, стану правової культури й ефективності публічного управління.

Водночас з'ясовано, що загальносоціальний рівень профілактики не може забезпечити безпосереднього впливу на специфічні криміногенні фактори пенітенціарного середовища, що зумовлює необхідність функціонування спеціально-кримінологічної системи запобігання кримінальним правопорушенням.

Доведено, що спеціально-кримінологічні заходи становлять основний практико орієнтований компонент превентивної діяльності в місцях несвободи та спрямовані на нейтралізацію конкретних криміногенних явищ, серед яких неформальні ієрархії, незаконний обіг заборонених предметів, насильницькі конфлікти, корупційні зв'язки персоналу із засудженими, наркотрафік, втечі та функціонування кримінальних груп.

Обґрунтовано, що система спеціально-кримінологічного запобігання має комплексний характер і ґрунтується на взаємодії всіх структурних підрозділів установ виконання покарань та слідчих ізоляторів, зокрема адміністрації, оперативних підрозділів, служб режиму й безпеки, соціально-

виховних і психологічних служб. Така організаційна модель забезпечує багаторівневість, адресність і безперервність профілактичного впливу.

Центральним елементом спеціально-кримінологічної системи запобігання кримінальним правопорушенням визначено оперативно-розшукову діяльність, що забезпечує раннє виявлення криміногенних процесів, документування злочинних зв'язків, блокування каналів надходження заборонених предметів, нейтралізацію корупційних виявів і підтримання режиму безпеки в установах. Саме через оперативно-розшуковий механізм реалізується активна форма превенції, спрямована на руйнування кримінальних механізмів на стадії їх формування.

Доведено, що правове регулювання оперативно-розшукової діяльності в пенітенціарній сфері має комплексний характер й охоплює конституційні положення, кримінальне, кримінально-виконавче та кримінальне процесуальне законодавство, спеціальні закони у сфері оперативно-розшукової діяльності, інформаційної безпеки та протидії організованим злочинності, а також відомчі нормативні акти ДКВС України. Водночас ця система потребує подальшої адаптації до сучасних криміногенних викликів, цифровізації злочинності й міжнародних стандартів захисту прав людини.

Аргументовано, що ефективність спеціально-кримінологічних заходів безпосередньо залежить від професійної компетентності персоналу, рівня його антикорупційної стійкості, якості міжвідомчої взаємодії, технічного оснащення установ і науково обґрунтованого кримінологічного аналізу пенітенціарних процесів. Система запобігання кримінальним правопорушенням у діяльності органів й установ виконання покарань і слідчих ізоляторів ДКВС України має комплексний, багаторівневий, динамічний характер. Її ефективність визначають узгодженим функціонуванням загальносоціальних і спеціально-кримінологічних заходів, належним правовим забезпеченням, професійною спроможністю персоналу та здатністю оперативно реагувати на трансформацію криміногенних загроз у пенітенціарному середовищі.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення наукового завдання, що полягає у формуванні комплексної моделі запобігання кримінальним правопорушенням в органах й установах виконання покарань і слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України, а також у розробленні науково обґрунтованих заходів удосконалення правового механізму превентивної діяльності. За результатами дослідження сформульовано такі висновки.

1. Встановлено, що сучасний стан наукової розробленості проблеми вирізняється наявністю значного масиву праць у галузі кримінології, кримінально-виконавчого й адміністративного права, однак вони переважно є фрагментарними і не формують цілісної інтегрованої концепції запобігання кримінальним правопорушенням у ДКВС України. Обґрунтовано необхідність комплексного, міждисциплінарного підходу до дослідження пенітенціарної злочинності й доцільність використання доктринальних моделей пенітенціарної системи як системи превенції, окреслено теоретичні передумови для подальшого дослідження кримінологічної характеристики кримінальних правопорушень і розроблення практико орієнтованих напрямів удосконалення запобіжної діяльності в кримінально-виконавчій системі України.

Аргументовано, що еволюція наукових підходів до дослідження запобігання кримінальним правопорушенням у місцях несвободи відображає поступову трансформацію від домінування репресивно-контрольної парадигми до комплексної превентивно-ресоціалізаційної моделі, у межах якої ключове значення мають забезпечення прав людини, індивідуалізація виконання покарань, освітньо-виховні та соціально-психологічні інтервенції, а також розвиток міжвідомчої взаємодії та інституційної спроможності пенітенціарної системи.

2. З'ясовано, що суб'єкти запобігання кримінальним правопорушенням у ДКВС України утворюють багаторівневу систему, яка охоплює внутрішньоінституційних суб'єктів (адміністрацію установ, оперативні та режимні підрозділи, психологічну службу, підрозділи внутрішньої безпеки), міжвідомчих суб'єктів (правоохоронні органи, прокуратуру, суди), а також органи місцевого самоврядування, інститути громадянського суспільства та міжнародні механізми контролю. Доведено, що ефективність превенції залежить від нормативної визначеності повноважень та належної координації діяльності. Своєю чергою нормативно-правове забезпечення діяльності суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням у сфері виконання покарань становить складну багаторівневу систему, яка інтегрує конституційні засади, норми кримінального та кримінально-виконавчого законодавства, антикорупційні положення, відомче регулювання та міжнародні стандарти поводження з особами, позбавленими волі. Водночас аналіз засвідчує наявність фрагментарності правового регулювання, недостатню узгодженість окремих нормативних положень і потребу в упровадженні ризик-орієнтованих підходів до управління безпекою установ.

3. Констатовано, що позитивна іноземна практика відіграє системоутворювальну роль у модернізації правового механізму запобігання кримінальним правопорушенням. Обґрунтовано доцільність імплементації принципів динамічної безпеки, ризик-орієнтованого управління, гуманізації режиму та забезпечення стандартів прав людини як інструментів зниження криміногенності пенітенціарного середовища.

З'ясовано, що найбільшу результативність демонструють такі підходи: упровадження концепції «динамічної безпеки» (Велика Британія), яка ґрунтується на системній професійній взаємодії персоналу з ув'язненими; застосування ризик-орієнтованих інструментів оцінювання для диференціації та розміщення засуджених (Канада, США); використання сучасних технічних засобів нагляду й контролю; запровадження спеціальних дисциплінарних механізмів, зокрема невключення строку перебування в дисциплінарному

ізоляторі до загального строку покарання (Англія). Водночас доведено, що запозичення зазначених практик не може зводитися до їх формального перенесення в національну систему. Їх упровадження доцільно здійснювати шляхом критичного аналізу, правового й організаційного коригування, з огляду на національні соціально-правові умови, інституційну специфіку та стандарти забезпечення прав людини.

4. Оцінено кількісно-якісні показники кримінальних правопорушень у ДКВС України за 2020–2025 роки. Виявлено хвилеподібну динаміку реєстрованих правопорушень (у межах 30–44 випадків на рік), структурну трансформацію злочинності, зокрема домінування наркотичних складів у певні періоди, а також збереження корупційних ризиків і латентності насильницьких правопорушень. Установлено, що впродовж 2020–2025 років загальна кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень у межах зазначених установ коливалася в межах 30–44 випадків на рік. Найвищий показник зафіксовано 2021 року (44 правопорушення), після чого протягом 2022–2023 років спостерігалось зменшення до 30 випадків. Упродовж 2024–2025 років відбулася відносна стабілізація криміногенної ситуації на рівні 36–37 правопорушень щорічно.

Встановлено, що 2025 року з 23 896 осіб, звільнених із місць несвободи, 2166 осіб (9,06 %) повторно вчинили кримінальні правопорушення. Найвищий рівень рецидиву (12,57 %) зафіксовано серед осіб, звільнених з установ середнього рівня безпеки для раніше засуджених. Водночас 72,7 % повторних злочинів припадає на осіб, які відбули покарання в повному обсязі, що демонструє недостатню ефективність окремих елементів ресоціалізаційного впливу. Якісний аналіз структури злочинності засвідчив домінування правопорушень, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів (близько 45 %), а також обігом інших заборонених предметів (25 %). Частка корупційних кримінальних правопорушень, учинених персоналом, становить близько 15 %, аналогічний показник припадає на насильницькі злочини.

Виявлено також низку тенденцій, що характеризують трансформацію злочинності в місцях несвободи. З 2022 року збільшилася частка кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки (зокрема за ст. 111, 111¹ КК України). 2024 року частка особливо тяжких злочинів досягла 65 %, що свідчить про підвищення рівня суспільної небезпечності кримінальних виявів у зазначеній сфері. Окремою тенденцією є «технологізація» злочинної діяльності, що виявляється у використанні засобів мобільного зв'язку, мережі Інтернет й інших інформаційно-комунікаційних технологій для організації та координації протиправної діяльності.

5. З'ясовано, що сучасні детермінанти вчинення кримінальних правопорушень у пенітенціарній сфері мають комплексний характер й охоплюють зовнішні (об'єктивні), організаційно-управлінські (кадровий дефіцит, недосконалість контролю), соціально-психологічні (кримінальна субкультура) й індивідуально-особистісні чинники. Важливу роль відіграє корупціогенність середовища як мультиплікатор інших криміногенних процесів. До зовнішніх (об'єктивних) детермінант віднесено соціально-економічні, організаційно-управлінські та безпекові чинники. Зокрема, встановлено негативний вплив хронічного недофінансування системи, низького рівня грошового забезпечення персоналу, неналежних матеріально-побутових умов утримання засуджених, переповненості слідчих ізоляторів і колоній (у деяких регіонах коефіцієнт заповнення перевищує 150 %), а також обмежених можливостей працевлаштування засуджених. Організаційно-управлінські чинники виявляються в недоліках організації режиму й нагляду, формалізації профілактичної роботи, неналежному рівні професійної підготовки персоналу, слабкій міжвідомчій взаємодії та незадовільному стані інженерно-технічних засобів охорони. Виокремлено вплив умов воєнного стану, що спричиняє підвищення ризиків безпеки, переміщення контингенту, кадровий дефіцит у зв'язку з мобілізаційними процесами, а також обмеженість матеріальних і технічних ресурсів. До внутрішніх (суб'єктивних) детермінант віднесено криміногенну мотивацію засуджених і деформаційні процеси в

середовищі персоналу. Установлено, що злочинна поведінка засуджених обумовлена прагненням до підвищення неформального статусу в кримінальній ієрархії, задоволенням заборонених потреб (наркотики, алкоголь, матеріальні цінності), конфліктністю та використанням насильницьких способів вирішення міжособистісних суперечностей.

Стосовно персоналу ДКВС України визначено вплив професійної деформації, корисливої та службово зумовленої мотивації, зловживання владними повноваженнями, встановлення неправомірних зв'язків із засудженими, феномену професійного вигорання та формування толерантності до порушень законності.

6. Визначено відмітні риси осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення в місцях несвободи: для засуджених – попередній кримінальний досвід, вплив субкультури, низький рівень освіти та соціальної адаптації; для персоналу – професійна деформація, корупційна вразливість, вплив неформальних зв'язків і психологічне вигорання.

Установлено, що серед засуджених й осіб, узятих під варту, які вчиняють кримінальні правопорушення, переважають чоловіки (близько 95 %) віком 30–45 років (40–45 %), що мають повну загальну середню освіту (48–50 %), мешканці міської місцевості (60–65 %), переважно неодружені (60–65 %). Значна частина таких осіб має попередні судимості (35–40 %), що свідчить про наявність сформованого кримінального досвіду та рецидивної спрямованості.

За морально-психологічними характеристиками ця категорія осіб вирізняється агресивністю, імпульсивністю, цинізмом, деформованими ціннісними орієнтаціями, зневажливим ставленням до соціальних норм і схильністю до насильницького вирішення конфліктів (45–50 % випадків). Соціальний статус до засудження здебільшого характеризувався відсутністю стабільного місця роботи (65–70 %) і низьким рівнем матеріального забезпечення. Щодо персоналу ДКВС України, який вчиняє кримінальні правопорушення, встановлено, що серед них також переважають чоловіки

(88–92 %) віком 30–50 років (65–75 %) з вищою освітою (70–80 %) і сімейним статусом одружених (55–60 %). У службовому вимірі цій категорії притаманна наявність значного стажу роботи й доступу до владних і контрольних повноважень, що створює додаткові можливості для зловживань. Морально-психологічні особливості таких осіб виявляються в деформації правосвідомості, формалізованому підході до виконання службових обов'язків, толерантності до корупційних виявів, схильності виправдовувати протиправні дії посиленням на «службову необхідність» (30–35 %), а також зниженні рівня професійної емпатії.

7. З'ясовано зміст сучасної пенітенціарної політики України, яка орієнтована на гуманізацію виконання покарань, інтеграцію міжнародних стандартів і підвищення рівня безпеки. Водночас рівень реалізації загальносоціального запобігання з боку персоналу колоній залишається недостатнім через обмежене фінансування, кадрові проблеми та брак системної державної програми трансформації. Водночас у роботі акцентовано, що реальний рівень імплементації цих положень залишається недостатнім. Зокрема, за результатами проведеного дослідження, 88,4 % опитаних констатували хронічне недофінансування системи, а 77,1 % – кадровий дефіцит, зокрема брак психологів і фахівців із соціально-виховної роботи. Низький рівень матеріального забезпечення персоналу й обмеженість ресурсів фактично нівелюють потенційний профілактичний ефект загальносоціальних заходів і створюють передумови для корупційних ризиків. Водночас задекларовані завдання сучасної пенітенціарної політики у сфері загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням з боку персоналу не забезпечені належним ресурсним й організаційним підґрунтям, що знижує їх практичну результативність.

8. Визначено особливості реалізації спеціально-кримінологічних заходів у практиці діяльності персоналу колоній. Доведено, що центральне місце посідає оперативно-розшукова діяльність, однак її потенціал потребує нормативного уточнення і технічного посилення, з огляду на сучасні форми

злочинної діяльності. Обґрунтовано, що ключову роль у системі спеціально-кримінологічної превенції відіграють оперативні підрозділи, які є основними суб'єктами виявлення корупційних зв'язків, встановлення фактів недозволених контактів між персоналом і засудженими, а також підготовки матеріалів для притягнення винних осіб до юридичної відповідальності.

З'ясовано, що важливою особливістю такої діяльності є використання негласних форм і методів, зокрема агентурної роботи, оперативного спостереження, контролю за комунікаціями, що дає змогу виявляти латентні злочини й документувати протиправну діяльність співробітників. Окремим напрямом є проведення спеціальних оперативно-профілактичних заходів, зокрема комплексних операцій, спрямованих на посилення режиму в періоди ускладнення оперативної обстановки або підвищених ризиків, а також заходів, орієнтованих на перекриття каналів надходження заборонених предметів, до яких можуть бути причетні представники персоналу. Значущими в системі запобігання є службові перевірки та діяльність підрозділів внутрішньої безпеки, спрямовані на виявлення порушень службової дисципліни, зловживань владою та корупційних ризиків. Крім того, реалізація спеціально-кримінологічних заходів передбачає застосування режимних інструментів, зокрема посилений контроль за доступом співробітників до режимних зон, проведення оглядів їх речей і транспортних засобів під час в'їзду та виїзду з території установи.

9. Розроблено науково обґрунтовані пропозиції з удосконалення превентивної діяльності. До них належать: у нормотворчій сфері – розроблення спеціалізованого Закону України «Про профілактику правопорушень» (схвалюють 81,2 % опитаних) і відомчого Положення про профілактику правопорушень серед персоналу ДКВС, повна імплементація міжнародних стандартів (СРТ, Європейських в'язничних правил); в організаційно-управлінській сфері – створення інтегрованої системи управління ризиками на основі «динамічної безпеки», посилення міжвідомчої координації та незалежного зовнішнього контролю; у кадровій сфері –

підвищення рівня грошового забезпечення та соціальних гарантій персоналу, удосконалення системи професійного добору, підготовки та психологічного супроводу, запровадження регулярних перевірок на доброчесність; у сфері технічного забезпечення – завершення створення центрів відеоспостереження в усіх установах, упровадження сучасних систем контролю доступу та виявлення заборонених предметів, використання цифрових аналітичних систем для прогнозування ризиків. Обґрунтовано, що лише комплексне поєднання цих заходів здатне забезпечити стаке зниження рівня кримінальних правопорушень у пенітенціарній системі України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабенко А. М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір : монографія. Одеса : ОДУВС, 2014. 416 с.
2. Бараш Є. Ю. Адміністративно-правові засади управління Державною кримінально-виконавчою службою України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2012. 437 с.
3. Батиргарєєва В. С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми : монографія. Харків : Право, 2009. 576 с.
4. Богатирьов А. І. Антикриміногенний вплив на злочинність серед засуджених у місцях несвободи України : монографія. Херсон : Гельветика, 2019. 432 с.
5. Богатирьов А. І. Злочинність серед засуджених у місцях несвободи: кримінологічна характеристика та запобігання : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Ірпінь, 2020. 467 с.
6. Богатирьов І. Г., Богатирьова О. І., Пузирьов М. С. Запобігання пенітенціарній злочинності в Україні : посібник / за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Дакор, 2014. 96 с.
7. Богатирьов І. Г. Кримінальні покарання, не пов'язані з позбавленням волі (теорія і практика їх виконання кримінально-виконавчою інспекцією) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2006. 32 с.
8. Богатирьов І. Г. Кримінологія : підручник / за заг. ред. І. Г. Богатирьова, В. В. Топчія. Київ : Дакор, 2018. 532 с.
9. Богатирьов І. Г., Копотун І. М., Пузирьов М. С. Порівняльне кримінально-виконавче право : навч. посіб. / за заг. ред. І. Г. Богатирьова. Київ : ІКВС, 2013. 140 с.
10. Боднар І. В. Кримінологічні засади запобігання вчинення злочинів у КВУЗТ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2012. 244 с.

11. Боднар І. В. Кримінологічні засади запобігання вчинення злочинів у кримінально-виконавчих установах закритого типу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2012. 19 с.
12. Бодюл Є. М. Правові та організаційні засади виконання покарання в кримінально-виконавчих установах відкритого типу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2005. 18 с.
13. Василевич В. В. Кримінологічна політика України : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 435 с.
14. Василевич В. В. Кримінально-виконавча політика України: стан і тенденції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2023. Вип. 75. Ч. 3. С. 2016–220. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2c14b66b-56a3-47ba-b9c8-a24afb11a320/content>
15. Василець В. Б. Правові та кримінологічні проблеми попередження втеч засуджених з виправно-трудова установ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 1996. 20 с.
16. Ведмідський О. В. Роль і місце слідчого Державної кримінально-виконавчої служби України у запобіганні пенітенціарної злочинності. *Актуальні питання протидії злочинності в сучасних умовах: вітчизняний та зарубіжний досвід* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпро, 17 берез. 2017 р.). Дніпро : Дніпр. держ. ун-т внутр. справ, 2017. С. 165–167.
17. Висоцька О., Янчук О. Multitool PRO. Інструменти та методики соціально-виховної роботи в пробації. Київ : Поліграф плюс, 2016. URL: <https://drive.google.com/file/d/1CwUuh1K1chyPuf0pW7Ef8kxcZSS8T923/view>
18. Вознюк А. А. Актуальні питання кримінальної відповідальності учасників злочинної організації та злочинної спільноти. *Актуальні проблеми кримінального права* : матеріали XII Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 18 листоп. 2021 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 51–56.

19. Вознюк А. А. Встановлення або поширення злочинного впливу: актуальні питання кримінальної відповідальності. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2021. № 3 (17). С. 21–39. DOI: 10.34015/2523-4552.2021.3.03

20. Вознюк А. А. Досвід Вірменії та Грузії у забезпеченні кримінально-правової протидії організованій злочинності. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. 4. Ч. 3. С. 131–140. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.3.20>

21. Вознюк А. А. Злочинна спільнота як форма співучасті. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах* : зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 5 листоп. 2021 р.) / упоряд.: Г. Я. Савчин, У. О. Цмоць. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2021. С. 37–42.

22. Вознюк А. А. Злочинне лідерство в проєкті нового Кримінального кодексу України. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення* : матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (Київ, 4 листоп. 2021 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 42–46.

23. Вознюк А. А. Концептуальні вади кримінально-правових інструментів протидії діяльності кримінальних авторитетів. *Шляхи реформування кримінальної поліції: вітчизняний та зарубіжний досвід* : матеріали Міжнар. наук.-практ. круглого столу (Київ, 18 лют. 2022 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 54–56.

24. Вознюк А. А. Криміналізація злочинного впливу – новий інструмент кримінально-правової протидії діяльності кримінальних авторитетів в Україні. *Закарпатські правові читання* : матеріали XIII Міжнар. наук.-практ. конф. (Ужгород, 27–28 трав. 2021 р.) / за заг. ред. М. В. Оніщука. Ужгород : РІК-У, 2021. С. 267–273.

25. Вознюк А. А., Будік І. М. Кримінологічна характеристика злочинних організацій у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту*

імені Е. О. Дідоренка. 2024. Вип. 2 (106). С. 23–37. DOI: <https://doi.org/10.33766/2786-9156.106.2.23-37>

26. Вознюк А. А., Будік І. М. Реалізація кримінальної відповідальності учасників злочинних організацій за злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2022. Вип. 74. Ч. 2. С. 199–207. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.68>

27. Вознюк А. А., Нікітін А. О. Терміни «кримінально протиправна діяльність» та «злочинна діяльність»: актуальні питання тлумачення і практики застосування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2025. Вип. 89. Ч. 3. С. 195–208. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.3.29>

28. Вознюк А. Злочинний вплив: проблеми правозастосування та напрями вдосконалення підстав кримінальної відповідальності. *Наука і правоохорона*. 2025. Вип. 3 (69). С. 20–30. DOI: 10.33270/0525693.2

29. Вознюк А. Організація, сприяння в проведенні або участь у злочинному зібранні (сходці): підстави кримінальної відповідальності та практика правозастосування. *Протидія діяльності організованих злочинних об'єднань в Україні* : зб. наук. пр. / уклад.: А. Вознюк, О. Копан ; передм. Р. Сербина, А. Рубеля, Київ : Норма права, 2025. С. 58–89.

30. Вознюк А., Дудоров О. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені злочинною спільнотою: аналіз законодавчих новел. *Новітні кримінально-правові дослідження – 2021* : альманах наук. пр. / за ред. Є. Л. Стрельцова, О. В. Козаченка, О. М. Мусиченко. Миколаїв : МІП НУ ОЮА, 2021. С. 21–31.

31. Вознюк А. Протидія організованій злочинності в Україні: перспективи удосконалення кримінального законодавства. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2020. № 1. С. 176–194. DOI: <https://doi.org/10.34015/2523-4552.2020.1.18>

32. Гелемей С. О. Зарубіжна практика запобігання кримінальним правопорушенням у системі установ виконання покарань і слідчих ізоляторів. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2025. № 6 (74). С. 120–125.

33. Гелемей С. О. Кримінологічна характеристика сучасного стану та тенденцій вчинення кримінальних правопорушень у пенітенціарних установах і слідчих ізоляторах. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2025. Вип. 6. С. 156–160.

34. Гелемей С. О. Особливості відбування покарань в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах ДКВС України в умовах воєнного стану. *Правові механізми змагального та відкритого доступу до правосуддя: виклики євроінтеграційного процесу* : матеріали наук.-практ. круглого столу (Київ, 30 квіт. 2025 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2025. 231 с.

35. Гелемей С. О. Правові основи інституту помилування в Україні. *Актуальні питання вдосконалення процедури помилування* : зб. матеріалів круглого столу (Київ, 23 берез. 2016 р.). Київ, 2016. 112 с.

36. Гелемей С. О. Психологічна характеристика осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення в органах і установах виконання покарань та слідчих ізоляторах ДКВС України. *Актуальні питання та перспективи використання оперативно-розшукових засобів у розкритті злочинів в умовах воєнного стану* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 30 берез. 2023 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. 314 с.

37. Гелемей С. О. Суб'єкти запобігання кримінальним правопорушенням в органах і установах виконання покарань ДКВС України. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення* : матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (Київ, 2 листоп. 2023 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. 215 с.

38. Гелемей С. О. Удосконалення правових механізмів запобігання кримінальним правопорушенням у пенітенціарних установах та слідчих ізоляторах України. *Право і суспільство*. 2025. № 6. С. 782–788.

39. Гелемей С. О. Стан наукового розроблення проблем запобігання кримінальним правопорушенням в органах і установах виконання покарань та слідчих ізоляторах ДКВС України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2025. № 6. С. 121–125.

40. Гелемей С. О. Суб'єкти запобігання кримінальним правопорушенням в органах і установах виконання покарань та слідчих ізоляторах ДКВС України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2025. № 5. С. 121–125.

41. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.

42. Голіна В. В. Теоретичні та практичні проблеми втілення кримінологічної політики запобігання злочинності в Україні. *Проблеми кримінального права, процесу та криміналістики*: матеріали наук.-практ. конф. (Одеса, 9 жовт. 2009 р.). Одеса: [б.в.], 2009. С. 52–54.

43. Гречанюк С. К. Теорія та практика взаємодії органів та установ Державної пенітенціарної служби України з державними та неурядовими інституціями: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2011. 39 с.

44. Гритенко О. А. Прогресивна система виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі: теоретичні та правові аспекти: монографія. Одеса: Гельветика, 2020. 400 с.

45. Грушицький А. І. Реалізація права на правову допомогу засудженим до позбавлення волі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2012. 20 с.

46. Гумін О. М. Проблеми боротьби з наркотизмом серед засуджених у виправно-трудовах колоніях: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 1997. 18 с.

47. Денисова Т. А. Кримінальне покарання та реалізація його функцій: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2011. 38 с.

48. Деякі питання міжрегіональних територіальних органів Міністерства юстиції: постанова Кабінету Міністрів України від 6 трав. 2025 р. № 517.

URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/deiaki-pytannia-mizhrehionalnykh-terytorialnykh-orhaniv-ministerstva-iustytsii-i-517>

49. Деякі питання оптимізації діяльності центральних органів виконавчої влади системи юстиції : постанова Кабінету Міністрів України від 18 трав. 2016 р. № 343. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/343-2016-%DO%BF#Text>

50. Джужа О. М., Моїсєєв Є. М., Василевич В. В. Кримінологія. Спеціалізований курс лекцій зі схемами (Загальна та Особлива частини) : навч. посіб. Київ : Атіка, 2001. 368 с.

51. Дотримання прав людини при виконанні покарань і поводженні із засудженими в Україні: виклики, завдання, рішення в умовах воєнного стану : монографія / [В. Ворожбіт-Горбатюк, Ю. Кернякевич-Танасійчук, О. Осадько та ін.] ; наук. ред. В. Пивоваров. Харків : Право, 2024. 331 с.

52. Др'омін В. М. Кримінологія : навч.-метод. посіб. / за заг. ред. В. М. Др'оміна. Одеса : Нац. ун-т «Одеська юридична академія», 2015. 144 с.

53. Дука О. А. Причини, умови та характерні ознаки осіб, які вчиняють дії, пов'язані з проникненням заборонених речей і предметів в установи виконання покарань, та недозволених зв'язків персоналу із засудженими. *Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія)* : посібник / за ред. О. М. Джужі. Київ : НАВС, 2013. С. 557–568.

54. АВТОР. Елементи кримінологічної діяльності в органах ДКВС. *НАЗВА ЖУРНАЛУ*. URL: <https://journal-nam.com.ua/index.php/journal/article/download/534/507/1010>

55. Європейські пенітенціарні правила : рекомендація № R (2006) 2 Комітету Міністрів держав-учасниць від 12 лют. 1987 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032#Text

56. Єдині звіти про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, за період 2016–2024 рр. *Офіс Генерального прокурора* : [сайт]. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2>

57. Журавська З. В. Віктимологічні засади боротьби зі злочинністю у місцях позбавлення волі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2010. 263 с.

58. Завітневич Р. Ю. Основні вектори реформування пенітенціарної системи України у світлі євроінтеграційних процесів: ретроспективний погляд. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2024. Вип. 82. Ч. 3. С. 9–14. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/05/3-2.pdf>

59. Завітневич Р. Ю. Окремі аспекти становлення пенітенціарної системи України в умовах євроінтеграції. *Пенітенціарна система у глобальному вимірі* : матеріали III Міжнар. пенітенціар. форуму (Київ, 3 листоп. 2023 р.). Львів–Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 66–68.

60. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Київ : Ін Юре, 2007. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.

61. Запобігання правопорушенням у місцях позбавлення волі / [О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Г. Колб та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі, О. Г. Колба. Луцьк : Іванюк В. П., 2010. 544 с.

62. Запобігання проникненню заборонених предметів до установ виконання покарань : монографія / В. В. Шаблистий, Л. Г. Якименко ; за заг. ред. В. В. Шаблистого. Дніпро : Дніпр. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. 168 с.

63. Зубов Д. О. Запобігання злочинам, що вчиняються у кримінально-виконавчих установах відкритого типу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2013. 18 с.

64. Іванков О. І. Міжнародно-правові стандарти у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2016. 16 с.

65. Іванов Ю. Ф., Джужа О. М. Кримінологія : навч. посіб. Київ : Паливода А. В., 2006. 264 с.

66. Іванов Ю. Ф., Джужа Ю. Ф. Кримінологія : навч. посіб. 2-ге вид., доповн. та переробл. Київ : Паливода А. В., 2008. 292 с.
67. Кернякевич-Танасійчук Ю. В. Кримінально-виконавча політика України : монографія. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2019. 336 с.
68. Ключев М. М. Кримінологічні засади програмування запобігання злочинності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2008. 20 с.
69. Козич І. В. Функції кримінально-правової політики : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2021. 35 с.
70. Колб І. О. Застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї до засуджених в Україні: теоретичні, правові та практичні засади : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2019. 553 с.
71. Колб О. Г. Поняття, сутність та зміст спеціально-кримінологічного запобігання в установі виконання покарань України. *Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія)* : посібник / за ред. О. М. Джужі. Київ : НАВС, 2013. С. 259–263.
72. Колб О. Г. Правове регулювання та суб'єкти спеціально-кримінологічного запобігання в органах та установах Державної пенітенціарної служби України. *Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія)* : посібник / за ред. О. М. Джужі. Київ : НАВС, 2013. С. 264–272.
73. Колб О. Г. Установа виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 509 с.
74. Колб О. Г. Установа виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 32 с.
75. Колодчина А. Л. Реалізація Україною міжнародних стандартів у сфері захисту прав засуджених у місцях несвободи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2020. 19 с.

76. [Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text) : міжнар. док. від 4 листоп. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

77. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання : міжнар. док. від 10 груд. 1984 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text

78. Конопельський В. Я. Реалізація принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарань в кримінально-виконавчій діяльності України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2014. 34 с.

79. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

80. Копотун І. М. Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях : монографія. Київ : Золоті ворота, 2013. 472 с.

81. Копотун І. М. Кримінологічна характеристика проникнення до засуджених до позбавлення волі заборонених предметів. *Форум права*. 2013. № 1. С. 486–491.

82. Копотун І. М. Пенітенціарна злочинність на сучасному етапі розвитку держави. *Правові реформи в Україні: реалії сьогодення* : зб. матеріалів IV Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 11 жовт. 2012 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2012. Ч. I. С. 81–83.

83. Копотун І. М. Теоретико-прикладні та правові засади запобігання злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2014. 510 с.

84. Користін О. Є. Щодо сучасної детермінації економічної злочинності та концептуалізації напрямів протидії. *Актуальні проблеми кримінологічної політики в Україні* : матеріали міжвуз. наук.-теорет. конф. (Київ, 25 квіт. 2012 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2012. С. 20–23.

85. Крикушенко О. Багатофакторний аналіз процесу виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі. *Право України*. 2019. № 7. С. 78–92.

86. Крикушенко О. Г. Сучасна субкультура місць позбавлення волі та її запобігання персоналом установ виконання покарань : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2015. 253 с.

87. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

88. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

89. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–13. Ст. 88.

90. Кримінальні правопорушення, що вчиняються персоналом колоній: кримінологічна характеристика та заходи запобігання : монографія / О. Г. Колб, І. М. Копотун, Т. В. Попельнюк, Р. Polían ; за заг. ред. О. Г. Колба. Куновіце : ГУСПОЛ, 2022. 300 с.

91. Кримінально-виконавча система України та її роль у розбудові правової і соціальної держави : матеріали XIV Всеукр. заочн. наук.-практ. конф. (Чернігів, 13 груд. 2024 р.) / голов. ред. В. Ф. Пузирний. Чернігів : ПАУ, 2024. 208 с.

92. Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра : наук. журнал / [редкол.: О. М. Тогочинський, С. О. Ніщима, О. Г. Гончаренко та ін.]. Чернігів : Акад. ДПтС, 2017. № 1 (1). 200 с. URL: https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2019/02/krim_vikon_sist_1.pdf

93. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11 лип. 2003 р. № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>

94. Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія) : посібник / за ред. О. М. Джужі. Київ : НАВС, 2013. 620 с.

95. Кримінологічні та оперативно-розшукові засади запобігання злочинам і правопорушенням, що вчиняються персоналом виправних колоній : монографія / [В. В. Коваленко, О. М. Джужа, О. Г. Колб та ін.] ; за заг. ред. В. В. Коваленка. Київ : Атіка, 2012. 368 с.

96. Кримінологія : навч. посіб. [О. М. Джужа, В. В. Василевич, Ю. Ф. Іванов та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Прецедент, 2006. 208 с.

97. Кримінологія : підручник / [О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Черней та ін.] ; за заг. ред. В. В. Чернея ; за наук. ред. О. М. Джужі. Київ : Малаков, 2020. 612 с.

98. Кримінологія. Академічний курс / за заг. ред. О. М. Литвинова. Київ : Кондор, 2018. 588 с.

99. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підруч. для студентів юрид. спец. вищ. навч. закл. / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, О. Г. Кальман, О. В. Лисодєд ; за ред. І. М. Даньшина. Харків : Право, 2003. 352 с.

100. Кримінологія : підруч. для студентів вищ. навч. закл. / [О. М. Джужа, Я. Ю. Кондратьєв, О. Г. Кулик та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 416 с.

101. Кримінологія : підручник / [В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін.] ; за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2014. 440 с.

102. Крук О. М. Правове регулювання короткострокових виїздів за межі колоній в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2015. 18 с.

103. Кубрак Р. М., Лень В. В. Кримінально-виконавча характеристика засуджених з психічними відхиленнями до позбавлення волі на певний строк : монографія. Дніпро : Біла К. О., 2018. 272 с.

104. Курс кримінології. Особлива частина : підручник : у 2 кн. / [М. В. Корнієнко, Б. В. Романюк, І. М. Мельник та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Юрінком Інтер, 2001. Кн. 2. 480 с.

105. Лазаренко В. В. Кримінологічна характеристика особи працівника кримінально-виконавчої установи, який вчиняє злочини у сфері службової діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 1. С. 88–92.

106. Лисенко В. О. Запобігання злочинам корупційної спрямованості у ДКВС України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2014. 236 с.

107. Литвинов О. М. Загальносоціальний вектор у механізмі протидії злочинності та фактори, що його обумовлюють. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2008. Вип. 41. С. 111–117.

108. Ліховицький Я. О. Кримінологічні засади запобігання злочинам, що вчиняються персоналом Державної кримінально-виконавчої служби України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2018. 40 с.

109. Ліховицький Я. О. Злочини, що вчиняються персоналом Державної кримінально-виконавчої служби України: кримінологічна характеристика та запобігання : монографія. Луцьк : Івашок В. П., 2017. 584 с.

110. Ліховицький Я. О. Кримінологічні засади запобігання злочинам, що вчиняються персоналом Державної кримінально-виконавчої служби України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2018. 620 с.

111. Лопоха В. В. Запобігання злочинам, що вчиняються персоналом виправних колоній України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2016. 224 с.

112. Лукашевич С. Ю. Кримінологічна характеристика та попередження злочинності засуджених в місцях позбавлення волі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2001. 200 с.

113. Лукашевич С. Ю. Кримінологічна характеристика та попередження злочинності засуджених в місцях позбавлення волі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2001. 19 с.

114. Мартиненко О. А. Злочини серед працівників ОВС України: їх детермінація та попередження : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2007. 36 с.

115. Махніцька К. Г. Про роль заборонених у місцях позбавлення волі предметів у механізмі вчинення злочинів засудженими. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2019. № 3 (9). С. 252–259.

116. Михайлик О. Г. Насильство в установах виконання покарань: кримінально-правова та кримінологічна характеристики : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Ірпінь, 2020. 39 с.

117. На Миколаївщині за матеріалами ДБР судитимуть працівника виправної колонії, який підпрацьовував «наркокур'ером» для засуджених. *Державне бюро розслідувань* : [сайт]. URL: <https://dbr.gov.ua/news/namikolaiivshhini-za-materialami-dbr-suditimut-pracivnika-vipravnoi-kolonii-yakij-pidpracovuvav-narkokurerom-dlya-zasudzhenih>

118. Налагодили схему постачання наркотиків та психотропів до Київського СІЗО – чотирьом учасникам злочинної групи повідомлено про підозру. *Офіс Генерального прокурора* : [сайт]. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/nalagodili-sxemu-postacannya-narkotikiv-ta-psixotropiv-do-kiyivskogo-sizo-cotiryom-ucasnikam-zlocinnoyi-grupi-povidomleno-pro-pidozru>

119. Некрасов О. О. Порівняльно-правовий аналіз зарубіжного досвіду кримінально-правової протидії втечі з місця позбавлення волі або з-під варти. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2013. № 2. С. 161–168.

120. Нікітін Ю. В. Протидія злочинності в системі забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства : монографія. Київ : Нац. акад. упр., 2009. 373 с.

121. Носенко В. А. Запобігання злочинам проти життя та здоров'я особи у кримінально-виконавчих установах закритого типу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпропетровськ, 2017. 248 с.

122. Романцова С. В. Органи Державної кримінально-виконавчої служби України в системі суб'єктів захисту прав. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 1. С. 533–539. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/03/95.pdf>

123. Організація індивідуального запобігання злочинам у кримінально-виконавчій установі : монографія / В. П. Захаров, О. Г. Колб, С. М. Мирончук, Л. І. Міліщук. 2-ге вид., переробл. і доповн. Луцьк : Іванюк В. П., 2007. 442 с.

124. Орел Ю. В. Кримінально-правова охорона нормальної діяльності органів і установ кримінально-виконавчої служби України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2017. 36 с.

125. Охман О. В. Правове регулювання застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї, щодо засуджених у місцях позбавлення волі в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2015. 20 с.

126. Павлов В. Г. Кримінально-виконавчі засади забезпечення персоналом Державної пенітенціарної служби України виконання покарань у вигляді позбавлення волі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2015. 20 с.

127. Пащенко О. О. «Кримінально-виконавча політика» чи «політика у сфері виконання кримінальних покарань»: підходи до визначення поняття. *Право та державне управління*. 2022. № 1. DOI: <https://doi.org/10.32840/pdu.2022.1.19>

128. Пенітенціарна академія України: історія Академії. *Пенітенціарна академія України* : [сайт]. URL: <https://pau.edu.ua/history-of-academy>

129. Петков В. П. Управління виховно-виправним процесом : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 1998. 448 с.

130. Пивоваров В., Ворожбіт-Горбатюк В., Кернякевич-Танасійчук Ю., Осадько О., Романов М. Дотримання прав людини при виконанні покарань і поводження із засудженими в Україні – комплементарність процесу і результатів дослідження фундаментальної теми. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2024. Вип. 48. С. 33–47.

131. Попельнюк Т. В. Про деякі детермінанти, що сприяють вчиненню злочинів персоналом виправних колоній України. *Прикладна економіка: від теорії до практики* : матеріали II наук.-практ. інтернет-конф. (Луцьк, 1 берез. 2021 р.). Луцьк : Волин. ін-т ім. В. Липинського МАУП, 2021. С. 102–105.

132. Права за ґратами: чи наблизили нас нові правила до Європи? *Права людини в Україні* : [сайт]. URL: <https://khpg.org/1608815431>

133. Право на особисту безпеку засуджених до позбавлення волі в Україні: поняття, зміст та форми забезпечення : навч. посіб. / [А. В. Баб'як, В. В. Василевич, І. О. Колб та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі, О. Г. Колба. Львів : ГВС, 2104. 254 с.

134. Про Вищу раду правосуддя : Закон України від 21 груд. 2016 р. № 1798-VIII. *Голос України*. 2017. № 1.

135. Про Державну кримінально-виконавчу службу України : Закон України від 23 черв. 2005 р. № 2713-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2713-15#Text>

136. Про державну таємницю : Закон України від 21 січ. 1994 р. № 3855-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 16. Ст. 93.

137. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>

138. Про затвердження Змін до деяких нормативно-правових актів Міністерства юстиції України : наказ Міністерства юстиції України від 10 груд. 2025 р. № 3441/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1851-25.#Text>

139. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : наказ Генеральної прокуратури України, МВС України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16 листоп. 2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12>

140. Про затвердження операційного плану реалізації у 2025 і 2026 роках Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 жовт. 2025 р. № 1188-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1188-2025-p#Text>

141. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань : наказ Міністерства юстиції України від 26 груд. 2019 р. № 2823/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-18#Text>

142. Про інформацію : Закон України від 2 жовт. 1992 р. № 2657-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650.

143. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30 черв. 1993 р. № 3341-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12#Text>

144. Про пробацію : Закон України від 5 лют. 2015 р. № 160-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text>

145. Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022–2024 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 груд. 2022 р. № 1153-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#n10>

146. Пташинський О. Б. Правові проблеми реформування пенітенціарної системи в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2002. 18 с.

147. Пузирьов М. С. Попередження проникнення до засуджених в установах виконання покарань закритого типу заборонених предметів, що можуть стати знаряддям нападу. *Проблеми запобігання злочинності в органах і установах виконання покарань* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернігів, 21 груд. 2006 р.). Чернігів, 2007. С. 94–97.

148. Пузирьов М. С. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання пенітенціарній злочинності. *Запобігання пенітенціарній злочинності в Україні* : посібник / І. Г. Богатирьов, О. І. Богатирьова, М. С. Пузирьов ; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Дакор, 2014. С. 57–65.

149. Пузирьов М. С. Диференціація та індивідуалізація виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2012. 252 с.

150. Радов Г. О. Першочергові проблеми пенітенціарної політики України на сучасному етапі. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. 1996. № 1. С. 12–16.

151. Радов Г. О. Роль та місце пенітенціарної системи в структурі державного управління України. Доктринальна модель Закону «Про пенітенціарну систему України». *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. 1997. № 2. С. 11–52.

152. Розділ 7. Національний превентивний механізм. Права людини в місцях несвободи. URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2024/natsionalnyi-preventyvnyi-mekhanizm?tmpl=component&format=pdf>

153. Романюк О. В., Вишневський О. С., Музика В. В. Оперативно-розшукова діяльність та безпека в пенітенціарних установах : навч. посіб. / заг. ред. В. О. Човган. Біла Церква, 2019. 272 с.

154. Руденко В. І. Мотиви вчинення злочинів персоналом установ виконання покарань України: поняття та запобігання їх реалізації на практиці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2018. 21 с.

155. Рябчинська О. П. Теоретико-правові засади функціонування системи покарань в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2013. 40 с.

156. Сербін М. М. Розслідування злочинів, вчинених у місцях позбавлення волі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 15 с.

157. Созанський Т. І., Бурда С. Я. Кримінально-виконавче право України в таблицях і схемах : навч. посіб. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2012. 116 с.

158. Степанова Ю. П. Кримінально-виконавчі засади виконання та відбування покарань у виді позбавлення волі на певний строк щодо раніше судимих осіб : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2015. 19 с.

159. Степанюк А. Х. Актуальні проблеми виконання покарань (сутність та принципи кримінально-виконавчої діяльності: теоретико-правове дослідження) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2002. 34 с.

160. Стоматов Е. Г. Протидія створенню та функціонуванню груп негативної спрямованості в місцях позбавлення волі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2010. 215 с.

161. Стулов О. О. Реалізація принципу законності при виконанні покарання у виді позбавлення волі на певний строк : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2011. 20 с.

162. Суб'єкти запобігання кримінальним правопорушенням в органах і установах виконання покарань та слідчих ізоляторах ДКВС України. URL: http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/4_2023/20.pdf

163. Кернякевич-Танасійчук Ю. Суб'єкти реалізації кримінально-виконавчої політики України. *Національний юридичний журнал: теорія та практика*. 2018. № 1. С. 144–148. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2018/1/part_2/32.pdf

164. Суровцева І. Ю., Козаков К. М. Соціально-виховна робота в установах виконання покарань як інструмент ресоціалізації засуджених та профілактики вчинення повторних злочинів. URL: https://journals.uran.ua/vsgf_pstu/article/view/345699/332846

165. Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25 листоп. 2022 р.). Харків : ХНУВС, 2022. 453 с.

166. У Луцький СІЗО хотіли пронести наркотики у пачці з-під соку. *Волинь.ua* : [сайт]. URL: <https://volynua.com/posts/u-lutskiy-sizo-hotili-pronesti-narkotiki-u-pachtsi-z-pid-soku>

167. Фріс П. Л. Кримінологічна (профілактична) політика і права людини. *Проблеми кримінального права, процесу та криміналістики* : матеріали наук.-практ. конф. (Одеса, 9 жовт. 2009 р.). Одеса : [б.в.], 2009. С. 271–275.

168. Хавронюк М. І. Злочинність в Україні у 2019–2024 роках: рівень, структура, динаміка, прогнози. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2025. Вип. 89. Ч. 3. С. 295–3203. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/07/46-3.pdf>

169. Хоменко В. П. Запобігання злочинам у фіскальній сфері як складова забезпечення фінансової безпеки держави. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 2. С. 37–47.

170. Хуторна С. В. Загальноосвітнє і професійно-технічне навчання засуджених до позбавлення волі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2012. 20 с.

171. Шалгунова С. А. Кримінально-правові та кримінологічні заходи попередження хабарництва серед співробітників органів внутрішніх справ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 1999. 16 с.

172. Якименко Л. Г. Запобігання проникненню заборонених предметів до установ виконання покарань : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпро, 2016. 20 с.

173. Якименко Л. Г. Обґрунтування актуальності дослідження запобігання проникненню заборонених предметів до установ виконання покарань. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 381–387.

174. Яковець І. С. Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2013. 32 с.

175. Яремко Г. З., Устрицька Н. І. Кримінологія : навч.-метод. посіб. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 144 с.

176. Яремчук В. Д. Історія політичних і правових вчень: схеми, дефініції, джерела та персоналії : навч. посіб. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 380 с.

177. A solution to prison overcrowding and recidivism: global positioning system location of parolees and probationers / [J. Baker, J. Donaldson, E. Flynn, etc.]. University of Maryland, 2002. 131 p.

178. Hamm M. Prisoner Radicalization: Assessing the Threat in US Correctional Institutions. *National Institute of Justice Journal*. 2008. No. 261. P. 16–17.

179. Homel R., Thomson C. Causes and prevention of violence in prisons. *Corrections criminology*. Sydney : Hawkins Press, 2005. P. 101–108.

180. Jordan J. Procesos de radicalizacion yihadista en Espana. Analisis sociopolitico en tres niveles. *International Journal of Social Psychology*. 2009. No. 24 (2). P. 197–216.

181. Vozniuk A., Dudorov O., Tytko A., Movchan R. Implementation of UN and EU recommendations on criminalization of organized crimes. *Amazonia Investiga*. 2020. No. 9 (28). P. 234–240. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2020.28.04.26>

182. Wilner A. From Rehabilitation to Recruitment. *The Macdonald-Laurier Institute for Public Policy*. 2010. Issue 3. P. 6.

ДОДАТКИ

Додаток А

АНКЕТА

Зведені дані анонімного опитування 189 осіб з числа персоналу колоній щодо стану запобігання кримінальним правопорушенням у пенітенціарній системі України

1. Чи володієте Ви інформацією про зарубіжний досвід запобігання кримінальним правопорушенням у пенітенціарній системі?

- так 71,9%;
- частково 18%;
- ні 10,1%.

2. Які види кримінальних правопорушень, на Вашу думку, є найпоширенішими в установах виконання покарань?

- незаконний обіг наркотичних засобів – 35%;
- інші (заборонені предмети, контрабанда, злісна непокора тощо) – 55%;
- корупційні злочини персоналу – 5%;
- насильницькі правопорушення – 5%.

3. Чи підтверджуєте Ви наявність «технологізації» правопорушень в УВП та СІЗО?

- так – 95,5%;
- ні – 4%;
- важко відповісти – 0,5%.

4. Чи вважаєте Ви середовище в установах виконання покарань корупціогенним?

- так – 54,3%;
- ні – 34,7%;
- частково – 11%.

5. Чи має місце приховування фактів незаконних зв'язків співробітників із засудженими?

- так – 87,3%;
- ні – 12,7%;
- не стикався/лася.

6. Що, на Вашу думку, є ключовим чинником довгострокового зниження злочинності в пенітенціарній системі?

- загальносоціальні заходи – 82,6%;
- виключно каральні або оперативні методи – 7,4%;
- поєднання обох підходів – 10%.

7. Чи впливає організація дозвілля, бібліотек, гуртків, спортивних секцій на рівень конфліктів серед засуджених?

- так, рівень порушень істотно нижчий – 74,1%;
- ні, суттєвого впливу немає – 21,5%;
- важко оцінити – 4,4%.

8. Чи знижує кримінальну субкультуру залучення засуджених до праці та професійної підготовки?

- так – 68,7%;
- ні – 22,8%;
- частково – 8,5%.

9. Чи впливає стабільна трудова зайнятість засуджених на зменшення кількості правопорушень?

- так – 78,9%;
- ні – 16%;
- незначною мірою – 5,1%.

10. Чи вважаєте Ви психологічну підтримку та корекційні програми ефективними для зниження агресії серед засуджених?

- так – 71,2%;
- ні – 17,8%;
- лише частково – 11%.

11. Чи пов'язуєте Ви рівень злочинності в ДКВС із загальною криміногенною ситуацією в державі?

- так – 76,1%;
- ні – 18%;
- частково – 5,9%.

12. Чи знижує ризик рецидиву соціальний супровід перед звільненням?

- так – 66,8%;

- ні – 28,6%;
- не впевнений/на – 4,6%.

13. Які системні проблеми найбільше обмежують ефективність превентивних заходів? (оберіть одне або кілька)

- хронічне недофінансування – 88,4%;
- брак психологів і соціальних працівників – 77,1%;
- негативний вплив воєнного стану та перевантаженість СІЗО – 91,6%.

14. Що, на Вашу думку, найбільше знизить мотивацію персоналу до корупційних зв'язків із засудженими?

- покращення грошового забезпечення – 65,8%;
- оперативно-розшукове перекриття контактів – 41,2%;
- кращий добір кандидатів на службу – 30,0%;
- посилення юридичної відповідальності – 13,5%.

15. Чи вважаєте Ви відеоспостереження ефективним засобом запобігання пенітенціарним правопорушенням?

- так, найефективнішим технічним засобом – 78,4%;
- частково – 18,8%;
- ні – 2,8%.

16. Які зони потребують найбільшого технічного контролю? (оберіть одне)

- КПП, периметр, зони передач – 82,1%;
- коридори, переходи, двори – 74,3%;
- кімнати оглядів, етапування – 68,6%.

17. Чи створює відсутність технічного контролю «корупційні коридори»?

- так – 72,9%;
- ні – 19%;
- частково – 8,1%.

18. Чи варто імплементувати міжнародні стандарти СРТ у діяльність ДКВС України?

- так – 91,2%;
- ні – 8,8%.

19. Що, на Вашу думку, є головним інструментом зниження корупційних практик серед персоналу?

- системне відеоспостереження – 79,3%;
- посилення відповідальності – 13,4%;
- ротація кадрів – 7,3%.

20. Чи потрібен новий спеціалізований закон «Про профілактику адміністративних правопорушень в Україні»?

- так – 81,2%;
- ні – 8,8%;
- важко відповісти – 10%.

АНКЕТА

Зведені дані анонімного опитування 213 осіб засуджених до позбавлення волі щодо стану запобігання кримінальним правопорушенням у пенітенціарній системі України

1. Чи володієте Ви інформацією про зарубіжний досвід запобігання кримінальним правопорушенням у пенітенціарній системі?

- так – 7%;
- частково – 11%;
- ні – 82%.

2. Які види кримінальних правопорушень, на Вашу думку, є найпоширенішими в установах виконання покарань?

- незаконний обіг наркотичних засобів – 45%;
- інші (заборонені предмети, контрабанда, злісна непокора тощо) – 25%;
- корупційні злочини персоналу – 15%;
- насильницькі правопорушення – 15%.

3. Чи підтверджуєте Ви наявність «технологізації» правопорушень в УВП та СІЗО?

- так – 68%;
- ні – 12%;
- важко відповісти – 20%.

4. Чи вважаєте Ви середовище в установах виконання покарань корупціогенним?

- так – 54%;
- ні – 19%;
- частково – 27%.

5. Чи має місце приховування фактів незаконних зв'язків співробітників із засудженими?

- так – 79%;
- ні – 8%;
- не стикався/лася – 13%.

6. Що, на Вашу думку, є ключовим чинником довгострокового зниження злочинності в пенітенціарній системі?

- загально-соціальні заходи – 54%;
- виключно каральні або оперативні методи – 27%;
- поєднання обох підходів – 19%.

7. Чи впливає організація дозвілля, бібліотек, гуртків, спортивних секцій на рівень конфліктів серед засуджених?

- так, рівень порушень істотно нижчий – 61%;
- ні, суттєвого впливу немає – 22%;
- важко оцінити – 17%.

8. Чи знижує кримінальну субкультуру залучення засуджених до праці та професійної підготовки?

- так – 52%;
- ні – 26%;
- частково – 22%.

9. Чи впливає стабільна трудова зайнятість засуджених на зменшення кількості правопорушень?

- так, безпосередньо впливає – 58%;
- ні – 19%;
- незначною мірою – 23%.

10. Чи вважаєте Ви психологічну підтримку та корекційні програми ефективними для зниження агресії серед засуджених?

- так, це один із найефективніших інструментів – 60%;
- ні – 18%;
- лише частково – 22%.

11. Чи пов'язуєте Ви рівень злочинності в ДКВС із загальною криміногенною ситуацією в державі?

- так, безпосередньо – 63%;
- ні – 16%;
- частково – 21%.

12. Чи знижує ризик рецидиву соціальний супровід перед звільненням?

- так – 54%;

- ні – 23%;
- не впевнений/на – 23%.

13. Які системні проблеми найбільше обмежують ефективність превентивних заходів? (оберіть одне або кілька)

- хронічне недофінансування – 84%;
- брак психологів і соціальних працівників – 73%;
- негативний вплив воєнного стану та перевантаженість СІЗО – 86%.

14. Що, на Вашу думку, найбільше знизить мотивацію персоналу до корупційних зв'язків із засудженими?

- покращення грошового забезпечення – 58%;
- оперативно-розшукове перекриття контактів – 36%;
- кращий добір кандидатів на службу – 27%;
- посилення юридичної відповідальності – 14%.

15. Чи вважаєте Ви відеоспостереження ефективним засобом запобігання пенітенціарним правопорушенням?

- так, найефективнішим технічним засобом – 67%;
- частково – 23%;
- ні – 10%.

16. Які зони потребують найбільшого технічного контролю?

- КПП, периметр, зони передач – 74%;
- коридори, переходи, двори – 18%;
- кімнати оглядів, етапування – 8%.

17. Чи створює відсутність технічного контролю «корупційні коридори»?

- так – 65%;
- ні – 14%;
- частково – 21%.

18. Чи варто імплементувати міжнародні стандарти СРТ у діяльність ДКВС України?

- так – 84%;
- ні – 5%;

- необхідно частково – 11%.

19. Що, на Вашу думку, є головним інструментом зниження корупційних практик серед персоналу?

- системне відеоспостереження – 71%;
- посилення відповідальності – 18%;
- ротація кадрів – 11%.

20. Чи потрібен новий спеціалізований закон «Про профілактику адміністративних правопорушень в Україні»?

- так – 73%;
- ні – 12%;
- важко відповісти – 15%.

АНАЛІТИЧНА ДОВІДКА

за результатами анонімного анкетування персоналу установ виконання покарань та засуджених до позбавлення волі щодо стану запобігання кримінальним правопорушенням у пенітенціарній системі України

У межах проведеного дослідження здійснено комплексний аналіз результатів анонімного опитування двох груп респондентів: персоналу виправних колоній (189 осіб) та засуджених до позбавлення волі (213 осіб). Загальна вибірка склала 402 особи. Анкета містила 20 запитань, що охоплювали ключові аспекти пенітенціарної злочинності, корупції, профілактичних заходів та технічного контролю. Отримані емпіричні дані дозволили сформуванню цілісного уявлення про сучасний стан, структуру, тенденції та детермінанти пенітенціарної злочинності.

Обидві групи респондентів продемонстрували ідентичний розподіл щодо найпоширеніших видів правопорушень, що свідчить про об'єктивність оцінок:

Питання / показник	Персонал	Засуджені
Незаконний обіг наркотичних засобів	35%	45%
Інші (заборонені предмети, контрабанда, злісна непокора)	55%	25%
Корупційні злочини персоналу	5%	15%
Насильницькі правопорушення	5%	15%

Наркотична злочинність залишається домінуючою проблемою пенітенціарної системи, охоплюючи майже половину від загальної структури правопорушень за оцінками обох груп.

Явище «технологізації» правопорушень (застосування мобільних телефонів, дронів, технічних засобів зв'язку тощо) підтвердили переважна більшість обох груп, проте рівень підтвердження у персоналу значно вищий:

Питання / показник	Персонал	Засуджені
«Технологізація» правопорушень (відповідь «так»)	95,5%	68%
Середовище є корупціогенним (відповідь «так»)	54,3%	54%
Приховування незаконних зв'язків персоналу (відповідь «так»)	87,3%	79%

Особливо тривожним є показник щодо приховування незаконних зв'язків персоналу із засудженими: 87,3% співробітників та 79% засуджених підтверджують наявність цього явища. Корупціогенність середовища однаково визнається обома групами ($\approx 54\%$), що надає цьому висновку особливої достовірності.

Обидві групи в цілому позитивно оцінюють вплив ресоціалізаційних заходів, однак персонал демонструє стабільно вищий рівень впевненості:

Питання / показник	Персонал	Засуджені
Дозвілля/гуртки знижують конфлікти («так»)	74,1%	61%
Праця та профпідготовка знижують субкультуру («так»)	68,7%	52%
Трудова зайнятість знижує правопорушення («так»)	78,9%	58%
Психологічна підтримка є ефективною («так»)	71,2%	60%
Соціальний супровід перед звільненням знижує рецидив («так»)	66,8%	54%

Різниця в оцінках (в середньому 10–15 відсоткових пунктів) може пояснюватися тим, що засуджені мають безпосередній особистий досвід і оцінюють реальну якість цих заходів на практиці, тоді як персонал схильний до більш інституційного погляду.

Одне з найважливіших розходжень зафіксовано у баченні ключового чинника довгострокового зниження злочинності:

Питання / показник	Персонал	Засуджені
Загально-соціальні заходи	82,6%	54%
Виключно каральні / оперативні методи	7,4%	27%
Поєднання обох підходів	10%	19%

Персонал значно більше покладається на соціальні механізми (82,6% проти 54%), тоді як засуджені вдвічі частіше за персонал вважають карально-оперативні методи ефективними (27% проти 7,4%). Це свідчить про принципово різне розуміння природи злочинності між двома групами.

Відеоспостереження визнається ефективним інструментом обома групами, проте персонал оцінює його вище:

Питання / показник	Персонал	Засуджені
Відеоспостереження – найефективніший технічний засіб	78,4%	67%
Відсутність контролю створює «корупційні коридори»	72,9%	65%
Зони КПП/периметр/передачі – пріоритет контролю	82,1%	74%

Обидві групи одностайно вказують на КПП, периметр та зони передач як зони найвищого ризику. 72,9% персоналу та 65% засуджених прямо пов'язують відсутність технічного контролю з виникненням корупційних схем.

За підсумками відповідей на питання 13 (множинний вибір), обидві групи ідентифікували три ключові системні проблеми:

Питання / показник	Персонал	Засуджені
Негативний вплив воєнного стану та перевантаженість СІЗО	91,6%	86%
Хронічне недофінансування	88,4%	84%
Брак психологів і соціальних працівників	77,1%	73%

Показово, що ієрархія проблем в обох групах збігається: воєнний стан і перевантаженість СІЗО визнаються найгострішою проблемою, що відображає реалії сьогодення. Майже 90% персоналу вказують на хронічне недофінансування як структурний чинник деградації системи.

Питання 14 та 19 стосувалися зниження корупції серед персоналу. Відповіді збігаються за пріоритетами, але різняться за інтенсивністю:

Питання / показник	Персонал	Засуджені
Покращення грошового забезпечення (як основний чинник)	65,8%	58%
Оперативно-розшукове перекриття контактів	41,2%	36%
Кращий добір кандидатів на службу	30%	27%
Посилення юридичної відповідальності	13,5%	14%
Системне відеоспостереження (як інструмент)	79,3%	71%
Посилення відповідальності (як інструмент)	13,4%	18%
Ротація кадрів (як інструмент)	7,3%	11%

Матеріальне стимулювання персоналу визнається обома групами провідним чинником зниження корупційної мотивації, але не домінує абсолютно. Технічний контроль (відеоспостереження) лідирує як практичний інструмент – персонал підтримує його сильніше (79,3% проти 71%). Засуджені дещо частіше вказують на посилення відповідальності та ротацію кадрів.

Питання / показник	Персонал	Засуджені
Імплементация стандартів СРТ у ДКВС України («так»)	91,2%	84%
Необхідність нового спеціалізованого закону про профілактику адмінправопорушень («так»)	81,2%	73%

Переважає більшість обох груп підтримує інтеграцію міжнародних стандартів Комітету проти катувань (СРТ) у вітчизняну практику. Новий спеціалізований закон про профілактику правопорушень підтримують 81,2% персоналу та 73% засуджених, що свідчить про широкий міжгруповий консенсус щодо необхідності законодавчих змін.

Питання / показник	Персонал	Засуджені
Обізнаний/а («так»)	71,9%	7%
Обізнаний/а частково	18%	11%
Необізнаний/а («ні»)	10,1%	82%

Зафіксовано різкий контраст: 71,9% персоналу вважають себе обізнаними щодо зарубіжного досвіду запобігання злочинності у пенітенціарній системі, тоді як 82% засуджених відповіли «ні». Цей дисбаланс є природним, однак підкреслює необхідність просвітницької роботи та інформаційної відкритості у середовищі засуджених.

На підставі аналізу відповідей 402 респондентів можна зробити такі висновки: по-перше, наркозлочинність залишається домінуючою проблемою в УВП, отримавши найвищий показник серед обох груп (45%). Це вимагає цілеспрямованих заходів контролю на периметрі та в зонах передач; по-друге, корупція в системі є системною та визнаною: 87,3% персоналу та 79% засуджених підтверджують приховування незаконних зв'язків, а 54% обох груп вважають середовище корупціогенним; по-третє, ресоціалізаційні заходи (праця, освіта, дозвілля, психологічна підтримка) отримують підтримку

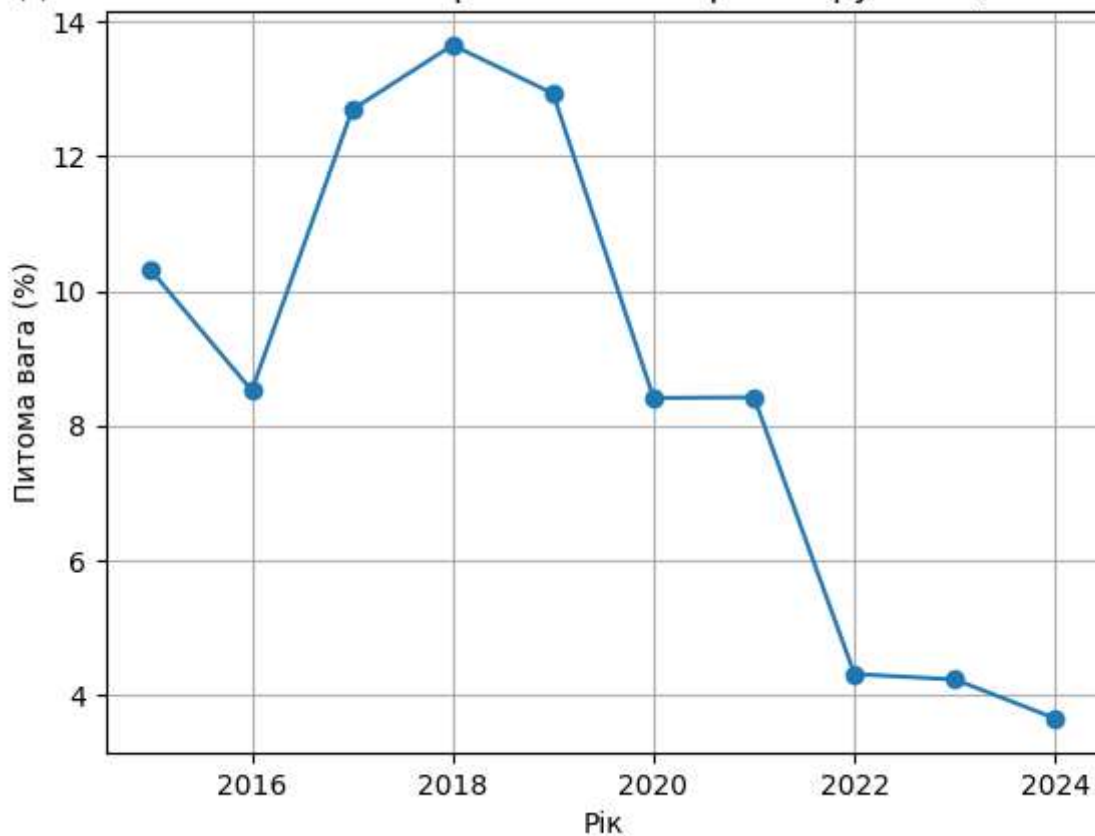
більшості обох груп, проте персонал оцінює їх ефективність на 10–15 п.п. вище, ніж засуджені – це свідчить про розрив між наміром і реальним виконанням; по-четверте, існує суттєвий концептуальний розрив у розумінні профілактики: персонал орієнтований на соціальні заходи (82,6%), засуджені – більше схильні до каральних методів (27%); по-п'яте, воєнний стан та перевантаженість СІЗО визнані найгострішою системною проблемою обома групами (91,6% / 86%), що свідчить про кризовий стан пенітенціарної інфраструктури.

Таким чином, забезпечення ефективного запобігання кримінальним правопорушенням у ДКВС України можливе лише за умови формування інтегрованої організаційно-правової моделі, що поєднує соціальні, управлінські та технологічні інструменти впливу. Матеріальне стимулювання персоналу – підвищення рівня грошового забезпечення як пріоритетний антикорупційний захід, підтриманий 65,8% персоналу та 58% засуджених. Розширення відеоспостереження – насамперед на КПП, периметрі та в зонах передач, що є беззаперечним пріоритетом для обох груп. Системне відеоспостереження підтримується як головний інструмент протидії корупції. Зміцнення ресоціалізаційного напрямку – додаткове фінансування праці засуджених, психологічного супроводу та підготовки до звільнення з метою скорочення рецидиву. Розширення штату психологів і соціальних працівників – вирішення проблеми, яку визначають 77,1% персоналу та 73% засуджених. Імплементация стандартів СРТ – запровадження міжнародних стандартів у практику ДКВС, підтримане понад 84% обох груп. Законодавче забезпечення – розробка спеціалізованого закону «Про профілактику адміністративних правопорушень в Україні», підтриманого 81,2% персоналу та 73% засуджених. Оперативне перекриття каналів – посилення оперативно-розшукової діяльності щодо незаконних контактів персоналу та засуджених (41,2% / 36%).

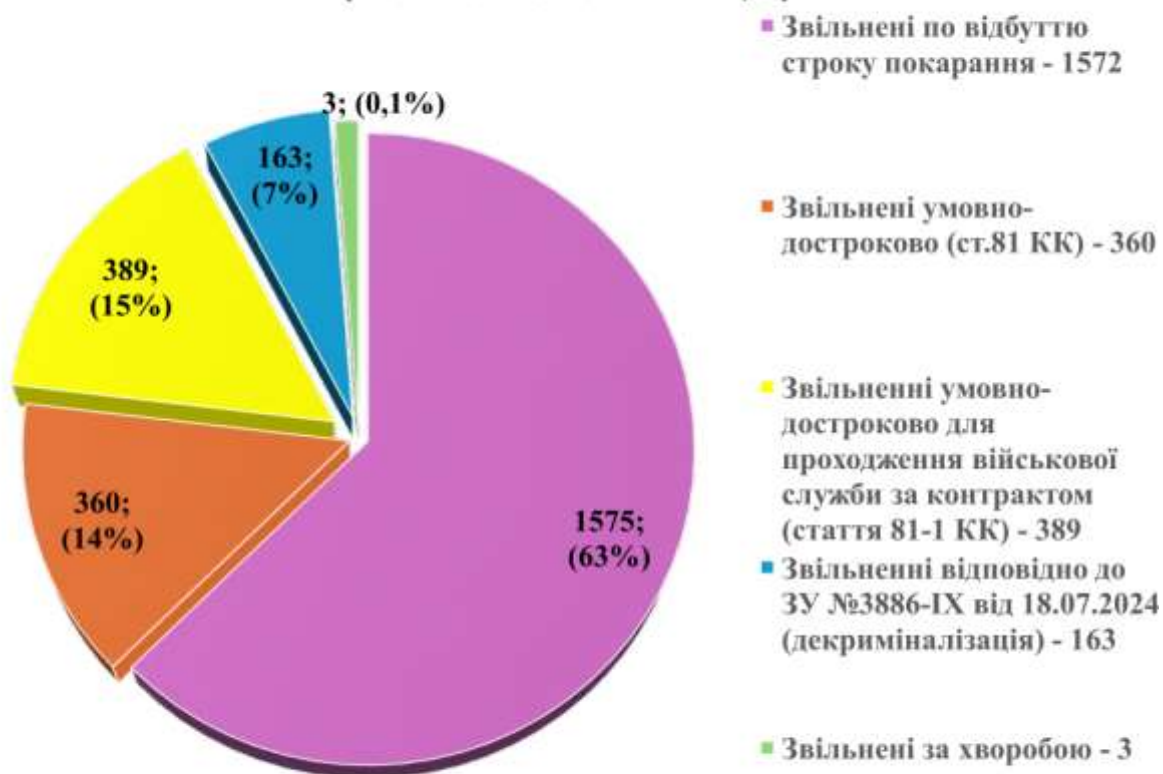
Додаток Г

Рік	Кількість кримінальних правопорушень	Питома вага (%)	Характеристика динаміки
2015	58 242	10,30%	Базовий рівень
2016	50 510	8,52%	Зниження
2017	66 501	12,69%	Зростання
2018	66 484	13,65%	Зростання (пік)
2019	57 423	12,93%	Незначне зниження
2020	30 339	8,41%	Різкий спад
2021	27 064	8,42%	Стабілізація
2022	15 607	4,31%	Різде зниження (після лютого 2022 р.)
2023	20 120	4,23%	Незначне зростання, але низький рівень
2024	17 973	3,65%	Подальше зниження

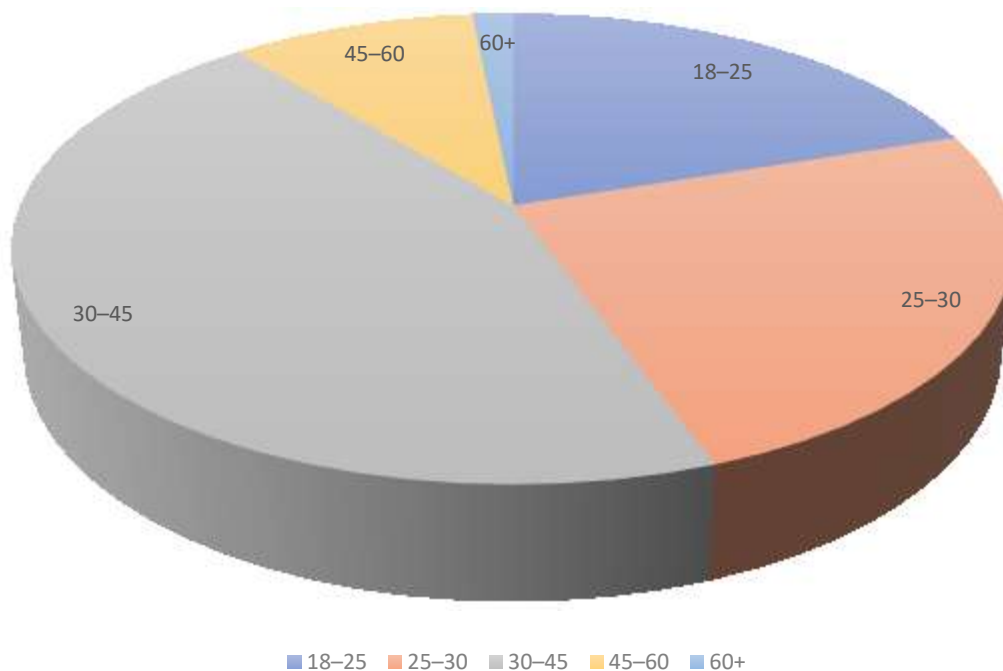
Динаміка питомої ваги кримінальних правопорушень (2015-2024)

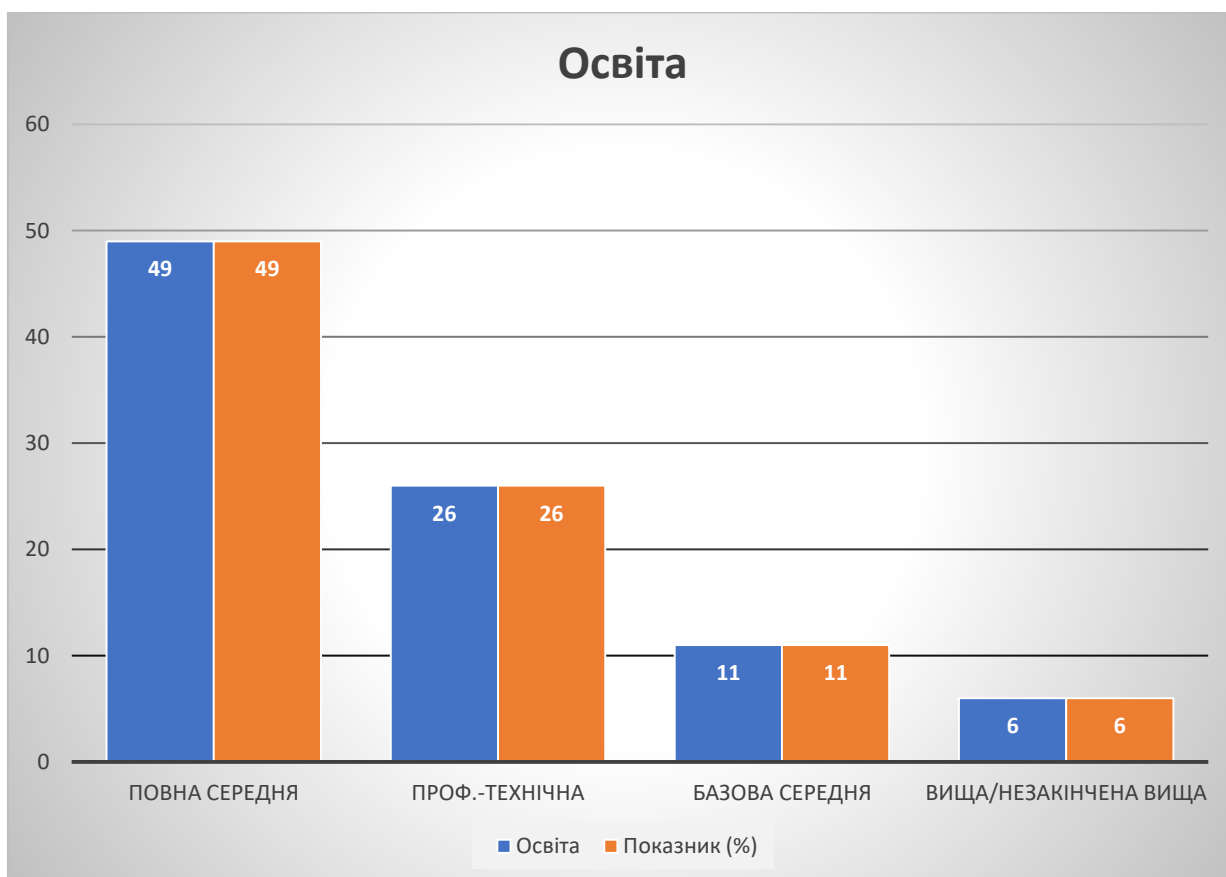
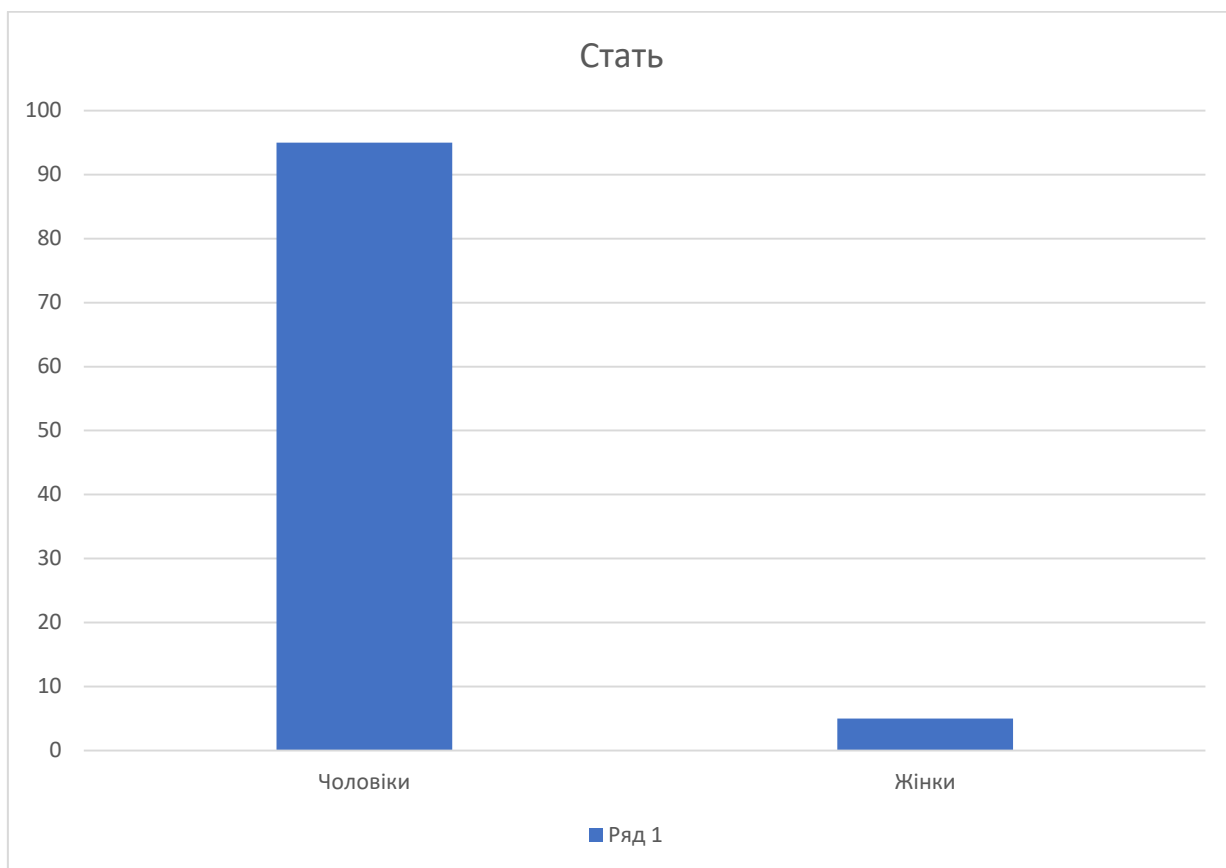

**ПІДСТАВИ ЗВІЛЬНЕННЯ:
(КІЛЬКІСТЬ ЗВІЛЬНЕНИХ,%)**

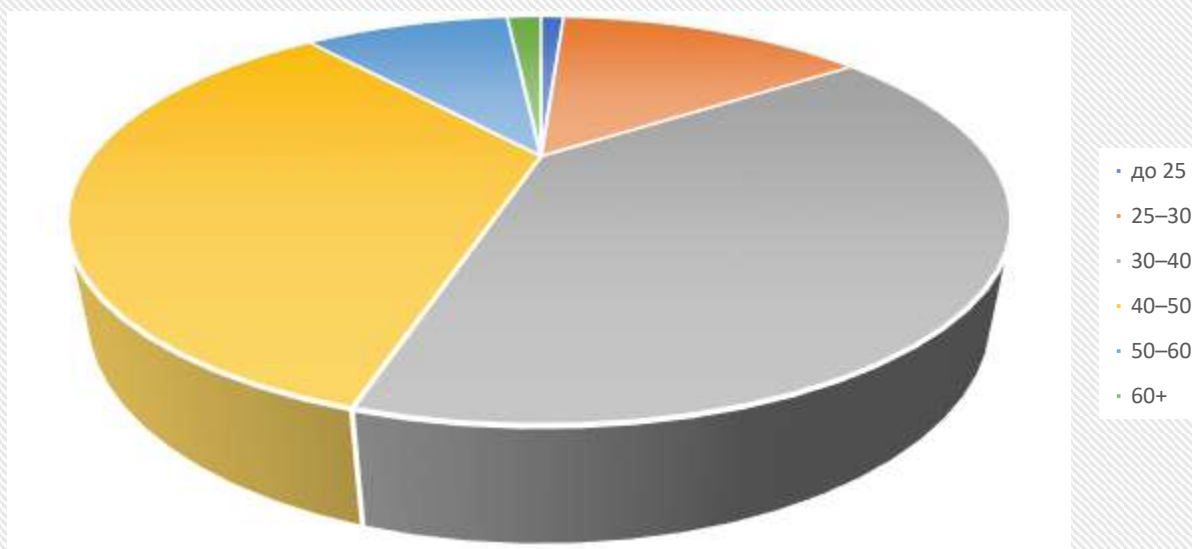

Розподіл за віком засуджених й осіб, узятих під варту, які вчиняють кримінальні правопорушення

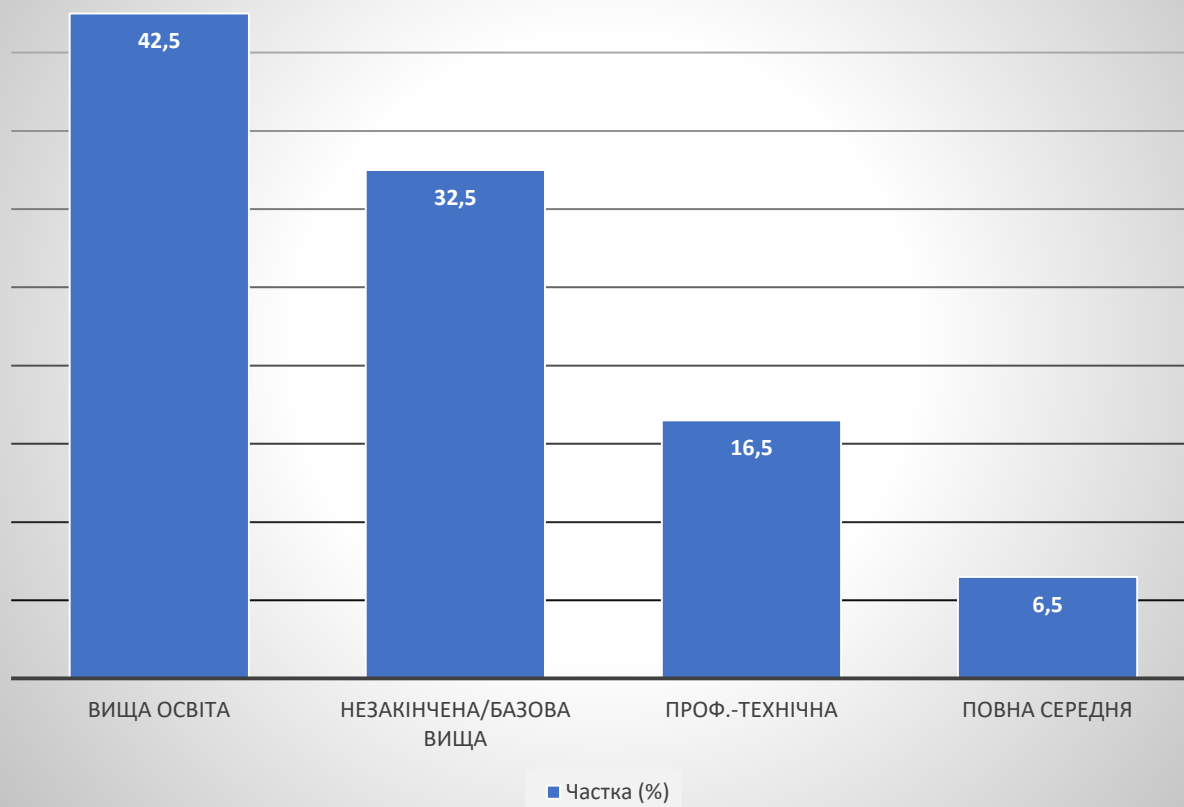

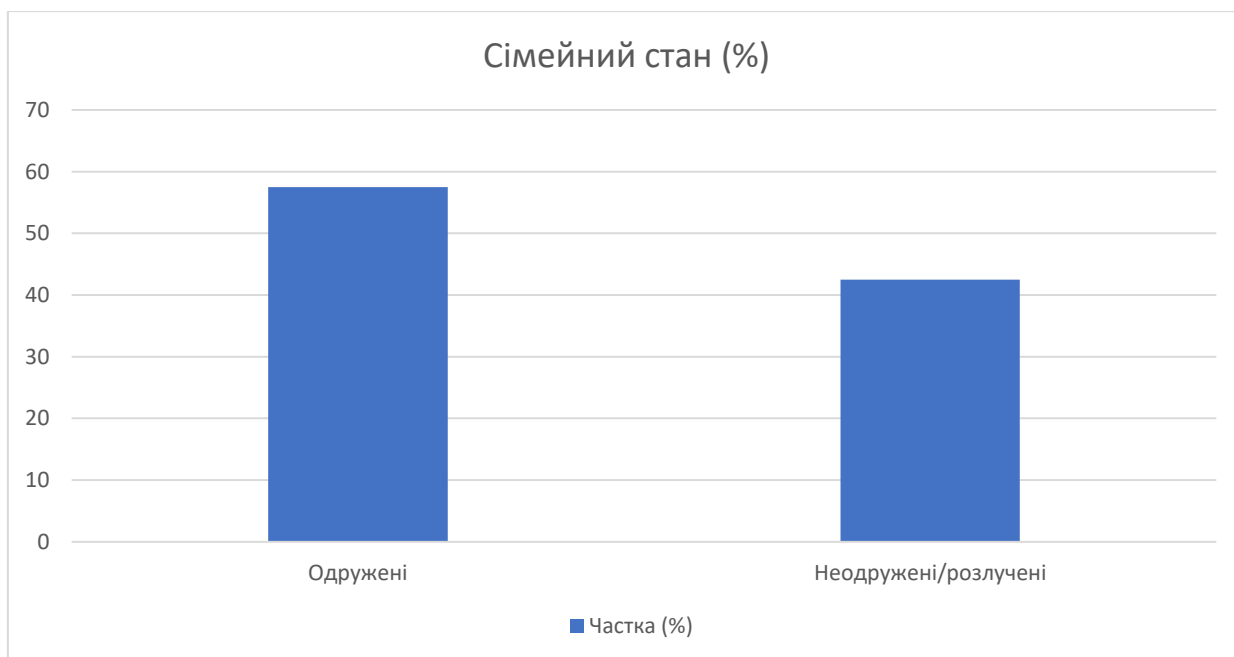
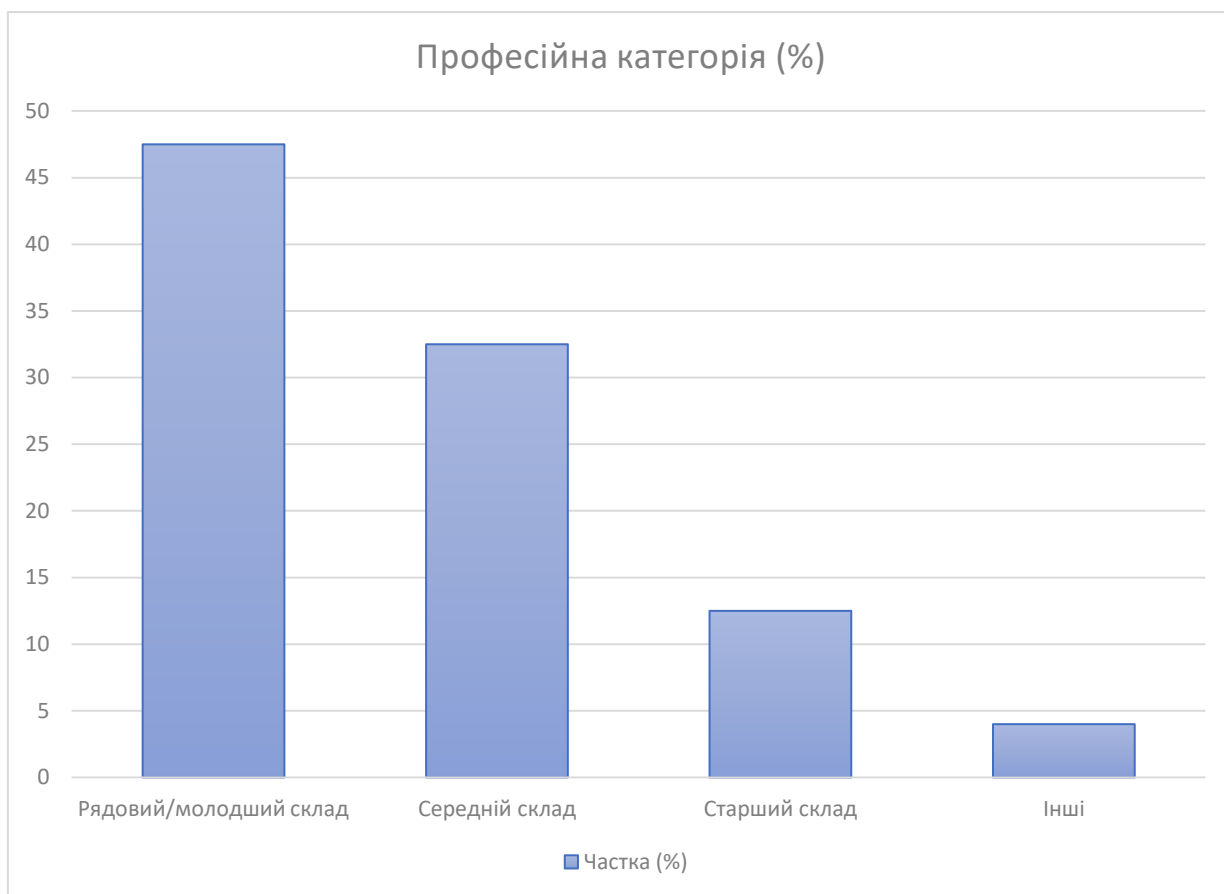

Вік осіб, що вчиняють кримінальні правопорушення з числа персоналу

Освіта (%)

Тип правопорушників	Частка (%)
Ситуативні (нестійкі)	10%
Вимушені (реактивні)	12,5%
Злісні (стійкі)	52,5%
Особливо небезпечні	6,5%

Акти впровадження

ЗАТВЕРДЖУЮ

Керівник

Головного слідчого управління

Державного бюро розслідувань

доктор юридичних наук, професор

заслужений юрист України

Дмитро МІРКОВЕЦЬ

2026 року

Акт

впровадження у практичну діяльність

Державного бюро розслідувань результатів дисертаційного дослідження Гелемея Сергія Олеговича на тему «Запобігання кримінальним правопорушенням в органах і установах виконання покарань та слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України» поданого на здобуття ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право

Комісія у складі:

1. заступника керівника Управління Головного слідчого управління Державного бюро розслідувань, кандидата юридичних наук К.М. Бруско;
2. заступника керівника Управління Головного слідчого управління Державного бюро розслідувань, кандидата юридичних наук С.Ю. Стратонов;
3. заступника керівника відділу Головного слідчого управління Державного бюро розслідувань, кандидата юридичних наук В.В. Загамули

склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження Гелемея Сергія Олеговича на тему «Запобігання кримінальним правопорушенням в органах і установах виконання покарань та слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України» можуть застосовуватися у практичній діяльності Головного слідчого управління ДБР під час розслідування кримінальних правопорушень, а також під час проведення занять у системі службової підготовки працівників ДБР.

Заступник керівника Управління
Головного слідчого управління
Державного бюро розслідувань
кандидат юридичних наук

К.М. Бруско

Заступник керівника Управління
Головного слідчого управління
Державного бюро розслідувань
кандидат юридичних наук

С.Ю. Стратонов

Заступник керівника відділу
Головного слідчого управління
Державного бюро розслідувань
кандидат юридичних наук

В.В. Загамула

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор Національної
академії внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України
полковник поліції

Олег ТАРАСЕНКО

2026 року

АКТ25.02. 2026

м. Київ

№ 53-49

Впровадження результатів дисертації
Гелемея Сергія Олеговича на тему
«Запобігання кримінальним правопорушенням
в органах і установах виконання покарань та
слідчих ізоляторах Державної кримінально-
виконавчої служби України» в наукову
діяльність НАВС

Уклала комісія з виявлення, узагальнення та впровадження позитивного досвіду роботи в складі:

- т.в.о. начальника відділу організації наукової діяльності, кандидата філософських наук, старшого дослідника майора поліції Ольги Антіпової;
- начальника відділу докторантури та ад'юнктури, доктора юридичних наук, професора полковника поліції Олени Тихонової;
- завідувача науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності навчально-наукового інституту поліцейської діяльності, доктора юридичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України майора поліції Андрія Вознока;
- завідувача кафедри криміналістики та судової медицини, кандидата юридичних наук, доцента майора поліції Андрія Антошука;
- завідувача загальної бібліотеки Людмили Гайдар.

Комісія розглянула й узагальнила матеріали дисертації, поданої на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право,

наукові праці аспіранта Науково-дослідного інституту публічного права Гелемея Сергія Олеговича на тему: «Запобігання кримінальним правопорушенням в органах і установах виконання покарань та слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України» та на основі проведеного аналізу зробила висновок, що надана робота містить низку обґрунтованих теоретичних положень і практичних рекомендацій спрямованих на удосконалення правового регулювання кримінальних процесуальних інститутів, що впливають на швидкість досудового розслідування, а також формулювання на їх основі пропозицій щодо оптимізації законодавства та правозастосовної практики, що дає підстави запровадити їх для використання в науковій діяльності Національної академії внутрішніх справ.

Проаналізовано основні результати дослідження Гелемея С.О., зокрема наукові праці, у яких опубліковано теоретичні положення дисертації:

1. Гелемей С. О. Суб'єкти запобігання кримінальним правопорушенням в органах і установах виконання покарань та слідчих ізоляторах ДКВС України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2025. № 5. С. 121–125.

2. Гелемей С. О. Стан наукового розроблення проблем запобігання кримінальним правопорушенням в органах і установах виконання покарань та слідчих ізоляторах ДКВС України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2025. № 6. С. 121–125.

3. Гелемей С. О. Зарубіжна практика запобігання кримінальним правопорушенням у системі установ виконання покарань і слідчих ізоляторів. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2025. № 6 (74). С. 120–125.

4. Гелемей С. О. Удосконалення правових механізмів запобігання кримінальним правопорушенням у пенітенціарних установах та слідчих ізоляторах України. *Право і суспільство*. 2025. № 6. С. 782–788.

5. Гелемей С. О. Психологічна характеристика осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення в органах і установах виконання покарань та слідчих ізоляторах ДКВС України. *Актуальні питання та перспективи використання оперативно-розшукових засобів у розкритті злочинів в умовах воєнного стану* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 30 берез. 2023 р.). Київ, 2023. С. 306–308.

6. Гелемей С. О. Суб'єкти запобігання кримінальним правопорушенням в органах і установах виконання покарань ДКВС України. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення* : матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (Київ, 2 листоп. 2023 р.). Київ, 2023. С. 207–209.

7. Гелемей С. О. Правові основи інституту помилування в Україні. *Актуальні питання вдосконалення процедури помилування* : зб. матеріалів круглого столу (Київ, 23 берез. 2016 р.). Київ, 2016. С. 73–76.

8. Гелемей С. О. Особливості відбування покарань в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах ДКВС України в умовах воєнного стану.

Правові механізми змагального та відкритого доступу до правосуддя: виклики євроінтеграційного процесу : матеріали наук.-практ. круглого столу (Київ, 30 квіт. 2025 р.). Київ, 2025. С. 107–109.

9. Гелемей С.О. Чинники, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень в органах і установах виконання покарань та слідчих ізоляторах ДКВС України. *Правотворчість у сфері кримінальної юстиції: на шляху від війни до миру* : матеріали круглого столу (Київ, 10 жовтня 2025 р.). Київ, 2025. С.30–32.

На основі проведеного аналізу комісія дійшла висновку про те, що зазначені вище матеріали дисертаційного дослідження Гелемея С.О. застосовуються під час підготовки монографій, підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій, узагальнення аналітичних матеріалів, обґрунтування пропозицій до чинних проектів нормативно-правових актів, підготовка яких потребує проведення відповідних наукових досліджень або містить наукову складову.

Члени комісії:

Ольга АНТИПОВА

Олена ТИХОНОВА

Андрій ВОЗНЮК

Андрій АНТОЩУК

Людмила ГАЙДАР

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор Національної
академії внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України
полковник поліції

Сергій ЧЕРНЯВСЬКИЙ

2026 року

АКТ

25.02. 2026

м. Київ

№ 54-017

Впровадження результатів дисертаційного дослідження Гелемея Сергія Олеговича на тему «Запобігання кримінальним правопорушенням в органах і установах виконання покарань та слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України» в освітній процес НАВС

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження позитивного досвіду роботи у складі:

- начальника відділу організації освітнього процесу, старшого лейтенанта поліції Вікторії Бойчук;
- начальника відділу докторантури та ад'юнктури, доктора юридичних наук, професора полковника поліції Олени Тихонової;
- завідувача науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності навчально-наукового інституту поліцейської діяльності, доктора юридичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України майора поліції Андрія Вознюка;
- завідувача кафедри криміналістики та судової медицини, кандидата юридичних наук, доцента майора поліції Андрія Антошука;
- завідувача загальної бібліотеки Людмили Гайдар.

Комісія розглянула й узагальнила матеріали дисертації, поданої на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право, наукові праці аспіранта Науково-дослідного інституту публічного права

Гелемея Сергія Олеговича на тему: «Запобігання кримінальним правопорушенням в органах і установах виконання покарань та слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України».

Проаналізовано основні результати дослідження Гелемея С.О., зокрема наукові праці, в яких опубліковані теоретичні положення дисертації:

1. Гелемей С. О. Суб'єкти запобігання кримінальним правопорушенням в органах і установах виконання покарань та слідчих ізоляторах ДКВС України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2025. № 5. С. 121–125.

2. Гелемей С. О. Стан наукового розроблення проблем запобігання кримінальним правопорушенням в органах і установах виконання покарань та слідчих ізоляторах ДКВС України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2025. № 6. С. 121–125.

3. Гелемей С. О. Зарубіжна практика запобігання кримінальним правопорушенням у системі установ виконання покарань і слідчих ізоляторів. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2025. № 6 (74). С. 120–125.

4. Гелемей С. О. Удосконалення правових механізмів запобігання кримінальним правопорушенням у пенітенціарних установах та слідчих ізоляторах України. *Право і суспільство*. 2025. № 6. С. 782–788.

5. Гелемей С. О. Психологічна характеристика осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення в органах і установах виконання покарань та слідчих ізоляторах ДКВС України. *Актуальні питання та перспективи використання оперативно-розшукових засобів у розкритті злочинів в умовах воєнного стану* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 30 берез. 2023 р.). Київ, 2023. С. 306–308.

6. Гелемей С. О. Суб'єкти запобігання кримінальним правопорушенням в органах і установах виконання покарань ДКВС України. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення* : матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (Київ, 2 листоп. 2023 р.). Київ, 2023. С. 207–209.

7. Гелемей С. О. Правові основи інституту помилування в Україні. *Актуальні питання вдосконалення процедури помилування* : зб. матеріалів круглого столу (Київ, 23 берез. 2016 р.). Київ, 2016. С.73–76.

8. Гелемей С. О. Особливості відбування покарань в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах ДКВС України в умовах воєнного стану. *Правові механізми змагального та відкритого доступу до правосуддя: виклики євроінтеграційного процесу* : матеріали наук.-практ. круглого столу (Київ, 30 квіт. 2025 р.). Київ, 2025. С. 107–109.

9. Гелемей С.О. Чинники, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень в органах і установах виконання покарань та слідчих ізоляторах ДКВС України. *Правотворчість у сфері кримінальної юстиції: на шляху від війни до миру* : матеріали круглого столу (Київ, 10 жовтня 2025 р.). Київ, 2025. С.30–32.

На основі проведеного аналізу комісія зробила висновок, що праці Гелемея С.О. містять науково обґрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації, що дає підстави запровадити їх для використання в освітньому процесі Національної академії внутрішніх справ, зокрема при викладанні навчальних дисциплін «Криміналістика», «Досудове розслідування», «Дізнання», «Міжнародні стандарти застосування заходів забезпечення кримінального провадження», «Організація діяльності органів досудового розслідування Національної академії внутрішніх справ», «Актуальні проблеми застосування кримінального процесуального законодавства», «Взаємодія органів досудового розслідування з оперативними підрозділами та іншими правоохоронними органами під час протидії кримінальним правопорушенням» під час навчально-методичних та дидактичних матеріалів, а також рекомендувати їх до вивчення під час самостійної роботи здобувачів вищої освіти.

Члени комісії:

Вікторія БОЙЧУК

Олена ТИХОНОВА

Андрій ВОЗНІЮК

Андрій АНТОЩУК

Людмила ГАЙДАР

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

у яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Гелемей С. О. Суб'єкти запобігання кримінальним правопорушенням в органах і установах виконання покарань та слідчих ізоляторах ДКВС України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2025. № 5. С. 121–125.

2. Гелемей С. О. Стан наукового розроблення проблем запобігання кримінальним правопорушенням в органах і установах виконання покарань та слідчих ізоляторах ДКВС України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2025. № 6. С. 121–125.

3. Гелемей С. О. Зарубіжна практика запобігання кримінальним правопорушенням у системі установ виконання покарань і слідчих ізоляторів. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2025. № 6 (74). С. 120–125.

4. Гелемей С. О. Удосконалення правових механізмів запобігання кримінальним правопорушенням у пенітенціарних установах та слідчих ізоляторах України. *Право і суспільство*. 2025. № 6. С. 782–788.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Гелемей С. О. Психологічна характеристика осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення в органах і установах виконання покарань та слідчих ізоляторах ДКВС України. *Актуальні питання та перспективи використання оперативно-розшукових засобів у розкритті злочинів в умовах воєнного стану* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 30 берез. 2023 р.). Київ, 2023. С. 306–308.

6. Гелемей С. О. Суб'єкти запобігання кримінальним правопорушенням в органах і установах виконання покарань ДКВС України. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення* :

матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (Київ, 2 листоп. 2023 р.). Київ, 2023. С.207–209.

7. Гелемей С. О. Правові основи інституту помилування в Україні. *Актуальні питання вдосконалення процедури помилування* : зб. матеріалів круглого столу (Київ, 23 берез. 2016 р.). Київ, 2016. С.73–76.

8. Гелемей С. О. Особливості відбування покарань в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах ДКВС України в умовах воєнного стану. *Правові механізми змагального та відкритого доступу до правосуддя: виклики євроінтеграційного процесу* : матеріали наук.-практ. круглого столу (Київ, 30 квіт. 2025 р.). Київ, 2025. С. 107–109.

9. Гелемей С.О. Чинники, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень в органах і установах виконання покарань та слідчих ізоляторах ДКВС України. *Правотворчість у сфері кримінальної юстиції: на шляху від війни до миру* : матеріали круглого столу (Київ, 10 жовтня 2025 р.). Київ, 2025. С.30–32.